

Tadqiqot UZ

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Хуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Crossref

CONFERENCE.UZ

30 APRIL
№27

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 27-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
9-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
27-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-9**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
27-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-9**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2021]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 27-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 апрель 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 77 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманганд мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманганд мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

**ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ
ТУТГАН ЎРНИ**

1. Ҳожиматов.О.А.

КАМЕРАЛ СОЛИҚ ТЕКШИРУВЛАРИДА ТАШҚИ МАНБА МАЪЛУМОТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАРТИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ ШУБҲАЛИ ЁХУД НАҚДЛАШТИРУВЧИ КОРХОНАЛАРГА БАРХАМ БЕРИШ 8

2. Yunusov Shosaid Shoyunus o‘g‘li

TA’LIM MUASSASALARI RAHBARLARINING MENEJERLIK KO‘NIKMALARINI OSHIRISH BOSHQARUV SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURIY SHARTI SIFATIDA 11

3. Ashiraliyev Eldor Alisher o‘g‘li

TASHKILOTLARDA KADRLARGA BO’LGAN EHTIYOJLARNI REJALASHTIRISH VA QAYTA TAYYORLASH 13

4. Tayirova Dilnoza O‘ktamovna

TA’LIM TIZIMIDA IJTIMOIY-IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHNING SAMARALI USULLARI 15

5. Асқаров Аслиддин

БАНКЛАРНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИГА ҚАРАТИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯ СИЁСАТИ 17

6. Б.Р.Алиев

АСОСИЙ ВОСИТАЛАРГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ МОЛИЯЛАШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ 20

7. Бобокалонов Бехзод Абдумўминович

ЎЗБЕКИСТОНДА ИҚТИСОДИЁТНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШДА ТҮҒРИДАН ТҮҒРИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ КЎЛАМИНИ КЕНГАЙТИРИШ 23

8. Э.Бўтаев

БАНКЛАР ТОМОНИДАН ТАДБИРКОРЛИКНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ШАКЛЛАРИ 26

9. Қодиров Аббосхон Шуҳрат ўғли

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИНГ ЭКСПОРТИНИ ОШИРИШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ 29

10. А.З.Мадрахимов 32

ИНВЕСТИЦИЯ СОҲАСИДА ИННОВАЦИОН БАНК МАҲСУЛОТЛАРИ ВА ҚИММАТЛИ ҚОФОЗЛАР БОЗОРИ ОРҚАЛИ ДАРОМАДЛИЛИКНИ ОШИРИШ 32

11. Нормуродов Улугбек Карим ўғли

АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИНИНГ ИНВЕСТОРЛАР УЧУН ОШКОРАЛИГИНИ ОШИРИШДА АХБОРОТЛАРНИ ОШКОР ЭТИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 35

12. Хайдаров Фазлиддин Шукуруллаевич

НЕФТЬ ВА ГАЗ САНОАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИХАЛАР АХАМИЯТИНИ ОШИРИШ 37

13. Ҳолмуродов Шоҳруҳ Сафар ўғли

БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИДА РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАМҒАРМАСИ ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 39

14. D.Xudayberganov, D.Umirova, X.O’runboyeva

МЕНМОНХОНА INDUSTRIYASINI RIVOJLANTIRISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 42

15. Абдурахмонов Дониёрбек Дишодович

ТАШАББУСЛИ БЮДЖЕТЛАШТИРИШНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ҲОЗИРГИ ХОЛАТИ 44

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

---

16. Аминова М.С.	
ОЗИҚ-ОВҚАТ ТОВАРЛАРИ В2В БОЗОРИДА СОТИШ ТИЗИМИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИННОВАЦИОН МАРКЕТИНГ	48
17. Бердиев Ўқтам Анарқулович	
МАРКАЗЛАШГАН МОЛИЯ-БУХГАЛТЕРИЯ ХИЗМАТИДА ХАРАЖАТЛАРНИ НАЗО- РАТ ҚИЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	50
18. Абдурахмонов Дониёрбек Дилшодович	
ЖАХОН ТАЖРИБАСИДА ТАШАББУСЛИ БЮДЖЕТЛАШТИРИШНИНГ РИВОЖЛАНИШI	53
19. Максудов Вильдан Равильевич	
АНАЛИЗ РИСКОВ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ	57
20. Maxkamov Xusniddin	
Мирзаев Умиджон ..... 62 BYUDJET TASHKILOTLARIDA PUL MABLAG'LARI NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH.....	59
21. Мирзаев Умиджон	
ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ-ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	62
22. Мўминов Хуршид Юлдашбаевич	
ИНВЕСТИЦИОН КРЕДИТЛАШ МЕХАНИЗМИ АСОСИДА ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИХАЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	65
23. Нўмонов Мухаммадқодир	
БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИДА АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	68
24. Бўтабоев М.Ш., Раҳмонов В.А	
ЎЗБЕКИСТОН ИҚТISODИЁТИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ	70
25. Холмуротов Фозил Сарибаевич	
ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЯРАТИШДА СУБЪЕКТЛАР УЛУШИНИ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ.....	74

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

КАМЕРАЛ СОЛИҚ ТЕКШИРУВЛАРИДА ТАШҚИ МАНБА
МАЪЛУМОТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАРТИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ОРҚАЛИ ШУБҲАЛИ ЁХУД НАҚДЛАШТИРУВЧИ КОРХОНАЛАРГА БАРХАМ
БЕРИШ

Хожиматов.О.А.

Банк-молия академияси Соликлар ва солиққа
тортиш йўналиши тингловчиси.

Аннотация: Мақолада давлатимиздаги амалий тажрибаларидан келиб чиқиб, камерал солиқ текшируvida ташқи манбалардан фойдаланишни кенг жорий қилиш кўриб чиқилди. Бу эса ўз навбатида солиқ конунчилигига риоя этилиш даражасини, солиқ тушумларини реал вақтда мониторинг қилиш, солиқ аудитларини ўтказиш ва солиқ рискларини аниқлашда кенг ва катта ҳажмдаги маълумотлардан фойдаланиш имкониятини кенгайтиради.

Таянч иборалар: Яширин иқтисодиёт, камерал солиқ текшируви, ташқи ахборот манбалари, нақдлаштирувчи корхоналар, банк сири, иирик пул айланмалари.

Бугунги кунда ҳалқаро эксперталарнинг хулосасига кўра Ўзбекистонда “Яширин иқтисодиёт”нинг салмоғи юқори даражада қолмоқда. Мазкур масалани ечишнинг биринчи йўналиши валюта бозорини либераллаштириш бўлса, кейингиси солиқ тизимини такомиллаштириш ҳисобланади. Яширин иқтисодиётни салмоғини камайтирилиши ўз навбатида солиқ солинадиган базани кенгайишига ва давлат бюджетини даромад қисмини барқарорлигини таъминланишига олиб келади.

Ўзбекистон Либерал Демократик Партияси сиёсий кенгаши ижроия қўмитаси раисининг ўринбосари Бахтиёр Якубовнинг таъкидлашича, аксарият ривожланган давлатларда яширин иқтисодиётнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 7-15 фоиз оралиғида, АҚШ, Австрия, Швейцарияда 10 фоизга етмайди. Аксинча, собиқ иттифоқ таркибида кирган давлатлар, шу жумладан Осиё ва Африка мамлакатларида бу кўрсаткич йиллар давомида ниҳоятда баланд — ЯИМнинг 30-50 фоиз оралиғида қолаётганини кўриш мумкин. Оқибатда бу муаммо ушбу давлатлар иқтисодиётини пастга тортаётган оғир тошга айланган. Шу ўринда савол туғилади: Ўзбекистонда яширин иқтисодиётнинг даражаси қандай? Ўзбекистон иқтисодиётига 2018-2019 йилларда илк бора яширин иқтисодиётнинг таъсирига оид тадқиқотлар ўтказилди. Таҳлиллар яширин иқтисодиёт даражаси ЯИМга нисбатан 40-50 фоиз атрофида эканлигини кўрсатди.¹

Республикамида солиқ тизими иқтисодиётнинг ажralmas қисми бўлиб, яширин иқтисодиётни салмоғини камайтириш ҳамда мамлакатни ижтимоий ва иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига эришишда муҳим аҳамиятга эгадир.²

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, жаҳон солиқ амалиёти солиқ тўловчиларнинг барчаси ҳам ўз даромадларининг бир қисмини давлатга ихтиёрий равишда тақдим этмаслигини кўрсатиб бермоқда. Айнан мазкур омил солиққа оид ҳуқуқбузарликларни содир бўлиш рискини юзага келтиради. Соликларни тўламаслик ёки қисман тўламаслик мақсадида даромадларни яшириш – хуфёна иқтисодиёт демакдир.

¹ Ўзбекистон Либерал Демократик Партияси сиёсий кенгаши ижроия қўмитаси раисининг ўринбосари Бахтиёр Якубовнинг нутқи “Янги Ўзбекистон” газетасининг 2020 йил 146-сони

² “Иқтисод ва Молия” УДК: 336.225 “Ўзбекистон иқтисодий ривожланишида Камерал назоратнинг тутган ўрни” Усанов.А Банкмолия академияси, доцент; Джалилов.Р Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустакил изланувчиси

Бугунги кунда мамлакатимизда кўштириноқ орасидаги (*нақдлаштирувчи корхоналар*) соҳта тадбиркорлик субъектлари хуфёна иқтисодиётни амалга ошираётганликлари ҳеч кимга сир эмас. Бунгамисолқилиб, Давлатсоликкўмитаситомонидан Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 7 январдаги 1-сон қарорига асосан солик хавфини аниклаш, тахлил қилиш ва баҳолаш автоматлаштирилган дастури ишлаб чиқилган, дастур орқали инсон омилисиз, дастлаб 396 та ва яна 129 та шубҳали ва юқори хавф даражада солик тўламайдиган корхоналар деб топилди. Ушбу хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ўз фаолияти давомида **кўзбўямачилик учун битимларни расмийлаштириб**, бюджетга тўланиши лозим бўлган солик суммаларини қисман ёки тўлиқ микдорда тўламаслик мақсадида, 10 мингга яқин корхоналар билан молиявий операцияларни амалга ошириб, қарийб 1 триллион сўм микдордаги қўшилган қиймат солиги суммасини ҳисоб (зачет)га олган ҳолда бюджетга тўланмаслигига олиб келинган.¹ Бу маълумотлар Давлат солик қўмитаси томонидан расман эълон қилингандан кейин, мамлакатдаги барча иқтисодчи олимлар, сиёsatчи ва депутатлар, журналистлар ва хўжалик юритувчи субъектларни жумбушга келтириб сергакликга унади.

Хўш давлат бюджети ва хўжалик юритувчи субъектлар нега бундай салбий холатга тушиб қолди. Бизнинг фикримизча амалдаги айrim норматив хужжатлар қамрови кенг белгиланмаганлигини сабаб бўлган.

Бундай норматив хужжатларга қуйидагиларни мисол қилиш мумкин. «Солик кодекси»даги 134-моддаси ва ушбу моддага боғлиқ бўлган «Банк сири тўғрисида»ги Қонунни келтириш мумкин, ушбу қонуннинг 11-моддасида қуйидагилар назарда тутилган:

«Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар давлат солик хизмати органларига банк мижозига (вакилига) солик солиш масалаларига тааллуқли холларда конун хужжатларига мувофиқ тақдим этилади»².

Солик Кодексининг 134-моддаси қуйидагилар назарда тутилган:

Солик органининг банк мижозига нисбатан ахборот тақдим этиш тўғрисидаги сўровига биноан банк ёзма сўров олинган кундан эътиборан уч кун ичida солик органларига қуйидагиларни бериши шарт:

- 1) мижознинг банкда ҳисобвараклари мавжудлиги тўғрисидаги маълумотларни;
- 2) мижознинг ҳисобваракларидаги пул маблағларининг қолдиқлари ҳақидаги маълумотларни;
- 3) мижознинг ҳисобваракларидаги операцияларга доир кўчирмаларни;
- 4) солик тўловчининг солик мажбуриятларини бажариши билан боғлиқ бошқа маълумотларни.³

Бундан ташқари Давлат солик қўмитаси ва Марказий банк томонидан тасдиқланган Адлия Вазирлигига 2004 йил 4 март куни 1321 сон билан рўйхатга олинган “Тижорат банклари томонидан алоҳида йирик микдордаги пул маблағлари айланмаси бўйича Давлат солик қўмитасига электрон ахборот узатиш тартиби тўғрисида”ги низомнинг 2-бандига кўра тижорат банкларининг бош идоралари хар ойнинг 10,20 ва охирги куни санасида пул айланмалари бўйича ўн кунлик мобайнида амалга оширилган банк операциялари тўғрисидаги ахборотларни шакиллантирилиши ва ушбу низомнинг 5-бандига асосан ахборотлар хар ойнинг 1,11,21 саналарида Давлат солик қўмитасига электрон узатилиши кўзда тутилган.

Фикримизча, Давлат солик қўмитасининг дастлаки маълумотларга кўра шубҳали ва юқори хавф даражада солик тўламайдиган корхоналар деб топилган 525 та нақдлаштирувчи корхоналарга, юқоридаги норматив хужжатлардаги бўшлиқлар қўл келган ва ўзларини иқтисодийжиноятларни амлаштиришига олиб келинган. Қолаверсбанк операцияларини Марказий банк томонидан эмас балки Тижорат банкларининг бош идоралари томонидан инсон иомили орқали узатилиши корупцион холатларни юзага келтирмай колмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди.

¹ Давлат солик қўмитаси расмий сайти. soliq.uz

² Ўзбекистон Республикасининг “Банк сири тўғрисидаги” қонунининг 11-моддаси “Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни давлат солик хизмати органларига тақдим этиш”.

³ Ўзбекистон Республикасининг солик Кодексининг 134-моддаси “Банкларнинг солик назоратини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган мажбуриятлари” 2020 йил.

Юқоридагиларга асосан юқорида келтирилган тартибни ва бугунги кунда амалда бўлган, Тижорат банкларнинг бош идоралари томонидан хўжалик юритувчи субъектларни йирик миқдордаги пул айланмасини хар ойнинг 1,11 ва 21 куни санасида тақдим этиш тартибини қўйдагича татбиқ этилиши, йирик миқдордаги банк айланмаларни хар ойнинг 1,1 ва 21 кун санасила эмас балқи, айланма амалга оширилган бир вақтнинг ўзида, айнан шу субъект томонидан йирик миқдордаги айланма амалга оширилгандан сўнг маълум муддат учун барча айланмаларни ва контрагент ташкилотнинг хам ўтказиб берилган пулни нима мақсадларга сарфланиши бўйича айланмаларни, миқдоридан қатъй назар, инсон омилисиз онлайн ро-вишда Марказий банк томонидан Давлат солик қўмитасининг ташқи манба маълумотлар базасига тақдим этилиши, (нақдлаштирувчи) сохта тадбиркорларни, бир кунлик корхоналарни фаолиятини қисқартирилишини, тадбиркорлик субъектларни солик мажбуриятларни ўз вақтида бажарилишига олиб келади. Шунингдек хукуқбузарликларни барвақт олдини олиниши ва хамда солик ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида хисобланиб давлат про-гноз кўрсатқичларни самарали бажарилишини таъминлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Либерал Демократик Партияси сиёсий кенгаши ижроия қўмитаси раи-сининг ўринбосари Бахтиёр Якубовнинг нутқи “Янги Ўзбекистон” газетасининг 2020 йил 146-сони.
2. “Иқтисод ва Молия” УДК: 336.225 “Ўзбекистон иқтисодий ривожланишида Каме-рал назоратнинг тутган ўрни” Усанов.А Банкмолия академияси, доцент; Джалилов.Р Тош-кент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Банк сири тўғрисидаги” қонунининг 11-моддаси “Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни давлат солик хизмати органларига тақдим этиш”.
4. Ўзбекистон Республикасининг солик Кодексининг 134-моддаси “Банкларнинг солик назоратини амалга оршириш билан боғлиқ бўлган мажбуриятлари” 2020 йил.

**TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARINING MENEJERLIK KO'NIKMALARINI
OSHIRISH BOSHQARUV SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURIY
SHARTI SIFATIDA**

Yunusov Shosaid Shoyunus o'g'li,
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
2 bosqich magistranti
Telefon: +998974949212
shosaidyunusov@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kunda yurtimizda ta'lismiz tizimi rahbar xodimlarini salohiyatini oshirib borish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Mazkur maqolada menejerlik ko'nikmalarining rahbar xodimlarning boshqaruv salohiyatini oshirishdagi o'rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: hard va soft skills, liderlik, strategik fikrlash, kommunika tivlik, emotsional intellekt.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ta'lismiz tizimini yangi bosqichga olib chiqishda bir qator muhim ishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda ta'lismiz rivoji uchun yangi normativ hujjatlarning qabul qilinganligi bu boradagi ishlarni yanada rivojlantirishga hissa qo'shamoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2018 yil 5 sentabrda qabul qilingan "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3931 sonli qarori hamda "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-5538 sonli farmonlari ta'lismiz tizimini tubdan isloh etish yo'lida dasturilamal bo'lmoqda.

O'zbekistonda xalq ta'limi tizimini modernizatsiya qilishning bugungi kunda ikkita eng muhim sharti bor deb hisoblaymiz. Birinchisi, xalq ta'limi tizimida faoliyat ko'rsatishi uchun pedagog kadrlarning yangi avlodini tayyorlash. Ikkinchisi esa ta'lim muassasasini samarali boshqarishga qodir bo'lgan yangicha qarash va fikrlashga moyil bo'lgan boshqaruv xodimlarini tayyorlashdir. Har ikkala vazifa ham ta'lismidagi muvaffaqiyatda muhim o'rinni egallaydi. Biz esa ushbu fikr yuritilayotgan tezisda ikkinchi, ya'ni rahbar xodimlarning menejerlik ko'nikmalarini oshirish masalasi haqida fikr yuritamiz. Sababi, rahbar xodimlarning boshqaruv salohiyatini rivojlantirishda menejerlik ko'nikmasi muhim o'rinni egallaydi. Bugungi kunda malakalarning quyidagi ikki turi ajratiladi: soft-skills ya'ni yumshoq qobiliyatlar bo'lsa, hard-skills qattiq qobiliyatlardir. Bu qobiliyatlarning har ikkisi rahbarning ham, oddiy mutaxassis xodimning ham shaxsiy va kasbiy ravnaqida muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchisi o'zida ko'pgina hayotiy vaziyatlarda foydali bo'ladigan ijtimoiy va psixologik ko'nikmalar: muloqot, yetakchilik, jamoatchilik, fikrlash hissi va boshqalarni o'zida aks ettiradi. Ikkinchisi esa, kasbiy bilim va ko'nikmalarni o'zida jamlagan bo'lib, ular rahbarga ham oddiy xodimga ham mehnat faoliyatida hamda biznes jarayonlarda kerak bo'ladi. Umuman olganda "hard" va "soft" ko'nikmalarini yaxshi rahbar bo'lish uchun, tashkilot faoliyatini samarali yuritishda, xodimlar bilan samarali ish tizimini yo'nga qo'yishda muhim o'rinni egallaydi.

Muvaffaqiyatli rahbarlikning quyidagi ko'nikmalari majud:

- ✓ Liderlik
- ✓ Strategik fikrlash
- ✓ Texnologik va texnik kompetentsiyalar
- ✓ Tashkilotchilik qobiliyati, jamoa bilan ishlash
- ✓ Shaxsiy natijadorlik (samaradorlik)

Yuqoridagi ko'nikmalar bugungi kunda barcha darajadagi rahbarlarda bo'lishi kerak bo'lgan xislatlardir. Bugungi kunda xalq ta'limi tizimidagi mavjud muammolardan biri bu tizimdagi rahbar kadrlarni tayyorlash, ularni lavozimga tanlash va tayinlash, salohiyatini baholash, kasbiy rivojlantirishdan iborat. Zero, bugungi kunda xalq ta'limi vazirligi tizimida 9941 ta muassasa mavjud. Bu degani tizimda faoliyat yuritayotgan 9941 ta muassasa rahbari mavjud degani. Uzoq yillar davomida ta'lim tizimi uchun rahbar xodim tayyorlashga ilmiy nuqtai nazardan yondashilmadi. Bu esa bir qator muammolarni keltirib chiqardi. Eng avvalo sohada korrupsiyaning avj olganligi, ta'lim muassasasining samarali faoliyat ko'rsatishiga to'siq bo'lib keldi. To'g'ri, so'nggi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashishda bir qator yuturlarga erishib kelinmoqda, lekin

bu bilan tizimdagi muammolar bartaraf bo'lib qolmayapti. Rahbar xodimlarni korrupsiya tomon eltgan yo'llardan biri, rahbar xodimlar mehnatiga haq to'lash tizimining isloh etilmaganida. Ikkinchidan, xalq ta'limi xodimlari asosiy lavozimlarining malaka tavsiflariga asosan, rahbar xodimlarning malaka talablari bugungi kun talablariga muvofiq kelmaydi. Ya'ni, Xalq ta'limi vazirining 2019 yil "7" dekabrdagi 393-sonli buyrug'iда "Umumiy o'rta ta'lim maktabi (maktab-internat) direktori lavozimining malaka tavsiflari" da quyidagi malaka talablari belgilangan:

- a) kamida bakalavr darajasidagi oliy ma'lumot, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari rezervidagi tajribali ofitserlar (umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun);
- b) xorijiy tillardan birining boshlang'ich bosqichini va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni bilishi;
- v) umumiy o'rta (boshlang'ich) ta'lim maktablari uchun ta'lim sohasida kamida 5 yillik pedagogik staj va rahbarlik lavozimida 2 yil ish staji, 5 yil harbiy staj.

Aynan ushbu malaka talabidagi **a** va **v** bandlaridagi talablar maqsadga muvofiq emas deb hisoblayman. Ta'lim muassasasi rahbari kamida magistr darajasiga ega bo'lishligi, muassasa rahbari etib tayinlanayotgan vaqtda ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan bo'lishligi, shuningdek kamida 5 yillik uzlusiz pedagogik stajga ega bo'lishi lozim, shundan 2 yil ish staji ta'lim sohasidagi rahbarlik lavozimiga tegishli bo'lmog'i maqsadga muvofiq deb o'yaymiz. Harbiy ofitserning umumiy o'rta ta'lim muassasasida rahbarlik faoliyati bilan shug'ullanishi o'rinsiz. Harbiylashgan tipdag'i ta'lim muassasasi bundan mustasno.

Umumiy o'rta ta'lim muassasasiga rahbar tayinlanayotganda yuqoridagi jihatlar e'tiborga olinsa, munosib nomzod tashkilot rahbari bo'lishining ehtimoli ortadi.

Xulosa o'rnila aytadigan bo'lsak, xalq ta'limi tizimi yurtimizda taraqqiyotga erishishda drayver vazifasini bajarishi kerak. Aynan xalq ta'limini tubdan isloh etmasdan turib, belgilangan maqsadlarga erishish dargumon. Agar rivojlangan davlatlar xox u Yaponiya bo'lsin, xox Singapur yoki Koreya Respublikasi bo'lsin barchasi ta'lim tizimini tubdan isloh etgan. Hozir yurtimizda ham shunday jarayonni amalga oshirish vaqt keldi deb o'yayman. Buning uchun nima qilmoqlik kerak. Avvalo quyidagi ikki vazifaga e'tibor qaratmoqlik kerak. Xalq ta'limi tizimi uchun pedagog kadrlar tayyorlash tizimini qayta ko'rib chiqish hamda xalq ta'limi tizimi uchun maxsus boshqaruvin tayyorgarligidan o'tgan ya'ni ta'lim menejmenti bo'yicha tayyorgarlikka ega bo'lgan rahbar kadrlarni yangi avlodini yaratish kerak. Chunki kechagi kun rahbari bilan maktab boshqaruvin tizimini rivojlantirib bo'lmaydi. Zamonaviy qarashlarga va fikrlashga ega bo'lмаган, о'зиди "soft" va "hard" ко'nikmalarini uyg'unlashtirmagan rahbarlar bilan ta'lim muassasasi muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Shunday ekan bu borada tizimli muammolarni bartaraf etmas ekanmiz, ta'lim taraqqiyoti xususida so'z ochishimiz besamardir. Chunki muassasadagi ta'limning sifati yuqori bo'lishida, shu muassasadagi rahbarning salohiyati qay darajada ekanligiga ham bo'g'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori 05.09.2018 yildagi PQ-3931-son, Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida. Manba: QHMMB, 06.09.2018 y., 07/18/3931/1841-son
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 05.09.2018 yildagi PF-5538-son, Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. Manba: QHMMB, 06.09.2018 y., 06/18/5538/1840-son
3. Xalq ta'limi vazirining 2019 yil 7 dekabrdagi 393-sonli buyrug'i Xalq ta'limi xodimlari asosiy lavozimlarining malaka tavsiflari
4. <https://www.cfin.ru/manegement/people/devval/soft-skills.shtml>

TASHKIOTLARDA KADRLARGA BO'LGAN EHTIYOJLARNI REJALASHTIRISH VA QAYTA TAYYORLASH

Ashiraliyev Eldor Alisher o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

2-bosqich magistranti

Telefon: +998(99)3999215

Elektron pochta eldorashiraliyev550@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarni rejalshtirishning zamonaviy uslublari haqida fikr yuritiladi. Hozirgi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyoj juda muhim va inson resurslaridan har jahbada samarali foydalanish hal qiluvchi ahamiyatga ega hisoblanadi.

Kalit so'zlar: xodimlarni qayta o'qitish, xodimlarni rejalshtirish, taktika, strategiya, kadrlar salohiyati

Kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish va takomillashtirishdan ish beruvchilar ham xodimlar ham manfaatdor bo'ladi. Ish beruvchi ishlab chiqarishdagi o'zgarishlarga muvofiq o'zishlarini ichki ishlab chiqarishda ko'chirishni amalga oshirish uchun harakatchan shaxs zarur, chunki ishlab chiqarishning qisqarishida ish beruvchi mehnat jamoasining o'zagini ya'ni eng malakali va tayyorgarligi yuqori bo'lgan xodimlarni saqlab qolishdan manfaatdor. Xodimlar esa korxonada ishni yo'qotmaslik uchun yangicha sharoitlarga tezda moslashish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim, bunga esa hozirgi zamon axborot texnologiyalaridan keng foydalangan holda malakan oshirish, yangi kasbni egallash orqali egallash mumkin. Xodim o'zini korxonada ro'y berishi mumkin bo'lgan tarkibiy o'zgarishlardan sug'urta qilish uchun mehnat jamoasining barqaror qismidan o'rinn olishga intiladi.

Ish beruvchi shaxsning kasbiy salohiyatini rivojlantirishdan manfaatdor bo'lmashligi mumkin emas, chunki bu moliyaviy natijalarni yaxshilash korxona faoliyati muvaffaqiyatlarining muxim omillaridan biri hisoblanadi. Bularning barchasi jamoada qulay psixologik muhitni shakllantirishga xodimlar motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi va ularning tashkilotga sodiqligi ortadi.

Kadrlar tayyorlash va xodimlar malakasini oshirish muammolarini hal qilishda mehnatga haq to'lash ushbu sohada mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklarni bartaraf qilish masalalari bo'yicha ish beruvchi va xodimlarning manfaatlarini uyg'unlashtirish zaruratidan kelib chiqish maqsadga muvofiq.

O'zining professional darajasini oshiradigan xodim o'z mehnati uchun ko'proq haq to'lanishini kutishga haqli, biroq ishberuvchi bundan doim ham manfaatdor bo'lavermaydi.

Bunday qarama-qarshiliklarni bartaraf qilish uchun korxonada mavjud mehnatga haq to'lashning tizimlarida qayta tayyorlashdan o'tadigan shaxslar uchun imtiyozlar va malaka oshirganligi uchun turli qo'shimcha to'lovlar ko'zda tutilishi lozim.

Xodimlar tayyorlash qayta tayyorlash va malakasini oshirishni takomillashtirish muammolarini hal qilishda shaxs yani personalni tayyorlash va malakasini oshirishning uzlusiz jarayon modeliga yo'nalanlik muhim hisoblanadi, uning asosida xodimlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash zaruratini chaqiradigan obyektiv shart-sharoitlar yotadi.

Obyektiv shart-sharoitlarni shaxsning malaka darajasi bilan o'zaro bog'lanishini aniqlashda ish beruvchi tomonidan shaxsning kasbiy malakaviy tarkibi o'zgarayotgan talablarga muvofiqligi aniqlanadi va uni rivojlantirish bo'yicha ishlarning taktika va strategiyasi shakllantiriladi.

Ishlar strategiyasi maqsad va vazifalarni qo'yish, konsepsiyasini ishlab chiqish yangi talablardan kelib chiqqan holda shaxsni tayyorlash va ularning malakasini oshirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash nazarda tutiladi.

Taktika ya'ni uslub shaxsni tayyorlashda va uning malakasini oshirish bo'yicha joriy chora tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish, o'qitishning shakl va turlari ehtiyojlarini miqdoriy ajratish, ushbu jarayonni rejalshtirish va tashkil qilishdan iborat.

Shaxslarni, ishchi xodimlarni tayyorlash malakasini oshirishni zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilgan holda amalga oshirishni nazorat qilish va baholash qilingan ishlar samaradorligini baholash hamda o'qitish shakllari va turlarini, kasbiy guruhlar, darajalar strukturalar kesimida tizimni takomillashtirish bo'yicha yo'nalishlarni aniqlashga imkon beradi.

Ushbu modeldan foydalanish ularning korxona uchun umumiy foydaliligini va har bir alohida olingam xodimning o'sish istiqbollarini hisobga olgan holda xodimlarni yangia xborot tizimlari, zamonaviy innovatsiyalarni joriy qilgan holda o'qitishni tashkil qilish va shiddat bilan rivojlanayotgan davrda amalyotga tadbiq etish eng muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi.

2. <http://strategy.regulation.gov.uz/uz> document/2

3. Chudakov A.D Logistika. M.:Rdl,2001y.

4. Iqtisodiy tadqiqotlar markazining tahliliy hisoboti.T.,2013y.

5. www.traceca-org.org.

TA'LIM TIZIMIDA IJTIMOIY-IQTISODIY FANLARNI O'QITISHNING SAMARALI USULLARI

Tayirova Dilnoza O'ktamovna

Xorazm viloyati Yangibozor tumani
XTB bo'limi Ijtimoiy fanlar metodisti

Annotatsiya: maqolada ijtimoiy-iqtisadiy fanlarni o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llab, qisqa vaqt ichida katta hajmdagi bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish dars jarayonini qiziqarli va mazmunli tashkil etish va darsning samaradorligini oshirishga oid fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zları: ijtimoiy-iqtisadiy fanlar, pedagogik texnologiyalar, innovatsiya.
Hozirgi davr ta'lism taraqqiyoti yangi yo'nalish –innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, pedagogika ilmining tadqiqot obyekti sifatida, aniq fanlarni o'qitish uslubi bo'libgina qolmay, balki ijtimoiy-iqtisadiy fanlarni o'qitishga ham yangicha yondashuv sifatida qayd qilinishi kerak.

Hozirgi kunga kelib, jamiyatimiz jadillik bilan taraqqiy etib, iqtisodiy va siyosiy mavqeい kundan kunga ortib bormoqda. Biroq ijtimoiy sohada va ayniqsa, ta'lism-tarbiya jarayonida umumiyy taraqqiyotdan biroz orqada qolish sezilmoqda. Bunday noxush vaziyatdan chiqib ketish yo'llaridan biri ta'lism-tarbiya jarayonini qabul qilingan davlat standartlari asosida texnologiyalashdir.

Asosiy maqsad – zamonaviy talab darajasida yoshlarimizni tarbiyalash, ijodiy fikrlay oladigan malakali mutaxassislar tayyorlashdir. Bu esa, o'z navbatida, ta'lism jarayoniga boshqacha nazar bilan qarashni talab etadi. Mamlakatimizda ta'lism tizimida qator kamchiliklar mavjud bo'lib, u o'z navbatida zamon talablariga mos raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga to'sqinlik qila boshladi. Ularni kadrlar tayyorlash milliy dasturining kamchiliklar va muammolar qismida ko'rsatib o'tilgan.

Ijtimoiy-iqtisadiy fanlarni o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali uzliksiz ta'lism samaradorligini oshirishga alohida e'tibor berilmoqda. Pedagogik texnologiyalar—ta'lism berish va zamonaviy axborat texnologiyalarini qo'llash yordamida o'quvchilarning shaxsiy sifatlarni rivojlanish va takomillashtish imkoniyatini beruvchi o'quv vositalari bo'lib, u o'ziga xos didaktik va uslubiy asosga ega.

Shu jihatdan ham ta'lism tizimida davlat ta'lism standartlari bo'yicha ko'zda tutilgan ijtimoiy-iqtisadiy ta'lism va ijtimoiy-iqtisadiy tarbiyanı takomillashtirish, uni o'quvchilar ongiga singdirib borish, iqtisadiy tafakkurni shakllantirish muammosi dolzarbdir. Chunki har bir o'quvchi bozor munosabatlari rivojlanib borayotgan bir davrda – uni o'rabi turgan iqtisodiy voqeilikni, unda kechayotgan jarayonni anglashi, tadqiq va tahlil qilib, xulosalar chiqarish imkoniga ega bo'lishi lozim. Bu esa har bir fuqaroden iqtisodiyot nazariyasining asoslaridan xabardor bo'lishini, uni amalda joriy etish yo'l vositalarini talab darajasida o'zlashtirishini taqozo etadi. Bu masalalar, asosan, o'quv muassasalarida amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-iqtisadiy fanlarning o'qitilish sifati va samaradorligini oshirish maqsadida, pedagogik texnologiyalarni zamonaviy axborot texnologiyalar imkoniyatlari asosida uch turdag'i o'quv mashg'ulotlariga, ya'ni ma'ruza, amaliy va labaratoriya mashg'ulotlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kompleks holda qo'llash tavsiya etiladi.

O'quvchilar bosqichma-bosqich uzluksiz ta'lism jarayonida ijtimoiy-iqtisadiy fanlarini o'rganishi mobaynida ularning tafakkurlari ham shakllana boradi. Ular quyidagi bilimlar majmui bo'lib xizmat qiladi:

- shaxsning ehtiyoj imkoniyatlarini hisobga olib, aniq reja va dasturlar tuzib, o'ziga xos uslub va metodlar asosida amalga oshirishda;
- shaxsning mustaqil faoliyatida samarali o'rini tutadigan aniq iqtisodiy tushunchalarni;
- iqtisodning siyosat va bozor munosabatlari bilan bog'liq qonuniy asoslari va ulardan amalda foydalananish yo'l-yuruqlarini;
- mustaqil faoliyat ko'rsatishda zarur bo'ladigan barcha ijtimoiy-iqtisadiy bilimlar, ko'nikma va malakalar majmuini o'zlashtirishni;
- ijtimoiy-iqtisadiy bilim asoslaridan to'g'ri va maqsadga muvofiq holda foydalana olish shaxs

barkamolligini belgilovchi axloqiy sifatlardan biri, deb qarashni;

-iqtisodiy fanlardan xabardorlikni o‘z faoliyati davomida jamiyat va davlat iqtisodiy, huquqiy siyosati asosida namoyon etadi.

Bugungi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot ishlab chiqarishning ko‘p sonli tarmoqlari bilan bir qatorda, ma’rifat va madaniyat hamda iqtisodiy sohalarga, shu jumladan, ijtimoiy-gumanitar, iqtisodiy bilimlar doirasiga ham zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda.

Shuni aytish lozimki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, pedagogika ilmiyning tadqiqot ob’ekti sifatida, aniq fanlarni o‘qitish uslubi bo‘libgina qolmay, balki ijtimoiy-iqtisodiy fanlarni o‘qitishga ham yangicha yondashuv sifatida qayd qilinishi kerak.

Ma’lumki, har qanday fan o‘qitilishi uchun belgilangan maqsadga ko‘ra, uning mazmuni tanlanadi. Uni o‘zlashtirish uchun unga mos metodlar tanlanadi. So‘ngra o‘quv vositalari va nihoyat, bularga mos ravishda o‘qitish shakli tanlanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayonida «**Blits-o‘yin**» «**Intervyu**» «**Iyerarxiya**» «**Muloqot**» «**Boshqaruv**» kabi metodlarni qo‘llab dars tashkil etilsa samarali bo‘ladi. Har bir darsni turli metodlar yordamida olib borsak darslar ham qiziqarli ham o‘quvchilarga tushunarli bo‘ladi. Dars o‘tish uchun metod tanlash ko‘zlangan maqsad, qo‘yligan vazifalarga, ma’lum bir metodning imkoniyatlari va boshqa qator omillarga ko‘ra belgilangan mezonlar asosida amalga oshiriladi. O‘qituvchi barcha omillarni hisobga olgan holda mavjud mezonlar yordamida dars o‘tish metodini tanlashi lozim.

Xulosa qilib aytganda, bugungi yoshlarimizni iqtisodiy tarbiyalangan, ta’lim olgan, iqtisodiy savodxonlik va tayyorgarligi davr talabi darajasida bo‘lgan, iqtisodiy tafakkuri va ongi yuksak, barkamol insonlar qilib tarbiyalash muammosiga har tomonlama amaliy va nazariy yordam berish har bir ziyoli fuqaroning burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Azizzxo‘jayeva N.N.Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.—T.: 2009.
2. Sayidmurodov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: 2008
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariysi. – T.: 2010

БАНКЛАРНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШИГА ҚАРАТИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯ СИЁСАТИ

Асқаров Аслиддин
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
orttex.uz@mail.ru
998738855

Аннотация: Ушбу мақолада банкларни инновацион ривожланишига қаратилган инвестиция сиёсати фаолиятни ташкил этиш, уни инвестициялаш манбаларини шакллантириш, кулай инвестицион муҳит яратиш, миллий иқтисодиётни ривожлантиришда инвестицион фаолиятга таъсир этувчи омилларни ўрганиш асосидаги муҳокама ва хуносалар шакллантирилган.

Таянч сўзлар: инвестиция, асосий капитал, инвестицион муҳит, инвестицион жозибадорлик инновация, ялпи ички маҳсулот, инвестор, инвестицион фаолият, инвестицияларни молиялаштириш.

Кириш

Инвестиция сиёсат жамиятда моддий ва номоддий ишлаб чиқариш соҳаларига мақсадли ва илмий асосланган инвестициялар жалб қилишни ўзида акс эттиради. У ёки бу давлатнинг замонавий инвестиция сиёсати иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, иқтисодиётни кўтариш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, ахолини иш билан таъминлаш, инновацион янгиликлар киритиш ва шунингдек экологик муаммоларни ҳал этиш билан ажralиб туради. Инвестиция сиёсати инвестиция фаолиятни ташкил этиш ва уни амалга оширишдаги ҳаракатлар йиғиндисини акс эттиради. Инвестиция муносабатларининг қайдаражада ташкил қилингани мамлакат ичкарисида хукумат томонидан ишлаб чиқладиган ва қабул қилинадиган карорлар ва қонун-коидалар билан белгиланади.

Инвестиция сиёсати жамиятда моддий ва номоддий ишлаб чиқариш соҳаларига мақсадли ва илмий асосланган инвестициялар жалб қилишни ўзида акс эттиради. У ёки бу давлатнинг замонавий инвестиция сиёсати иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, иқтисодиётни кўтариш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, ахолини иш билан таъминлаш, инновацион янгиликлар киритиш ва шунингдек экологик муаммоларни ҳал этиш билан ажralиб туради.

Мамлакат инвестиция сиёсатини юритишда ишлаб чиқариш тармоқларини техник ва технологик таркибий ўзгартериш масалаларига ҳам эътибор қаратилади. Ишлаб чиқаришнинг таркиб топган тармоқларини қайта қуриш, замонавий ишлаб чиқариш воситалари билан қуроллантириш, бевосита хорижий инвестицияларни жалб қилининг бир йўналиши бўлса, иккинчи йўналиши янги ишлаб чиқаришлардаги бевосита хорижий инвестициялар, яъни автомобилсозлик, электрон, электротехника саноати таркиб топмоқда. Қурилиш индустряси, алоқа тармоқлари тизимида ва қишлоқ ҳўжалигида энг янги технологиялар жорий қилинмоқда.

Инвестицион сиёсат биринчи навбатда инвестицион муҳитнинг субъектив ташкил этувчиларига таъсир этади. Инвестицион муҳитни яхшилашга қаратилган инвестицион сиёсат йўналишлари ичida қуйидагиларни алоҳида кўрсатиш лозим:

- мамлакат ва чет эл инвесторлари учун кулай механизм яратиш;
- капитал маблағлар самарадорлигини ошириш;
- инвестицион фаолият билан шуғулланишдаги риск дарражасини минималлаштириш.

Инвестицион сиёсат охир-оқибатда мамалакатни барқарор ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши ҳамда ахоли турмуш даржасини оширишга қаратилган бўлиши керак. Дарҳақиқат, хорижий инвесторнинг кейинги қизиқишилари қўйилган капиталнинг қопланиш муддати, инвестицияларнинг капиталлашув жараёнлари, томонлар улушлари ва фойданинг бўлиниши, шунингдек, мамлакатдаги бозор иқтисодиёти муносабатларининг кечиши ва бунга халкаро ташкилотларнинг муносабатлари масалаларига эътибор қаратилади. Давлат инвестиция сиёсати қуйидаги таркибий тузилишга эга бўлиб, ўз ичига қуйидаги стратегик ва тактик тадбирларни қамраб олади:

- давлатнинг муҳим иқтисодий кўрсаткичларини прогнозлаштириш;
- иқтисодиёт тармоқларида молиявий сиёсатни белгилаш;
- давлат ва инвестор ўртасидаги муносабатларни меъёрий тартибга солиш;
- инвестицион товарларни харид қилиш бўйича давлат бюортмаларини шакллантириш.

Инвестиция сиёсатининг таркибий тузилиши ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлиб, давлат инвестиция сиёсати уларни йўналтирувчи бош звеноси ҳисобланади. Давлат инвестиция сиёсати ҳудудий ва тармоқ инвестиция фаолиятини мувофиқлаштириб, уларга инновация ва хорижий инвестицияларни жорий қилишдаги бош режа ҳисобланади. Шунингдек, тармоқлар ҳамда хўжалик юритувчи корхоналар ва ташкилотлар (микро) даражасидаги инвестиция фаолияти учун “ўйин қоидаси” ни ташкил қилиб беради.

Давлат инвестиция сиёсатининг турлари

Белгилари	Инвестиция сиёсатининг турлари
а)Ҳокимият органлари	Давлат; - Ҳудудий; - Маҳалий
б) соҳа ва тармоқлар иқтисодиёти бўйича	- ўрта ва кичик тадбиркорлик соҳаларининг инвестиция сиёсати; - давлат ва хусусий сектор инвестиция сиёсати; - тармоқлар иқтисодий фаолияти инвестиция сиёсати (саноат, қишлоқ хўжалиги ва бошқа)
в) давлат фаолиятининг йўналишлари бўйича	- қонун ижодкорлиги фаолияти; - прогнозлаштириш; - дастурлаштириш; - давлат бюортмаларини шакллантириш; - инвестиция ресурсларини харид қилиш бўйича; - инвестиция жараёнларини молиявий ва ходимлар таъминоти бўйича
г) давлат томонидан тартибга солишнинг усууллари бўйича	бевосита, билвосита; - маъмурий ва бозор механизмлари бўйича
д) давлат молиялаштириш инструментлари бўйича	бюджет; - бюджетдан ташқари; - меъёрий
е) даврийлик хусусиятига кура	Стратегик ва тактик

Давлатнинг инвестиция соҳасидаги стратегияси - бу иқтисодиётнинг йирик масштабдаги, узоқ муддатли комплекс вазифалар ечимиға қаратилган фаолияти ҳисобланади. Стратегиянинг қўйидаги элементлари мавжуд:

1. Инвестиция фаолиятини тартибга солишда устуворлик ва тамойилларга амал қилган ҳолда, узоқ муддатли вазифа ва мақсадларнинг белгилаб олиниши;

2. Молиялаштириш манбаларининг аниқлаб олиниши;

3. Инвестициялаш йўналишларини танлаш.

Стратегик вазифаларни ҳал қилишда қулланиладиган бошқарув усууллари, шакллари ва инструментлари йиғиндиси тактикадир. Давлат инвестиция сиёсатининг моҳияти, унинг олдига қўйилган вазифалар давлатнинг бошқа сиёсат турлари билан бевосита боғлиқ. Мисол учун, инвестиция фаолиятини молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлган асосий воситаларни қайта молиялаштириш учун ажратиладиган ва фойдаланиладиган аммортизация ажратмаларини ажратиш тартиби ва усууллари аммортизация сиёсатига боғлиқ бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Ўзбекистоннинг инвестицион сиёсати қўйидагиларга йўналтирилган бўлиши керак:

- республика қонунчилиги камчиликларини бартараф этишга;
- давлатнинг инвестицион сиёсати ноизчиллигини текислашга;

- ортиқча ишчи күчига эга бўлган ҳудудларга инвестицияларнинг кўплаб тўпланишига қулий шарт-шароит яратадиган инвестицион мухитни шакллантиришга;
- ижтимоий масалаларни ҳал этишга;
- ҳудудлардаги инфратузилмани ривожлантиришга.

Шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимият органлари хужалик юритувчи субъектларга солик, ишлаб чиқариш кувватлари, бино ва иншоотлар, каби масалаларда рағбатлантирувчи имтиёзларни бериш орқали ўз ҳудудларида инвестицион фаолликка эришишлари мумкин. Бу тадбирларнинг барчаси инвестицион мухитни яхшиланиши ҳамда инвестицияларнинг тўпланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. «Халқ сўзи» газетаси 2018 йил 28 декабрь.
2. Тихомиров Л.В. Юридическая энциклопедия. Под ред. М.Ю.Тихомирова. –М.: 1998, с.181
3. Махмудов С. Б. Инвестиция фаолиятини молиялаштиришнинг ноанъанавий усулларини такомиллаштириш. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий журнали. №5, октябрь, 2020 йил. 2 бет.
4. Носиров Э.И. Инвестиция рискларини бошқариш. Ўкув қўлланма,

АСОСИЙ ВОСИТАЛАРГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ МОЛИЯЛАШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ

БМА. Магистр. **Б.Р.Алиев**
a.baxtiyor@gmail.com
+998909400665

Аннотация: Мақолада асосий воситаларга йўналтирилган инвестицияларни молиялаштиришда тижорат банкларининг фаолияти, бу борада давлат томонидан амалга оширилаётган асосий чора тадбирлар, республикада тижорат банклари фаолиятини янада ривожлантириш ва кенгайтириш бу соҳасида давлатнинг иқтисодий сиёсатини амалга ошириш, тижорат банклар иштирокини фаоллаштириш, инвестицияларни молиялаштиришда тижорат банкларининг эмитентлари манфаатларини уйғуллаштириш борасида фикрлар баён этилган.

Калитли сўзлар: инвестиция, асосий воситалар, молиялаштириш, тижорат банки, асосий воситалар ҳисоби, бюджет, банк-кредит тизими, молия бозорлари.

Кириши

Ўзбекистонда молиявий-иктисодий, бюджет, банк-кредит тизими, шунингдек, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналари ва тармоқларининг барқарор ҳамда узлуксиз ишлашини таъминлаш учун етарли даражада мустахкам захиралар яратилганини ва зарур ресурслар базаси мавжуд эканини таъкидлаш жоиз. Модернизациялаш шароитида асосий воситаларни амалга оширишда назарий ва услубий асослар бўлиб, шу соҳага тегишли ва республикамизда амал қилаётган меъёрий хужжатлар, яъни шу билан бирга реконструкция ва модернизациялаш ишларининг жуда кенг тармоқларга тегишли эканлигини инобатга оладиган бўлсак, хар бир тармоқ хусусиятларидан келиб чиқиб, тегишли тармоқ корхоналарининг фаолияти билан боғлиқ бўлган меъёрий хужжатлар мавжуд.

Асосий воситаларни модернизациялаш ҳисобини юритишда ЎзР Президентининг 2007 йил 17 марта “Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жихозлашни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони муҳим асос бўлиб ҳисобланади. Мазкур Фармонда хўжалик субъетлари томонидан ишлаб чиқаришни мунтазам модернизациялаш, техник ва технологик жихатдан қайта жихозлаш, уни юқори сифатли, рақобатбардош, экспортга йўалтирилган маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш имконини берадиган илғор замонавий ускуналар билан таъминлаш ва бунинг учун субъектларни рағбатлантириш чора-тадбирлари ёритиб берилган.

Тижорат банкларида барча асосий воситалар чекланган фойдаланиш муддатига эга. Фойдаланиш муддатининг чекланганлиги сабабли ушбу асосий воситаларнинг амортизацияланадиган қиймати бутун фойдали хизмат муддати мобайнида амортизация ажратмалари кўринишида банк харажатларига тақсимланиши лозим. Асосий воситаларнинг хизмат муддати икки асосий сабаб: жисмонан эскириш (активларни ишлатиш, улардан фойдаланиш натижаси, шунингдек табиий омиллар таъсири); маънан эскириши (активлар замон талабларига жавоб бермайди) билан чекланади. Асосий воситалар бўйича амортизация ажратмалари улар фойдаланишга топширилган ойдан кейинги ойдан бошлаб ҳисобланади

Тижорат банклари мавжуд активнинг фойдали хизмат муддатини белгилашда қуйидаги барча омиллар ҳисобга олиниши лозим:

- 1) банк томонидан активни ишлатишнинг кутилаётган ҳажми, активнинг тахмин қилинаётган қуввати ёки физик унумдорлиги бўйича баҳоланади;
- 2) тахмин қилинаётган жисмонан эскириши;
- 3) активнинг маънан эскириши ушбу тур активнинг ишлаб чиқариш жараёнининг ўзгаришлари ёки такомиллашуви натижасида маълум бўлади;
- 4) активдан фойдаланишдаги юридик ёки айнан шунга ўхшаш чекловлар, бу фойдаланиш муддатини чеклаш ёки ижара.

Тижорат банклари асосий воситаларнинг фойдали хизмат муддати амалга оширилган активнинг фойдали хизмат муддатини узайтирувчи кейинги харажатларни ҳисобга олган ҳолда, шунингдек ушбу муддатни қисқартирувчи технологик ўзгартиришларни ҳисобга олган ҳолда банк томонидан қайта кўриб чиқилиши мумкин. Банклар асосий воситаларнинг

тугатиш қиймати ва фойдали хизмат муддатини ҳеч бўлмаганда ҳар йилнинг охирида қайта кўриб чиқадилар. Фойдали хизмат муддати асосий восита ҳолатини дастлаб ҳисобланган нормативлардан юқори даражада яхшилайдиган кейинги харажатлар натижасида узайтирилиши мумкин (капитал таъмирлаш, такомиллаштириш ва шу кабиларда). Ва аксинча технологик ўзгаришлар ёки хизматлар бозоридаги ўзгаришлар унинг фойдали хизмат муддатини камайишига олиб келиши мумкин.

Инвестицияларни молиялаштириш бўйича қарорлар қабул қилишни такомиллаштиришда, бизнинг фикримизча, дисконтлашга асосланган усулларнинг мезонларига риоя қилиш, инвестиция ресурслари таркиби ва тузилмасини ўрганиш, инвестиция ресурсларини жалб қилиш нархларини аниқлаш, муқобил лойиҳаларни таҳлил қилиш, инфляция, банк фоиз ставкалари ва солиқ ставкалари ва унинг прогноз кўрсаткичларини инобатга олиш талаб этилади.

Тижорат банклари томонидан асосий воситалар йўналтирилган инвестицияларни молиялаштириш бўйича қабул қилинадиган ҳар қандай қарорлар амалга ошиши билан боғлиқ бўлган қўйидаги мезонларга асосланади:

- ижтимоий-иктисодий муҳитга тааллукли лойиҳанинг асосий (корпоратив) мақсади билан ривожлантириш мақсадлари ўртасида ҳозирги ва кейинги давр мобайнида қандайдир бўлиши мумкин бўлган қарама-қаршилик мавжудми?
- молиялаштиришда учун таклиф қилинган лойиҳа ва маркетинг стратегиялари қанчалик муҳимлиги, нима учун таклиф қилинган стратегия танланди, муқобил стратегиялар ҳам эътиборга олинганми?
- лойиҳанинг таркиби, яъни лойиҳа андозаси маркетинг концепцияси, шунингдек, корхона танлаган жойлашиш жойи қанчалик лойиҳа стратегиясига ва талаб қилинган ресурсларнинг мавжудлигига мос келади?
- молиялаштиришда иктисодий ресурсларни самарали ишлата оладими, лойиҳа учун талаб қилинадиган асосий ресурсларни ишлатишнинг энг яхши варианatlари борми?
- молиялаштиришда барча инвестицион ишлаб чиқариш ва маркетинг харажатлари ишончлилик даражасидами ва мувофиқ келадиган чегарага эгами?
- лойиҳа ҳаётйлигининг ҳар қандай даврида тўланадиган молиявий мажбуриятларни бажариш учун миллий ва хорижий валюта билан етарлича таъминланганми;
- барча инвестиция харажатлари капиталнинг мавжудлиги билан аниқланувчи молиявий чегараларда ётадими?
- рисклар мавжуд шароитда уларни назорат қилиш ёки бошқариш учун қандай стратегия амал қиласи?
- рискларнинг молиявий натижалари қандай, яъни улар ўзи билан бирга инвестицион, маркетинг, ишлаб чиқариш ва молиявий харажатларга қўшимча харажатлар олиб келадими ёки йўқми, ё бўлмаса, кутилаётган ишлаб чиқариш, сотиш ҳажмини, сотиш нархларини пасайтирадими?

Юқоридагиларнинг инвестициялаш жараёнида тўла инобатга олиниши, маълум маънода, самарали инвестицион қарорлар қабул қилиш имкониятини яратади.

Қарор қабул қилувчи шахс томонидан аниқланадиган горизонт режалаштириш лойиҳа ҳаётйлигини ҳам ҳисобга олиши лозим. Иктисодий ҳаёт, яъни лойиҳа соф фойдани яратадиган давр, асосан, корхонанинг асосий техник ва технологик ҳаёт циклига, ушбу саноат тармоғи ва маҳсулотнинг ҳаёт циклига, шунингдек, корхонанинг ўз фаолиятида ишга алоқадор муҳитнинг ўзгаришига мослашувчанлигига боғлиқдир.

Инвестицияларни молиялашнинг иктисодий ҳаётй даврини аниқлашда турли хил омилларни баҳолашга тўғри келади, булар қўйидагилардир: талабнинг давомийлиги; хом ашёни саклаш ва етказиб беришнинг давомийлиги; техник юксалиш даражалари; бино ва ускуналардан фойдаланишининг давомийлиги; муқобил инвестициялаш имкониятлари; бошқарувдаги чегараланишлар ва бошқалар.

Хуноса ва таклифлар

Банк тизимини қуллаб-қувватлаш бугунги кунда банкларимизнинг умумий активлари ҳажми аҳоли ва юридик шахсларнинг ҳисоб рақамларидаги маблағлардан икки баробардан ҳам кўпdir. Бу эса ушбу маблағларни ишончли ҳимоя қилиш ҳамда уларга ўз вақтида ва тўла ҳажмда хизмат кўрсатишни кафолатлади. Умумдавлат дастурини ҳаётга татбиқ этиш иктисодиётнинг тез ўзгариб турадиган бозор талабларига жавоб беришини таъминлайдиган

замонавий тузилмаларини шакллантиришда, янги иш ўринларини ташкил қилишда ва банк тизимида даромадларини ошириш, асосий воситаларга йўналтирилган инвестицияларни молиялаштиришда ўта муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади.

Асосий воситаларни актив қисми улушини ошириш ўйли орқали кайсики асосий капиталдаги инвестицияни самарасини оширишга қаратилган йўналиш мавжуд – бу такорор ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштиришдан иборат бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб республикамиз тижорат банкларининг томонидан асосий воситаларга йўналтирилган инвестицияларни молиялаштириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофик:

1. Тижорат банклари томонидан янги ва юқори кушилган қийматли махсулотлар яратувчи инновацион лойиҳаларни банк кредит портфелдаги улушига қараб банклар томонидан туланадиган даромад солигидан 50 фоизгача (амалдаги ставгадан) имтиёзлар бериш орқали банклар томонидан инновацион лойиҳалар молиялаштиришни рағбатлантириш.

2. Тижорат банкларини ресурс базасини мустахкамлаш ва хорижий тажрибаларнинг республикамизга жорий қилиш мақсадида банкларнинг акцияларини хорижий инвесторларга сотиш. Бу ҳолат илгари бир оз кийинчилик тўғдиради, лекин бугунги кунда валюта бозорининг либераллашуви ва инвесторлар учун кулай инвестицион мухит яратилаётганлиги бу соҳани ривожланишига тутки бўлади.

3. Тижорат банклари томонидан асосий воситаларга йўналтирилган инвестициялар молиялаштиришда тижорат банклари фаолиятини барқарорлигига алоҳида эътибор қаратиш лозим;

4. Тижорат банкларида асосий воситаларга йўналтирилган инвестицияларни молиялаштиришда банклар фаолиятида фоиз сиёсати мустақиллигини таъминлаш лозим чунки ҳозирги кунда Марказий банк томонидан тижорат банкларига тавсия кўринишида кредитлаш учун юқори фоиз ставкалари белгилаб берилмоқда аммо тижорат банклари томонидан жалб қилинаётган ресурслар фоиз ставкасини инобатга олинмаяпти. Бундай ҳолатлар ҳам тижорат банклари даромадлигига ва пировард натижада паст фоизли узоқ муддатли кредитларни берилишига салбий таъсир қиласди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони.

2. Мирзиёев Ш. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва ҳалқ фаровонлигининг гарови.

3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг www.stat.uz интернет сайтлари маълумотлари.

4. Мехмонов С.У. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия хисоби ва ички аудит методологиясини такомиллаштириш. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореф. - Т.: 2018. - 74 б.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИҚТИСОДИЁТНИ ИНВЕСТИЦИЯЛАШДА ТҮҒРИДАН ТҮҒРИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ КЎЛАМИНИ КЕНГАЙТИРИШ

Бобокалонов Бехзод Абдумўминович
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
b.bexzodbek1221@gmail.com
+998909510558

Аннотация: Мақолада Ўзбекистонда иқтисодиётни инвестициялашда түғридан түғри хорижий инвестицияларни жалб этиш кўламини кенгайтириш, Республикамизда фаолият кўрсатаётган эркин иқтисодий зоналарга хорижий инвестицияларни жалб қилишни янада рағбатлантириш ва хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга механизмини янада такомиллаштириш юзасидан қатор таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: маҳаллий ва хорижий инвестициялар, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар, экспорт, эркин иқтисодий зона, инновация, стратегия, иқтисодий ўсиш.

Кириш

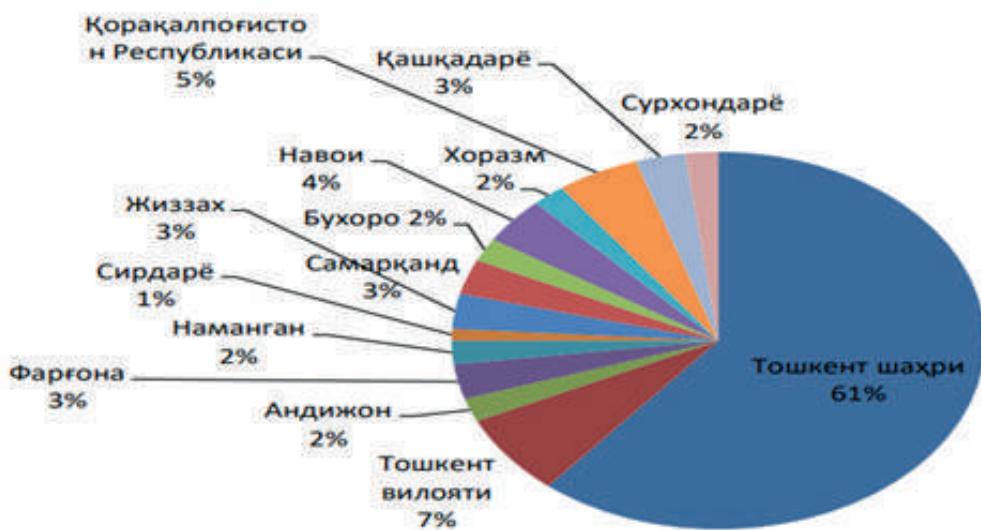
Мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш, таркибий ўзгаришларни янада чукурлаштириш, корхоналарнинг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш дастурларини амалга оширишда хорижий инвестициялар, аввало, түғридан-түғри инвестицияларнинг аҳамияти юқорилигини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу эса, ўз навбатида, илғор технологияларни татбиқ этиш, янги иш ўринларини яратиш ва шу асосда мамлакат иқтисодиётининг барқарор ва бир маромда ривожланишини таъминлаш имкониятини яратади. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуну кўрсатадики, хорижий инвестициялар жалб қилиниши мазкур давлатларнинг юксак даражада тараққий этишида ҳал қилувчи омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг учинчи муҳим йўналишида - ҳалқаро иқтисодий ҳамкорликни янада ривожлантириш, жумладан, етакчи ҳалқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш, пухта ўйланган ташки қарзлар сиёсатини амалга оширишни давом эттириш, жалб қилинган хорижий инвестиция ва кредитлардан самарали фойдаланиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган.[1] Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида фаол инвестицион сиёсатни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаган сўзларини келтириш ўринлидир: “Мамлакатимизда инвестиция сиёсатини кучайтириш масаласига биз алоҳида устувор аҳамият қаратамиз. Хорижий сармояларни ва илғор технологияларни иқтисодиётга жалб этиш учун чет эллардаги дипломатик ваколатхоналаримиз жиддий иш олиб бориши лозим. Бунинг учун Ташки ишлар вазирлиги фаолиятини кучайтириш, чет мамлакатлардаги элчиларимиз нафақат сиёсий, айни вақтда юртимизга инвестицияларни жалб қилиш масалалари билан хам фаол шуғулланишлари даркор”. [2]

Мамлакатнинг түғридан-түғри хорижий инвестициялар учун жозибадорлиги кулай ва барқарор ҳуқуқий режим, хорижий инвесторларга мулкини миллийлаштириш хавфидан кафолатлар берилиши ва унинг ҳуқуқларини камситмайдиган режим яратилиши билан белгиланади.

Республикамизга жалб қилинаётган хорижий инвестицияларга таъсир қилувчи омилларга сиёсий вазият, иқтисодий ўсиш суръатлари, иқтисодий сиёсат, тадбиркорликка кўмаклашувчи чора-тадбирлар ва коррупция даражасини киритиш мумкин.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга қулай шароит яратиш борасида олиб борилган сиёсат ва инвестицияларни жалб қилиш бўйича амалга оширилган дастурлар, бу корхоналарнинг фаолияти натижаларига ижобий таъсир этмоқда. Сўнги йилларда меъёрий-ҳуқуқий қонунчиликни такомиллаштириш, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятини мувофиқлаштириш, хорижий сармояларни жалб қилиш ва хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни ташкил қилиш мақсадида макроиқтисодий

шароитларни яхшилаш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Республикада хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятини ривожлантириш орқали ички бозор сифатли маҳсулотлар билан таъминланади, бу тадбир корхоналаримизнинг халқаро бозорга чиқишига ёрдам беради. Ҳозирда юртимизда кўплаб хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар тузилмоқда ва улар турли хил тармоқларда фаолият кўрсатмоқда. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар сонининг ўсиб бориши, энг аввало, мамлакатдаги сиёсий барқарорлик ва инвестиция фаолиятининг қонуний асослари такомиллашиб бораётганлиги билан изоҳланади. Қуйидаги расм орқали хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг Ўзбекистон Республикаси худудлари бўйича тақсимланиши хақида маълумот олишимиз мумкин:

1-расм. 2020-йилда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарнинг худудлар бўйича тақсимланиши.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни ташкил қилиниши орқали мамлакатга кириб келаётган инвестициялар ҳажмининг кўпайиши, ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан модернизация қилиш, аҳолининг иш билан бандлик даражасини ошириш каби муҳим масалаларга ечим бўлади. Шунингдек, жалб қилинаётган инвестицияларни худудларнинг имкониятларидан келиб чиқсан ҳолда тақсимлаш мазкур худуднинг иқтисодий ривожланишига ижобий таъсирига эгадир. Бугунги кунда мамлакатимизга киритилган инвестициялар иқтисодиётимизнинг қатор соҳалари ўртасида тақсимланган ва ушбу соҳалар равнақига ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда. Мамлакатимизнинг худудий инвестиция дастури доирасида жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар асосий улуши енгил саноат соҳасига (24 фоиз), хизматлар (15 фоиз), қурилиш материалларини ишлаб чиқариш (13 фоиз) ва нефть-кимё саноати (10 фоиз) соҳаларига тўғри келмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг инвестиция салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, инвестиция муҳитини янада такомилластириш, йиллик инвестиция дастурларини сифатли ишлаб чиқиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш учун қулай шароитлар яратиш, халқаро молия институтлари, хорижий хукуматларнинг молия институтлари, етакчи чет эл компаниялари ва банк тузилмалари билан ҳамкорликни кенгайтириш, шунингдек, жалб этиладиган чет эл инвестициялари самарадорлигини оширишда 2017 йил 31 марта қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4996-сон Фармони алоҳида аҳамиятлидир. Мазкур Фармонга кўра, Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат қўмитаси ва Қарақалпогистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида унинг худудий бўлимлари ташкил этилди. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат қўмитаси ягона давлат инвестиция сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишни мувофиқлаштириш ҳамда хорижий инвестицияларни жалб этиш учун масъул ваколатли давлат органи ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Харакатлар стратегияси” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони.
2. Мирзиёев Ш. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг www.stat.uz интернет сайтлари маълумотлари.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишини рағбатлантириш чора-тадбирлири тўғрисида”ги ПФ-3594-сонли Фармони.

БАНКЛАР ТОМОНИДАН ТАДБИРКОРЛИКНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ШАКЛЛАРИ

БМА магистри Ў.Э.Бўтаев
mr.utkir95@gmail.com
+998 97 7577295

Аннотация: Мақолада Банклар томонидан тадбиркорликни молиялаштиришни инновацион шакллари хамда миллий иқтисодиётга жалб қилинаётган инвестицияларни давлатнинг иқтисодий ривожланишидаги ўрни, уларнинг иқтисодий самарадорлигининг назарий асослари таҳдил қилинган хамда тегишли хуласалар келтирилган.

Калит сўзлар: инвестициялар, иқтисодий самарадорлик, инвестиция лойихалари, макроиқтисодиёт, савдо айланмаси, хорижий инвестор, хом ашё,

Кириш

Бугунги кунда юргимизда тадбиркорликнинг ривожига катта эътибор қаратилмоқда. Чунки, мамлакатнинг иқтисодий ривожланиши, оиласалар даромади ва уларнинг фаровонлиги, янги иш ўринларининг ташкил этилиши айнан ушбу тадбиркорлик ривожига боғлиқ.

Мамлакатимизда тадбиркорликнинг жадал суръатлар билан ривожланишида банкларнинг ўрни катта, чунки банклар томонидан тадбиркорлик субъектларига ажратилаётган кредитлар орқали иқтисодий тараккиётни таъминлашни молиявий-иктисодий-ижтимоий жиҳатлари назарда тутилган.

Маълумки, тармоқ капитал тақчиллиги шароитида кўп маблағ талаб этмайдиган хўжалик фаолияти сифатида ресурслар айланмасининг юқори суръатларини таъминлайди, иқтисодиётни модернизациялаш, иқтисодий нобарқарорлик ва ресурслар чекланганлиги шароитида истеъмол бозорини шакллантириш ва уни тўлдириш муаммосини тез хамда тежамли тарзда ҳал этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича “Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони билан қабул қилинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришниң бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясида “банк тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш ва барқарорлигини таъминлаш, банкларнинг капиталлашув даражаси ва депозит базасини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлиги ва ишончлилигини мустаҳкамлаш, истиқболли инвестиция лойихалари хамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлашни янада кенгайтириш” энг муҳим устувор йўналишлардан бири сифатида белгилаб берилди.

Банк кредитининг аҳамияти турли мамлакатларда бир хил эмас, лекин шунга қарамай, хорижда кичик инновацион корхоналар учун асосий молиявий институтлар – банклардир. Европа Иттифоқида кичик инновацион корхоналарнинг 79 фоизи банкларга молиявий маблағ олиш учун мурожаат қилган. Россияда хусусий инновацион корхоналарнинг деярли ярмиси (48,4%) ўз бизнесида банк кредитларидан фойдаланмаган ва бунга эҳтиёж сезмаган. Бу турдаги россиялик тадбиркорларнинг бор-йўғи 27,6 фоизи ўз бизнесини молиялаштириш учун банк кредитидан фойдаланган, 22,4 фоиз инноваторлар банкдан кредит олишга ҳаракат қилган, аммо унинг шартлари маъкул келмаган ёки банк кредит бермаган.

Барча мамлакатларда инновацион тадбиркорликни кредитлаш суръатлари ижобий тенденцияга эга бўлсада, банклар қуйида келтирилган рискларга боғлиқ кўп холларда инновацион корхоналар лойихаларига кредит ажратмайдилар:

- о шаффофликнинг йўқлиги;
- о молиявий ҳолатнинг бекарорлиги;
- о етарлича ва ликвидли таъминотнинг йўқлиги;
- о зарур давлат кўмакининг йўқлиги;
- о мазкур соҳанинг қонунчилик бўйича асосланиши ривожланмаганлиги ва ҳ.к.

Банк томонидан лойихавий молиялаштириш – ушбу усулнинг муҳим хусусияти шундан иборатки, муайян лойихани амалга ошириш учун маҳсус дирекция ташкил этилади. У лойихани амалга ошириш учун ресурсларни жалб қилади ва лойихани амалга оширади. Лойихавий молиялаштиришда лойиханинг дастлабки инвестициялаш босқичида олинган

қарз маблағларининг қайтарилишини таъминлаш учун активлар бўлмайди. Пул оқимининг ўзи таъминот бўлиб хизмат қиласди.

Лойиҳавий молиялаштиришнинг турлича таърифлаш мумкин:

- тўғри молиялаштириш манбаларини сафарбар қилиш ҳамда турли инструментлардан комплекс фойдаланиш, рискларни оптимал;

- алоҳида хўжалик бирлигини молиялаштириш, бунда кредитор дастлабки боскичда лойиҳа пул оқимлари ва даромадларини қарз қоплаш манбаси сифатида, объектдаги активларни эса қарз бўйича қўшимча таъминот сифатида қабул қилишга тайёр бўлиш;

- молиявий инжиниринг воситасида йирик лойиҳаларни молиялаштириш учун узок муддатли қарз маблағларини жалб қилиш усули, молиявий инжиниринг фақат лойиҳанинг ўзи томонидан яратиладиган пул оқимлари хисобидан қарз олишга асосланган.

Ўзбекистон иқтисодиётини модернизация қилишда хорижий инвестициялар алоҳида роль ўйнайди. Хорижий кредит линиялари хисобига инвестициялар киритилган корхоналар инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш орқали миллый иқтисодиётимиз самарадорлигини ошираётган асосий корхоналардир. Бундай корхоналарда хорижий кашфиётлар ва ноу-хаулар ўзлаштирилмоқда ва қўлланилмоқда, маҳаллий саноатга чет элнинг илғор технологиялари ва асбоб-ускуналари жалб қилинмоқда, инновацион тадбиркорликнинг илғор тажрибасидан фойдаланилмоқда, лойиҳавий бошқариш натижадорлиги ошмокда ва умуман инновация фаолияти сифати яхшиланмоқда. Ички бозорнинг эҳтиёжлари юқори сифатли маҳсулотлар билан янада тўлиқроқ қониқтирилмоқда, мамлакатимиз экспорт салоҳияти ривожлантирилмоқда ва тегишли импорт ўрнини босиш ишлари амалга оширилмоқда.

Хорижий инвестицияларни фаол жалб қилиш ҳукуматимиз томонидан миллый иқтисодиётни ривожлантиришнинг асосий шарти, саноат ва инфратузилмани модернизация қилиш асоси сифатида баҳоланмоқда. Жарубий Корея, Япония, XXR ва бошқа бир қатор мамлакатлар тажрибаси шуни қўрсатмоқдаки, айнан инновацияга йўналтирилган инвестициялар истиқболли манба сифатида ва мамлакатнинг замонавий ривожланиш параметри сифатида биринчи ўринга чиқмоқда.

Инновацияларни молиялаштиришни дунё амалиётида яна бир кенг қўлланиладиган усули бу – венчур молиялаштиришдир. Венчур молиялаштириш жаҳон капитал бозорларида кичик бизнесни қўллаб-куватлашда энг самарали усуллардан бири эканлигини қўрсатмоқда. Инновацион ривожланишнинг ҳозирги боскичидаги мамлакатимизда инновацион фаолият ривожланишини жадаллаштирувчи омил сифатида венчурли бизнесдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ хисобланиб, унинг таркибига венчур фондлари, венчур капитали эгалари жамияти, венчур фаолияти билан шуғулланувчи йирик компаниялар кириши мумкин.

Бозор иқтисодиёти шароитида инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш инвесторлар томонидан ташкил этилган хар хил манбалар, шу жумладан молиявий ресурсларни жалб қилиш йўли билан, кредитлар эвазига, қонунчиликда белгиланган ҳолда қимматли қофозлар ва заёмлар чиқариш хисобига амалга оширилади. Ушбу молиялаштириш шакллари ва манбаларининг ҳар бири ўзининг ижтимоий сиёсий ва иқтисодий жиҳатларига эга, шу сабабли инновацион лойиҳаларни молиялаштириш шаклларини таҳлил қилиб энг қулай шакл ва усул танланади.

2020 йилда банк фаолияти тиҷорат банклари олдига қўйилган қўйидаги устувор вазифаларни ҳал этишга йўналтирилди:

- молиявий барқарорликни халқаро меёrlар ва стандартларга мувофиқ ўстириб бориш;
- инвестиция фаолиятини ва банкнинг капиталлашув даражасини кучайтириш;
- банкнинг тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-куватлашдаги иштирокини янада кенгайтириш;

- тадбиркорлик субъектларининг лойиҳаларини молиялаштирилишини қўпайтириш мақсадида халқаро молия институтларининг кредит линияларини жалб этиш ва ўзлаштирилишини янада кенгайтириш;

- ресурс базасини мустаҳкамлаш, жамғармаларнинг ҳамда депозитларнинг янги жозибадор турларини жорий этиш, шунингдек қарз мажбуриятларини чиқариш орқали аҳолининг ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини банк айланмасига кенг жалб этиш;

- кўрсатилаётган банк хизматларининг ранг-бараңглиги ва сифатини илғор ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, шунингдек электрон тижоратни ривожлантириш ва банк пластик карточкаларидан фойдаланган ҳолда нақд пулсиз ҳисоб-китоб тизимини кенгайтириш йўли билан кўрсатилаётган банк хизматларининг ранг-бараңглиги ва сифатини кенгайтириш;

- иқтисодиётнинг истиқболли тармоқларидағи, шу жумладан хизмат кўрсатиш ва туризм, саноат, қурилиш соҳаларидағи бозорнинг янги бўғимларини ўзлаштириш, мамлакатнинг эркин иқтисодий худудларида фаолият юритаётган корхоналарни молиялаштиришда иштирок этиш;

- рейтинг даражасини кўтариш, корпоратив бошқарув услубларини такомиллаштириш, банк активларини шакллантириш ва мустаҳкамлашнинг илғор услубларини жорий этиш, жумладан, Акциядорлик жамиятларининг фаолияти самарадорлигини ошириш ва корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштириш Комиссияси томонидан тасдиқланган Корпоратив бошқарув Кодексининг тавсияларини жорий этиш орқали банкнинг нуфузини ва инвестицион жозибадорлигини юксалтириш;

- бизнес жараёнларни автоматлаштириш ва банк маҳсулотларини стандартлаштириш, шунингдек бошқарув ҳисоботлари ва таҳлилий ечимлар тизимини жорий этиш йўли билан банкнинг таркибий тузилмаси бўлинмаларининг ишини такомиллаштириш ва оптималлаштириш.

Шунингдек, таълим муассасаларини битирган ёш тадбиркорларнинг, оиласи тадбиркорлик субъектларининг, шунингдек мамлакатимизнинг иқтисодий салоҳиятини оширишга хизмат қиласиган ижтимоий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга бошқа истиқболли лойиҳаларини молиялаштиришга алоҳида эътибор қаратилади.

Тадбиркорлик субъектларининг узоқмуддатли истиқболли лойиҳаларини молиялаштириш манбалари бўлиб, банкнинг ўз кредит ресурслари, ҳалқаро молия институтларининг, хусусан хусусий секторни ривожлантириш бўйича Йслом корпорациясининг кредит линиялари хизмат қиласи.

Келгуси йили банк томонидан кредитлаш жараёнида янги банк маҳсулотларини ва технологияларини энг яхши маҳаллий ва хорижий тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда йўлга қўйиш бўйича ишларни давом эттириш режалаштирилмоқда.

Банк инвестиция фаолиятини ўзининг истиқболли йўналишлардан бири деб ҳисоблайди ва келгусида банкнинг инвестиция қўйилмаларини кўпайтириш бўйича бир қанча ишларни амалга оширишни, шунингдек инвестиция ресурсларининг сифатини кўтаришни режалаштирилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947. (2017)

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-3697. (2018)

3. И.Алимардонов. Кичик бизнес субъектларини молиялаштиришнинг айrim долзарб масалалари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №5, сентябрь-октябрь, 2017 йил.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИНГ ЭҲСОРТИНИ ОШИРИШДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЎРНИ.

Қодиров Аббосхон Шухрат ўғли
“Ўзсаноатқурилишбанк”АТБ бош оғиси
Транзакцион банкинг департаменти бош мутахассиси
Банк-молия академияси тингловчиси
+998(90) 326-11-92

Аннотация: Мақолада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишни кредитлашда юзага келадиган баъзи замонавий муаммолар ва рисклар, давлатимиз томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортини кўлаб қувватлашдаги роли, тижорат банкларининг кредитлаш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар кўтарилиди. Қилинган хулоса ва берилган таклифларнинг амалиётга татбиқ этилиши қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий маблағларини шакллантиришга, уларнинг қўпайишига, қишлоқ хўжалиги тармоғини тижорат банкларининг кредит ресурслари билан таъминлаш тизимини такомиллаштиришга ҳамда республика валюта тушуми барқарорлигини таъминлашга, янги ва қўшимча иш ўринларини яратиш ва маҳаллий аҳоли даромадларини оширишга имконини беради.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти, экспорт фаолиятини қўллаб-куватлаш, тижорат банк кредитлари, ракобатбардошлиқ, озиқ-овқат хафсизлиги, кредит фоизларини субсидиялаш, давлат томонидан бериладиган имтиёзлар.

Кириш

Шуни таъкидлаш керакки, сўнгги йилларда республикамизнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш масаласи давлатимизнинг энг муҳим вазифаларидан бирига айланган. Қайта тиклаш ва қўллаб-куватлаш бўйича давлат томонидан ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган иқтисодий чоралар сўнгги йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг экспортини сифатини сезиларли даражада янгилашга ва ортиб боришига олиб келмоқда.

Ўзбекистон жаҳон озиқ-овқат бозорининг асосий иштирокчиси бўлиб, мамлакат 70 дан ортиқ турдаги мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2020 йил январ-август ойлари маълумотларига кўра мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажми 979,8 минг тоннани ташкил этди ва қиймат жихатидан 595,6 миллион АҚШ доллардан ошди.

Республикада замонавий технологияларни жорий этиш орқали экспортга йўналтирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун 55 та ихтисослаштирилган минақалар ташкил этилди. Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги сектори ҳар йили 21 миллион тоннадан ортиқ мева-сабзавот ишлаб чиқаради. Республика худудида 350 дан ортиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилмоқда, шундан 180 дан ортиқ янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари ташқи бозорларга етказиб берилмоқда.

Асосий қисм

Шуни такидлаш керакки, кўпчилик ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида, шу жумладан МДҲ мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт корхоналарининг кредит тўловига лаёқатлилиги паст даражада эканлиги кузатилмоқда. Бундай шароитда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт билан шуғулланувчи корхоналарининг тижорат банклари кредитларидан фойдаланиш имкониятини ошириш муаммоси юзага келади. Бу муаммоларни ҳал қилишда асосан уч хил ёндашув мавжуд бўлиб, биринчи ёндашувда хукумат давлат бюджетининг маблағлари ёки маҳсус ташкил этилган давлат жамғармасининг маблағлари ҳисобидан тижорат банклари орқали қишлоқ хўжалик экспорти билан шуғулланувчиларни кредитлашни таъминлайди. Бундай ёндашувда тижорат банклари молиявий воситачиси сифатида пассив рол ўйнайдилар ва одатда кичик микдордаги фоиз ва маржа эвазига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортчиларини кредитлашни амалга оширадилар.

Халқаро амалиётда учинчи ёндашувнинг бошқаларига нисбатан самаралироқ эканлиги ўз исботини топган. Бу дегани, кредитнинг қайтиш даражасини ошириш, тижорат банкларининг кредит портфелида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорти учун кредитларининг

барқарор салмоғини шакллантириш имкони юзага келди.

Бу ўз навбатида йирик хажмдаги маблағларга эга бўлган тижорат банкларнинг хизмат кўрсатиш фаолиятидаги иштироки талаб этилади. Давлат молиявий кўмаги ҳамда тижорат банкларининг кредит маблағлари билан таъминланиши билан бир қаторда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилувчилар баъзи муаммоларга дуч келмоқдалар.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг экспортчилари ҳали ҳам талаб қилинадиган сифатга эга бўлган маҳсулотнинг катта ҳажмини таъминлаб бера олмаяпти ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилувчиларнинг аксарияти стратегик қарорлар қабул қилишни ва бозорни тўғри таҳдил қилишни тўғри йўлга қўймаган. Жаҳон истеъмол бозорида қайси мева ва сабзавот турига талаб юқорилигини тўлиқлигича ўрганмасдан, ўзларининг билими доирасида маҳсулотни етиштириб экспорт қилишмоқда.

Шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортга тайёрлаш билан шуғулланувчи баъзи брокерлар йигирма-ўттиз йиллардан бери бир хил тизимда ишлаб ўрганиб қолишган, улар кўпинча бир кун далада қолган маҳсулотни экспортга йўналтиришади, мева ва сабзавотларни жойлаштириб солинадиган кутиларнинг тагига сифатсизроқ, устига эса сифатлисини жойлаштиришади. Натижада экспорт қилинган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари чет элдаги мижозга топширганда сифат билан боғлиқ муаммога дучор бўлади.

Шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда уларни мижозларга сифатини сақлаган ҳолда элтиб бериш, маълум вақт сақланиши таъминлаш ва қадоқлаш каби асосий омилларни ҳисобга олиш жуда муҳимлигини инобатга олмасдан баъзида унтиб қўймоқдалар.

Бу вазифаларни амалга оширишда биринчи навбатда тижорат банклари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишига таъсирини амалга ошириш механизмларини мукаммал ишлаб чиқиши, айниқса инновацион технологиялардан унумли фойдаланган ҳолда ҳозирги замон бозор иқтисодиёти субъектларига хос усулларини такомиллаштиришни ва ишга янгича ёндашишни ҳамда рақамлаштирилган иқтисодиётни йўлга қўйиш тақазо этади.

Ҳозирда мамлакатимизда етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларимизнинг аксарият қисми фақат Россия ва МДҲ мамлакатлари бозорида қизиқиши ўйғотади. Афсуски, Россияда ҳам ушбу маҳсулотлар бозори рақобатнинг кўчайиши сабабли борган сари қискариб бормоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишда сифат ва таъбий хусусиятларини йўқотмаган ёки максимал даражада тайёрлаш учун замонавий техникалар кам. Шу боис ҳам айни пайтда хорижий давлатлардан мазкур жараённи амалга оширадиган замонавий техникаларни тижорат банкларининг молиялаштирадиган кредит линиялари орқали олиш келиш керак.

Энг муҳим восита бўлган ер учун ажратиладиган кредитлаш тизими яхши ривож топмаган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларига кредит ёрдамини вақтида етказиб бериш инвестиция имкониятлари учун қўшимча имкониятларни очиб беради. Бундай вазиятнинг сабаби зарурий маблағларнинг етишмаслиги, институционал ва инфратузилмани қўллаб-қувватлаш (ер, ипотека банклари, сугурта маблағлари), кредитни қайтаришни таъминловчи воситалар (ипотека, опционлар, фючерслар ва бошқалар). Кредит рискини минималлаштиришдан уларни бошқаришга, инновацион дастурларни қўллашга ўтиш керак, кредитлаш жараёнини такомиллаштиришга ёрдам берадиган технологияларни қўллаш керак. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилувчиларда мумкин бўлган муаммоларини эрта аниқлаш учун банкнинг кредит портфели ўз вақтида тузатиш чораларини қабул қилиш мақсадида доимий кузатув ўрнатиш зарур.

Тез бузулувчан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни етиштириш учун кредит берилаётганда кредитни қайтмаслик хавфини камайтириш учун фермер ва дехқон хўжаликлари билан экспорт учун тайёрлов ёки қайта ишлаш корхонасига маҳсулотни сотиш бўйича шартнома тузилган бўлган тақдирдагина тижорат банклари томонидан кредит берилиши мақсадга мувофиқ.

Хулоса

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш билан шуғулланувчи корхоналарнинг кредитга бўлган талабини қондириш учун қишлоқ жойларда тижорат банкларининг микрокредит ташкилотларини ташкил этишни рафбатлантириш, солик соҳасида имтиёзлар бериш орқали қўллаб қувватланишини давом эттириш лозим.

Шунингдек, тијорат банкларининг ўқув марказларида экспортёр мижозларни малакасини ошириш бўйича бепул курслар ташкил этиб унга етакчи малакали мутахассисларни жалб қилиш, уларда тадбиркорлик кўнималарини оширишга ёрдам бериш. Бу мижозларнинг банкка бўлган ишончи ортади, мижозларнинг сони кўпайишига олиб келади ва экспорт амалиётида вужудга келадиган хато ҳамда рискларни камайтиришга имкон беради.

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортини тијорат банкларининг кредит ресурслари орқали оширишда хорижий давлатлар тажрибасини ўрганганд ҳолда уни республикамиз шароитига тадбиқ қилишимиз керак. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортини янада ривожлантиришимиз, жаҳон бозоридаги рақобатбардошлиқ даражасини кўтаришимиз, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортидан тушган валюта тушумларини барқарорлигини таъминлашимиз республикамизнинг экспортиниң асосий қисмини ташкил қиласидиган ёқилғи-энергетика ва қимматбаҳо металларга боғлиқлик даражасини пасайишига олиб келади, шунингдек кўшимча иш ўринлари яратилиб маҳаллий аҳолининг даромадларини ошишига ва ниҳоят мамлакатимизнинг иқтисодиётини ўсишига катта ҳисса қўшади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бакиева.И, Усманова.Н (2015) Производство и экспорт плодовоощной продукции в Республике Узбекистан // Молодой ученый. №21. - С. 348-350. –
2. Додиев.Ф (2017) Мамлакат экспорт салоҳиятини оширишда банк инвестицияларининг аҳамияти, // «Ўзбекистон Республикаси экспорт салоҳияти: зарур шароитлар ва ўсиш имкониятлари» мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари, ЎзР Банк-Молия Академияси, 5 май, «Молия» нашриёти, Тошкент. 318-321 бетлар.
3. Ефимова.А (2019) Поддержка экспорта в России: Меры финансового характера/ “Хроноэкономика” №2 (15) апрель/ УДК 346. 4. Макнотон Д. “Банковские учреждения в развивающихся странах” Том 1 – Вашингтон: ИЭР МБРР, 1993 73-75 стр.
5. Оганесян.М(2015) Некоторые проблемы стимулирования экспортасельскохозяйственной продукции и финансирования сельского хозяйства/ Институт экономики им М.Котоняна НАН Республики Армения 27.02.2021).
6. Серова Е. Янбих Р. Государственная программа поддержки сельхозяйственного кредита в переходных экономиках// Вопросы экономики – 1998. 129 стр.
7. Сайт агентства продвижения экспорта <http://epauzb.uz/why-ru.html> (дата обращения: 05.03.2021)
8. Қарор 2021, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “2021 йилда Ўзбекистон Республикасининг экспорт салоҳиятини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПК-4949-сон 14.01.2021.

ИНВЕСТИЦИЯ СОҲАСИДА ИННОВАЦИОН БАНК МАҲСУЛОТЛАРИ ВА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИ ОРҚАЛИ ДАРОМАДЛИЛИКНИ ОШИРИШ

БМА магистри, А.З.Мадрахимов
m.azimjon8778@gmail.com
+998974858778

Аннотация: Мақолада тижорат банкларининг инвестицион сиёсати банк фаолиятининг асосий йўналишларидан бири эканлиги ҳамда банкларнинг ликвидилигини таъминлашда инвестицион банк хизматлари асосий ўрин тутиши кўрсатиб ўтилган. Банкларнинг инвестицион фаолиятида турли хил қимматли қоғозлар яъни оддий ва имтиёзли акциялар, облигациялар, давлат қарздорлик мажбуриятлари, депозит сертификатлари, вексель ва бошқаларга маблағларини қўйиш орқали амалга оширилиш борасида фикрлар баён этилган.

Калитли сўзлар: банклар, инвестиция, қимматли қоғозлар бозори, фонд бозорлари, фоиз ставкаси, акциялар, облигациялар, банк даромадлилиги, ликвидилик, банк мажбуриятлари.

Кириш

Ҳар бир мамлакат банк тизмида бўлгани каби мамлакатимиз тижорат банклари томонидан инвестицион фаолият олиб боришдан асосий мақсад уларнинг даромадлилиги ва ликвидилигини (банкнинг мажбуриятларини ўз вақтида бажара олиш қобилияти) таъминлашдан иборат. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида тижорат банкларининг инвестицион сиёсати банк фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади ва банкларнинг ликвидилигини таъминлашда асосий ўрин тутади. Банкларнинг инвестицион фаолиятида инвестицион банк хизматлари ва турли хил қимматли қоғозлар: оддий ва имтиёзли акциялар, облигациялар, давлат қарздорлик мажбуриятлари, депозит сертификатлари, вексель ва бошқаларга маблағларини қўйиш орқали амалга оширилади.

Даромадлиликни таъминлаш мақсадида, лекин ликвидлигини хавф остига қўйган ҳолда банклар ўз маблағларини баъзи бир ҳукумат муассасалари облигациялари ва корпорацияларнинг биринчи даражали облигацияларига инвестиция қиласидилар.

Ривожланган мамлакатларда тижорат банкларининг инвестицион фаолияти даромад келтириши нуқтаи назаридан банк даромади таркибида кредит фоизидан кейинги иккинчи манбадир.

Тижорат банклари инвестицион фаолиятининг инновацион банк хизматлари орқали даромадлиликни оширишда бир қатор иқтисодий ва ташкилий омиллар таъсир кўрсатади. Бу омиллар орасида асосийлари сифатида қуидагиларни келтириш мумкин:

- давлатнинг барқарор ривожланувчи иқтисодиёти;
- товар ишлаб чиқариш ва хизмат соҳасидаги турли мулкчилик шаклларининг мавжудлиги, шу жумладан, банк фаолиятида хусусий ва акционер мулк шаклларининг устуворлиги;
- кредит-молия тизимининг силлиқланган ва аниқ фаолият юритувчи структурасининг мавжудлиги;
- қимматли қоғозлар бозорининг замонавий ва ривожланган муассасаларининг мавжудлиги;
- қимматли қоғозларни муомалага чиқариш ва қимматли қоғозлар бозори қатнашчилари фаолиятини назорат этувчи қонуний актлар ва тартибларнинг мавжудлиги;
- тижорат банкларининг халқаро инвестицион фаолиятини юритиш амалиётида бўлган юқори сифатли қимматли қоғозлар муомаласининг амал қилиши;
- инвестицион фаолият соҳаси ва қимматли қоғозлар бозори учун мўлжалланган юқори малакали мутахассислар ва тадбиркорларнинг мавжудлиги;
- инновацион банк хизматларини жорий этишда замонавий малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш ва бошқалар.

Инновацион банк хизматларини турли мезонлар бўйича таснифлаш мумкин:

- мижозлар эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилиши жиҳатидан:
- тўғри хизматлар бевосита мижозларнинг эҳтиёжларини қондиради масалан, тўловларни ўтказиш, ҳисобварақ очиш, инвестицион хизматлар;
- билвосита хизматлари, мижозларга тақдим этилиши билан уларга қулайлик туғдирадиган ва фойдали банк хизматлари бўлиб, уларга (клиринг хизматлари, банкинг,

маслаҳат хизматлари, пластик карточкалар), Тижорат банкларининг хизматлари тобора кенгайиб, сифати яхшиланиб бормоқда, янги истиқболли мижозларни жалб қилиш учун рақобатлашмокдалар. Банклар томонидан кенг кўламли хизматларнинг кўрсатилиши, банкнинг мижоз учун ишлаши бугунги куннинг талабидир. Шундай экан мижозлар манфаати кўзланган ҳамда банк учун даромад келтирадиган дастурлар, тадбирлар уюштириш, ҳар бир молиявий хизматнинг туб моҳиятини, фойдали ва заарли томонларини мижозларга тушунтириб бериш билан шуғулланувчи банк бўлимлари фаолиятини жорий этиш кабилар мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Молиявий хизматларни кенг доирада олиб бориш банклар учун даромад манбайнини кенгайтиради ва уларни замонавий банк даражасига олиб чиқади.

Шу билан бирга алоҳида олинган қимматли қофозлар турлари ва гурухларининг даромадлилиги банклар инвестиция портфелининг бозор баҳосига боғлиқ бўлади. Ўз навбатида, қуйидаги омиллар таъсирида ўзгариб туради. Булар: облигацияларнинг фоиз ставкалари, ҳисобга олинган фоизлар, векселлар бўйича фоизлар, акция бўйича девидендлар ва қимматли қофозларга бўлган талаб ва таклифлардир.

Қимматли қофозларнинг алоҳида турлари бўйича даромадлилик даражаси фоиз ставкасининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган ҳолларда қимматли қофозларнинг муддати мухим ўрин тутади. Қимматли қофознинг амал қилиш муддати қанчалик қисқа бўлса, унинг баҳоси ҳам шунчалик барқарор ва аксинча, муддати қанчалик узок бўлса, фоиз ставкалари даражасининг ўзгариши шунчалик тебранишлар таъсирига учрайди.

Банкнинг қимматли қофозларни сотиб олиш асосида банкларнинг инвестицион портфелини ташкил қилишдан асосий мақсади нафақат банкка даромад келтириш ва захирани тўлдиришнинг биринчи манбайнини ташкил этиш (нақд пул ва бошқа банкларнинг қарзлари), балки амалда деярли йўқотищиз, энг кам таваккалчилиги билан, энг қисқа вақти ичida қимматли қофозларни нақд пулга айлантириш имконига эга бўлишдан иборат.

Бозор иқтисодиёти шароитида ўзининг юқори самарадорлик, тўловлилилк, ликвидлилилк даражасини ушлаб туриш мақсадида тижорат банки доимо инвестицион фаолиятининг марказий муаммоларидан бири – банкка омонат қўйганлар ва акционерлар ўртасидаги бир-бiriга мос келмайдиган манфаатларни қондириш масалаларига эътибор бериши ва ҳар томоннинг манфаатига мос келувчи даражада бўлишини таъминлашдан иборат. Бу муносабатларда томонлар манфаатининг мос келмаслиги банкнинг ликвидлилиги ва банк операцияларининг даромадлилиги ўртасидаги қарама-қаршилиқда ўз аксини топади. Аникроғи бу қарама-қаршилик деярли банкнинг ҳар бир операциясида ўз аксини топади. Бир томондан акционерлар юқори даромад олишни исташади, яъни бу ҳолда банк маблағларни узок муддатли қимматли қофозларга инвестиция қилишлари лозим ва иккинчи томондан банкка омонат қўювчилар ўз омонатларини тезда қайтариб олиш имконига эга бўлишлари лозим.

Ликвидлик ва даромадлилик орасидаги зиддият инвестиция таваккалчилигини аниқлайди ва у тижорат банки томонидан юқори даромадга ликвидлилилк даражасини пасайтирган ҳолда эришиш имкониятлари эҳтимоли сифатида кўриб чиқилиши мумкин.

Тижорат банкларининг инвестицион фаолиятида қуйидаги таваккалчилилк омилларини учратиш мумкин. Булар: кредит, бозор ва фоиз таваккалчиликлари. Кредит таваккалчилиги қимматли қофоз эмитенти молиявий ахволининг, имкониятининг пасайиши билан боғлиқ бўлиб, бунда у молиявий мажбуриятларни бажаришга қодир бўлмайди. Бундан ташқари, кредит таваккалчиликлари ҳукумат ва давлат ташкилотларининг аҳолидан олинган заём маблағлари бўйича тўлаш қобилияти билан ҳам боғлиқдир.

Давлат ҳокимиятининг нафақат заёmlар олиши, балки ўз маж-буриятларини тўлаш қобилиятига эга бўлиши давлатнинг қимматли қофозлар бозорини ташкил қилиш ва бутун молия-кредит механизмининг аниқ фаолият юритиши учун мухимдир.

Бозор таваккалчилигининг моҳияти қимматли қофозлар бозорида кутилмаган ўзгаришлар юзага келиши билан боғлиқ бўлиб, бу ўзгаришлар натижасида баъзи бир қимматбаҳо қофозларнинг инвестиция объекти сифатида қадри тушиши мумкин ва уларнинг сотувини фақатгина катта чегирма билан амалга ошириш мумкин бўлади.

Тижорат банкининг ўз ликвидлилигини хавф остига кўйиб, даромад олиш мақсадида салмоқли маблағларини инвестицион фаолиятга кўйиши банк ишида катта ёки кичик микдорда инвестицион таваккалчиликтининг юзага келишига имконият яратади. Бундай ҳолда тижорат банкларининг инвестицион фаолияти қимматли қофозлар билан актив операциялар

олиб бориш таваккалчилиги билан боғлиқдир. Бу эса, ўз навбатида, банк раҳбариятидан бу соҳада аниқ тактика, стратегия ва иш режасини ишлаб чиқишини, яъни инвестиция сиёсатини олиб боришни талаб этади.

Хулоса ва таклифлар

Шундай қилиб, банклар тизимида инвестиция сиёсати – тижорат банклари фаолиятининг бир йўналиши бўлиб, у маълум таваккалчилик даражасига асосланган банкнинг қимматли қоғозлар билан актив операцияларини ўз ичига олади ва банк фаолиятининг даромадлилиги ва ликвидлилигини таъминлашга қаратилган бўлади.

Инвестиция фаолиятининг тамойиллари ва қимматли қоғозларга маблағларни қўйишининг асосий омиллари – даромадлилик, ликвидлик ва таваккалчилик – орасидаги боғлиқликдан келиб чиқсан ҳолда ҳар бир тижорат банки юқоридаги омиллар таъсирини англаган ёки англамаган ҳолда ёки бу инвестиция сиёсатини яхши ёки ёмон амалга оширади. Бу, ўз навбатида, банкнинг инвестиция сиёсатида банк томонидан маълум даражадаги инвестиция таваккалчиликка боришини англатади ва тижорат банкининг инвестиция сиёсатида тегишли чоралар ишлаб чиқиш зарурлигини англатади.

Инвестиция билан боғлиқ таваккалчиликларни камайтириш усулларидан бири бу банкларнинг инвестиция портфелини диверсификация қилишдир. Инвестиция портфелини диверсификация қилиш банкнинг инвестиция портфелида турли хил кўпдан кўп қимматли қоғозларнинг мавжудлигига эришишни билдиради. Диверсификация усулида инвестиция сиёсатини амалга оширишда қимматли қоғозларнинг ҳар хил хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Булар:

- уларнинг тўлаш муддати ва сифати (тақсимлангани), эмитентнинг салоҳияти, қимматли қоғозларнинг сифати бўйича диверсификация қилиш;
- қимматли қоғозларнинг географик тарқалиши бўйича дивер-сификация қилиш;
- қимматли қоғозларнинг тўланиш муддати бўйича мажбурият-ларининг тури ва бошқалардир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони.

2. Мирзиёев Ш. Конун устуворлиги ва инсон манбаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва ҳалқ фаровонлигининг гарови.

3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг www.stat.uz интернет сайтлари маълумотлари.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишини рағбатлантириш чора-тадбирлири тўғрисида”ги ПФ-3594-сонли Фармони.

**АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИНИНГ ИНВЕСТОРЛАР УЧУН
ОШКОРАЛИГИНИ ОШИРИШДА АХБОРОТЛАРНИ ОШКОР ЭТИШ ТИЗИМИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Нормуродов Улугбек Карим ўғли
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
m.n.ulugbek0301@gmail.com
+998915682547

Аннотация: Мақолада Ўзбекистонда иқтисодиётни инвестициялашда тўғридан тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш кўламини кенгайтириш, Республикамизда фаолият кўрсатаётган эркин иқтисодий зоналарга хорижий инвестицияларни жалб қилишни янада рафбатлантириш ва хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга механизмини янада такомиллаштириш юзасидан қатор таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: маҳаллий ва хорижий инвестициялар, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар, экспорт, эркин иқтисодий зона, инновация, стратегия, иқтисодий ўсиш.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг бир неча йил давомида фонд бозорининг инфратузилмаси шаклланишда давом этди, унинг меъёрий-хукукий базаси такомиллаштирилди, фонд бозори айланмаларининг изчил ўсиши кузатилди. Аҳолининг кенг қатламларини фонд бозорида иштирок этишга жалб қилиш, инвесторларни акционерлик соҳасида юз бераётган жараёнлар ҳақида хабардор қилиш мақсадида қимматли қофозлар бозорида ахборотни ошкор қилиш тизимини яратиш ва ривожлантиришга қаратилган меъёрий хужжатлар қабул қилинди.

Республикада мувофиқ инвестиция иқлимини ташкил қилиш, республика иқтисодиёти реал секторларига инвесторларни жалб қилиш мувофиқ хукукий-меёрий, молиявий - иқтисодий ва ижтимоий - гуманитар шарт - шароитларни яратиш ва такомиллаштириб бориш талаб қиласди.

Акциядорлик жамияти фаолиятини самарадорлигини мустаҳкамлаш орқали биз яна бир устувор мақсадга эришимиз мумкин - ҳалқ турмуш фаровонлигини ошириш. Ушбу масаланинг муҳимлигини Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев қўйидагича таъкидлаган эдилар: “Инсон манфаатларини таъминлашда иқтисодиётимизни юксак суръатлар билан барқарор ривожланишини қандай катта аҳамиятга эга эканлигини барчамиз яхши тушунамиз” (Мирзиёев, 2016). Хусусан, акциядорлик жамиятлари фаолияти рисоладагидек бўлганда компания чекланмаган инвестициялар манбаига эга бўлади, катта фойда олади ва ўз ходимлари меҳнатини муносаб тақдирлаш имкониятига эга бўлади. Шу билан бирга, портфель инвесторларнинг кенг қатламларига ўз акцияларини сотган компания яхши даромад олса, портфель инвесторларнинг муҳим тойифасини ташкил қилувчи жисмоний шахслар ҳам яхшигина дивидендлар олиши мумкин бўлади.

Халқаро тажрибани ўрганиш натижалари шуни кўрсатдик, бундай ахборотни ошкор қилиш тизимлари ривожланган давлатларда электрон йиғиши, таҳлил қилиш ва ошкор қилиш тизими муваффақиятли фаолият кўрсатмоқда. Ушбу тизимни жорий этиш натижасида инвесторлар интернет тармоғи орқали марказлаштирилган тарзда ахборот олиш имкониятига эга бўлдилар. Ушбу тартиби жорий этиш натижасида инвестор икки манбадан маълумот олишлари ва акциядорлик жамиятлари фаолиятини таҳлил қилиш учун камайтиришлари керак.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Акциядорлик жамиятларига хорижий инвесторларни жалб қилиш борасидаги кўшимишча чора-тадбирлар тўғрисида”ги карорига асосан 2020 йилнинг 1 январигача хорижий инвесторларнинг акциядорлик жамиятларида уларга тегишли бўлган акцияларидан дивиденд тарзида олаётган даромадидан солик тўлашдан озод қилинди.¹ Акциядорлик жамияти капитални бирлаштиришнинг энг барқарор шакли ҳисобланади. Жамиятдан ҳар қандай акциядорни ёки ҳар қандай миқдордаги маблағни олиб ташлаш жамият фаолиятининг тўхтатилишига олиб келмайди. Натижада,

¹ www.biznes-daily.uz

акциядорлик жамияти, потенциал чексиз муддатга эга бўлиб, амалда бошқа турдаги тижорат ташкилотлариға қараганда анча узоқ муддат мавжуд.

Ўзбекистонда олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотлар мамлакатда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган демократик жамият қуришга қаратилган бўлиб, уларнинг асосий маҳсулларидан бири тез суръатлардари вожланётган турли мулкчилик шаклига асосланган акциядорлик ва улуш-пайчиллик шакллари даги корхоналар хисобланади.

Уларнинг самарали фаолият юритиши кўп жиҳатдан корпоратив муносабатлар тизими ривожланишига бевосита боғлиқлиги сабабли ҳозирда акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув асосларини тадқиқ этиш муҳим аҳамиятга эга. Жаҳон капитал бозори имкониятларидан факат инвесторларнинг мутлақ ишончини қозонган компаниягина фойдаланиши мумкин бўлиб, унга эришишнинг ягона йўли корпоратив бошқарувнинг замонавий механизмини амалиётга жорий қилишдир. Акциядорлик жамиятлари капитал жалб қилишининг яна бир омили миллий қимматлар қоғозлар бозорининг инвесторлар учун қулай шаклланганлигидир. Бу икки омил бошқа омиллар билан бирга мамлакатда алоҳида муҳит – инвестиция иқлимини вужудга келтиради. Ҳозирги пайтда, шу сабабли ҳар қандай давлат иқтисодиётининг жаҳон товар ва капитал бозорида уйғунлашуви ҳамда рақобатбардошлигининг ошиб боришида ушбу омиллар ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Замонавий иқтисодиёта акциядорлик жамиятлари хўжалик юритиши амалиётида корпоратив бошқарувнинг кенг тарқалганлиги у ёки бу мамлакатнинг очиқлик ҳамда ривожланиш даражасини тавсифловчи муҳим кўрсаткичлардан биридир. Самарали компаниялар ва корхоналарсиз мамлакат турмуш фаровонлигини ошириш учун қўшимча ишчи ўринларини яратади. Давлат учун инвестициялар жалб қила оладиган, ишчи ўринлари ва моддий бойликларни яратади. Яшовчан ва жаҳон бозорида рақобатбардош бўла оладиган, корпоратив бошқарув савияси ҳамда механизми яхши ташкил этилган корхоналарга эҳтиёж ортади. Шунинг учун ҳам, замонавий корпоратив бошқарув миллий иқтисодиёт ривожланишида заруратга айланиб бормоқда. Мазкур жараёнлардан келиб чиқиб, таъкидлаш жоизки, корпоратив бошқарувнинг зарурий амалиёти барқарор иқтисодий ривожланишга эришиш учун корхоналар томонидан молиявий ресурсларни жалб қилиш ва ўзида сақлаб қолишнинг муҳим шартига айланган бўлиб, у қуидагилар учун муҳим аҳамиятга эгадир:

- маҳаллий ва хорижий инвесторларни жалб қилиш, инвесторларга уларнинг инвестицияларини бошқаришда хавфсиз ва самарали бўлиши, бошқариш тизими эса, равшан ва мувофиқ ҳисоб-китоб юритилишига имкон бериши хусусида кафолатлар таъминланиши;
- рақобатбардош ва самарали фаолият юритувчийирик компанияларни бунёд этиш;
- корпорацияни бошқаришда инвесторларнинг маблағлари ишониб топширилган ёлланма менежерларнинг ҳисобдорлиги ва фаолияти самарадорлигини кучайтириш;
- чекланган ресурслардан самарали фойдаланиши кўллаб-қувватлаш.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, акциядорлик жамияти самарали фаолияти ва инвестицион жозибадорлигининг асоси корпоратив ҳамжамиятнинг барча иштирокчилари орасидаги ижтимоий ҳамкорлик муҳити ва ўзаро ишончdir. Унинг шаклланиши учун корпоратив хулқ тамойилларига риоя қилиш зарур бўлиб, унинг мазмуни акциядорлик жамиятини бошқариш билан боғлиқ пайдо бўладиган муносабатларда ишончни шакллантиришга қаратилган. Жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви шароитида, самарали корпоратив бошқарувни шакллантиришнинг асосий тамойиллари яратилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Харакатлар стратегияси” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони.
2. Мирзиёев Ш. Конун устуворлиги ва инсон манбаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг www.stat.uz интернет сайтлари маълумотлари.
4. Хамидулин М.Б. Финансовые механизмы корпоративного управления. Монография. – Т.: Молия, 2008. –204с.
5. Расулов Н. Корпоратив бошқарув амалиёти: миллий ва халқаро тажриба//Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали. №2, март-апрель. 2015.

НЕФТЬ ВА ГАЗ САНОАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИХАЛАР АХАМИЯТИНИ ОШИРИШ

Хайдаров Фазлиддин Шукуруллаевич
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
f.sh.xaydarov.123@mail.ru
+998977633332

Аннотация: Мақолада нефть ва газ саноатини ривожлантиришда инвестицион лойихалар ахамиятини ошириш ҳамда миллий иқтисодиётга жалб қилинаётган инвестицияларни давлатнинг иқтисодий ривожланишидаги ўрни, уларнинг иқтисодий самарадорлигининг назарий асослари, инвестиция лойиҳаларининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш усулларининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ушбу усулларни ҳисоблаш амалиёти ўрганилган ва таҳлил қилинган ҳамда тегишли хуносалар келтирилган.

Калит сўзлар: инвестициялар, иқтисодий самарадорлик, инвестиция лойиҳалари, нефть-газ, макроиқтисодиёт, савдо айланмаси, хорижий инвестор, ҳом ашё,

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида маҳаллий ҳом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлашни таъминлаб берувчи юқори технологик тармоқларни яратишга йўналтирилган инвестиция лойиҳаларини амалга оширишга устувор тармоқ сифатида алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистонда 2019 йилда 199 та инвестиция лойиҳаси доирасида 4,505 млрд доллар ҳажмидаги хорижий инвестициялар жалб этилиши режалаштирилмоқда¹.

Бугунги кунда Ўзбекистон нефтьгаз саноатининг мамлакат ялпи ички маҳсулотини яратишдаги улуши 19,2 фоиз, бюджет даромадларининг деярли 39 фоизи, ташқи савдо айланмасида ушбу тармоқларнинг улуши 15,3 фоизни ташкил этади, шунингдек, мамлакатнинг барча соҳаларида банд бўлғанларнинг 1 фоиздан кўпроғи ушбу тармоқ улушкига тўғри келмоқда. Кўриниб турибдики, ушбу тармоқ макроиқтисодий жиҳатдан мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминлаш, ижтимоий жиҳатдан ахоли даромадлари ва тўлов қобилиятини ошириш имкониятини бермоқда. Маълумки, Ўзбекистон нефть-газ саноати мамлакат энергетика хавфсизлигини таъминлаш нуқтаи-назаридан иқтисодиётининг стратегик соҳаларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистонда нефть ва газ захиралари, уларни қидириш ва ўзлаштириш мамлакатнинг энергетика хавфсизлигини таъминлаш имконини берди. Табиий газ мамлакатнинг асосий экспорт ресурсларидан ҳисобланса, қазиб олинаётган нефть ички талабни тўлиқ қондирмоқда.

Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев қарори билан тасдиқланган жорий йил инвестиция дастурига кўра, чет эл кредитлари ҳисобига ҳукумат кафолати билан 79 лойиҳа бўйича 1,854 млрд доллар, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар эвазига 120 лойиҳа асосида 2,65 млрд доллар ўзлаштирилади. Хорижий инвестицияларнинг энг катта қисми (37 лойиҳа бўйича 2,47 млрд доллар) ёқилғи-энергетика тармоғига тўғри келади. Улардан чет эл компаниялари тўғридан тўғри инвестициялари ҳисобига нефть-газ соҳасига 20 та лойиҳа доирасида 1,97 млрд доллар киритилади. Жумладан, Россиянинг «Лукойл» компанияси 2017 йилда умумий қиймати 8 млрд доллардан ошиқ бўлган икки келишув бўйича 1,217 млрд доллар инвестиция килади. Gazprom International шўъба тизими бўлган Gas Project Development Central Asia Устюрт минтақаси ва Сурхондарё вилоятида 1,3 млрд долларлик икки лойиҳани амалга оширади. Энергетика тармоғида хорижий кредитлар ҳисобига 17 лойиҳа асосида 506,7 миллион доллар ўзлаштирилади. Наманган вилоятининг Тўракўргон туманида қуввати 900 мегаватт бўлган иссиқлик электр станцияси қурилиши ва Навоий ИЭС учун 450 мегаваттли буғ-газ қурилмаси ўрнатишга киришади. Хитойнинг Zuhai Singyes Green Building Technology компанияси Самарқанд вилоятида қуёш электр станцияси қурилишини бошлайди. Юқоридаги кўрсаткичлардан кўриниб турибдики, бу авваламбор иқтисодиётимизда амалга оширилаётган чуқур таркибий ўзгаришларнинг тасдифидир. Ўзбекистонда амалга оширилган ислоҳотлар қишлоқ хўжалигини тубдан диверсификация

¹ <http://xs.uz /indx.php /homepage /iqtisodiyot / intem/9434-tara iqtisodiyotning yetakchi kuch>

қилиш ва ахолини асосий озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлаш, уларни катта миқдорда экспорт қилишни йўлга қўйиш имконини берди¹.

Кейинги йилларда янги соҳалар ўзлаштирилиши, йирик ишлаб чиқариш обьектлари бунёд этилиши, қисқача айтганда, иқтисодиётимизнинг инвестициявий жозибадорлиги ортшида эркин иқтисодий зоналар муҳим аҳамият касб этаяпти. Барпо этилаётган янги эркин иқтисодий зоналар олдига ҳудудлар ишлаб чиқариш ҳамда ресурс салоҳиятидан самарали фойдаланиш орқали хорижий ва маҳаллий инвестицияларни кенг жалб қилиш, йирик саноат корхоналари бунёд этиш, қўшимча иш ўринлари яратиш, пировардида ахоли даромадларини ошириш каби улкан вазифалар қўйилди. Бу эса бошланган 2020 йилда юртимизга хорижлик ишбилармонлар томонидан киритилажак сармоялар миқдори янада ортишига мустаҳкам замин яратгани шубҳасиз.

Хорижий инвестицияларнинг минтақавий таркибида Қорақалпоғистон Республикаси улушининг кескин ўсиб кетиши сўнги йилларда Сургил кони ва хорижий инвестицияларни ўзлаштириш бўйича кейинги юқори улушга эга вилоятлар Бухоро ва Қашқадарё вилоятлари ҳисобланади. Хорижий инвестициялар таркибида Бухоро ва Қашқадарё вилоятларининг улуси мос равишда 4,1%дан 23,6%га ва 7,9%дан 12,4%га қадар ўсади. Ушбу вилоятларга жалб этилаётган хорижий инвестициялар улуси юқорилиги нефть-газ тармоғида 250 минг тонна суюлтирилган газ ва 125 минг тонна конденсат ишлаб чиқариш қувватига эга. Муборак газни қайта ишлаш заводини куриш «Шўрганнефтгаз» корхонасида 50 минг тонна суюлтирилган газ ишлаб чиқариш қувватига эга пропан-бутан аралашмасини ўрнатиш, геологик-қидирув ишларини олиб бориш каби йирик лойиҳалар билан боғлиқдир. Жумладан, вилоятида Қандим гуруҳи газ конларини ўзлаштириш лойиҳаларига 1 млрд долларга яқин маблағ сарфланди. Жануби-Фарбий Ҳисор ва Устюрт минтақаларида нефть ва газ қазиб чиқариш бўйича лойиҳаларни ишлаб чиқиши учун 435 млн доллар инвестиция йўналтирилди. Биргина ушбу лойиҳаларга сарфланган инвестициялар миқдори 657 млн долларни ташкил этди. Умуман лойиҳани биринчи босқичида 3,3 млрд доллар инвестиция, жумладан 2,7 млрд доллар ускуна, курилиш ва ўзшалтириш учун маблағ ажратилади.

Хулоса ва таклифлар

Хорижий инвестицияларни жалб этмай, айниқса, етакчи тармоқларда чет эл инвесторлари иштирокини кенгайтирмай туриб иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва модернизация қилиш, корхоналарни замонавий техника билан қайта жиҳозлаш ҳамда рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин эмас. Мамлакатимиз иқтисодиётига хорижий инвестицияларнинг жалб этилиши иқтисодий имкониятларнинг кенгайишини жадаллаштириб, барча соҳаларда ички имконият ва захираларни ишга солиш, янги техника ва технологияларни ўзлаштириш орқали бақарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун хизмат қиласи.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28 декабрь 2020 йил. www.xs.uz
3. Брган Э. Кризис не остановит развитие нефтьегазового комплекса // Мировая энергетика. –М., 2009, № 2. -С. 53.
4. Карпов В.С. Интеграция науки и производства – основа повышения эффективности инновационной деятельности в нефтьегазовой отрасли Республики Узбекистан // O'ZBEKISTON NEFT VA GAZ JURNALI. –Т., 2010, май. - С. 34.

¹ Хакимов Р. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти (Дарслик). – Т.: ТДИУ, 2006. –255-б

БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИДА РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАМҒАРМАСИ ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Холмуродов Шоҳруҳ Сафар ўғли
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
shoxrux.0550@gmail.com
+998909100550

Аннотация: Мақолада иқтисодиётни модернизациялаш ислоҳотлари амалга оширилаётган ҳозирги даврда бюджет ташкилотларида ривожлантириш жамғармаси ҳисобини такомиллаштириш истиқболларининг ўзига хос назарий жиҳатлари маълумотлар асосида баён қилинган. Бундан ташқари, бюджет ижроси бўйича олимларнинг қарапшлари ҳамда бюджет даромадлари ва харажатлари ижросининг ғазначилик орқали амалга оширилишининг ижобий томонлари назарий жиҳатдан келтирилган.

Таянч иборалар: ғазначилик, давлат бюджетининг ғазна ижроси, бюджет даромадлари, бюджет харажатлари, бюджет ижроси, ахборот тизими, бюджет тақчиллиги, ғазначилик органлари.

Кириш

Бюджет муносабатларини такомиллаштириш кўп жиҳатдан Давлат бюджети ижросининг самарадорлигини оширишни назарда тутади. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, бюджетнинг ғазна ижроси бюджет ижросининг энг самарали ва амалий механизми ҳисобланади. Яъни, унда бюджет даромадлари ва харажатлари бўйича барча операциялар бюджетнинг ғазна ҳисобварағида жамланиб, у бюджетдан маблағ олувчиликар томонидан банк муассасаларида очилган бюджет ҳисобварақлари орқали бажариладиган барча функцияларни амалга оширади. Бу эса бюджетнинг даромадларига тушумларнинг тўлиқ ва ўз вактида тушиши ва харажатлар қисмida бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши ва пул оқимларини самарали бошқариш имкониятини беради.

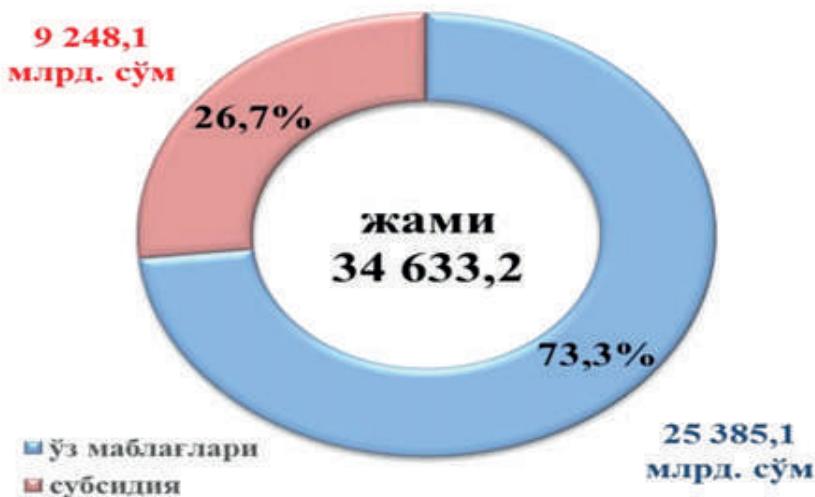
Ғазначилик органларининг фаолият кўрсатиши Давлат бюджети ижросининг сифат жиҳатдан янги ахборот технологияси ҳисобланиб, унда қуйидаги ҳолатлар муҳим ўрин тутади:

- Давлат бюджети даромадлари ва харажатларини ягона ғазна ҳисобварағида марказлаштириш;
- турли даражадаги бюджетлар даромадларининг ҳисобини юритиш операцияларини бир ҳисобварақда марказлаштириш, уларни бюджетларнинг турли даражалари ўртасида тақсимлаш ва марказий ғазначилик даражасида Давлат бюджети харажатларини амалга ошириш;
- Давлат бюджетининг даромадлари ва харажатлари бўйича операцияларни ҳар куни акс эттириш.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими барча даражаларининг бюджетлари кассанинг ягоналиги тамойили асосида ижро этилади, у барча келиб тушувчи даромадлар ва тушумларнинг бюджет тақчиллигини молиялаш манбаларидан ғазна ҳисобварағида ўтказилиши, барча кўзда тутилган харажатларнинг ғазна ҳисобварағидан амалга оширилишини назарда тутади. Бу эса ўз навбатида бюджет ижросининг ҳар бир босқичини тўлиқ ҳисобга олиш ва назорат қилиш имконини беради.

*Давлат мақсадли жамғармаларининг 2020 йилги кутилаётган даромадлари
кўрсаткичлари*

Давлат мақсадли жамғармаларининг 2020 йилги жами даромадлари 34 633,2 млрд. сўмни, шундан 26,7 фоизи, яъни 9 248,1 млрд. сўми Давлат бюджетидан ажратиладиган мақсадли трансферлардан ташкил топиши кутиляпти.

Даромадлар бўйича бюджет ижроси қуйидаги операциялар бўйича амалга оширилади:

- (а) бюджет даромадлар тушумларини манбалар бўйича бюджетнинг ягона ҳисобварагига ўтказиш ва киритиш;
- (б) тасдиқланган бюджетга мувофиқ тегишли бюджетларнинг турли даражалари бўйича умумдавлат тартибга солувчи солиқларини тақсимлаш;
- (в) даромадларнинг ортиқча тўланган суммаларини қайтариш;
- (г) давлат бюджетининг даромадлари ҳисобини юритиш ва бюджет таснифига мувофиқ ҳисботларни тузиш.

Барча операциялар бюджет маблагларининг ҳисобини юритиш бўйича шахсий ҳисобвақларда, давлат мақсадли жамғармалари шахсий ҳисобвақларида қайд этилади ҳамда солиқ тўловчиларга ортиқча тўланган ёки ортиқча ундирилган солиқлар ва йигимлар бюджетларнинг шахсий ҳисобвақларида маблағлар қолдиғи доирасида қайтарилади. Харажатлар бўйича бюджетлар ижроси бюджет соҳасидаги хукуқий муносабатларнинг иштирокчилари, яъни бюджет маблағлари бош тақсимловчиси, бюджет маблағлари тақсимловчилари, бюджет маблағлари олувчилари томонидан

Ягона ғазна ҳисобварагидаги мавжуд бюджет маблағлари доирасида амалга оширилади ва қуйидаги босқичларга бўлинади:

- харажатлар сметалари, бюджетдан ташқари даромадлар ва харажатлар бўйича сметаларни тузиш;
- харажатларни тасдиқлаш ва уларни тўлаш учун харажатларни тўлаш рухсатномасини бюджет маблағлари тақсимловчилар ва олувчиларга етказиш;
- бюджетдан маблағлар олувчилар томонидан хукуқий мажбуриятларнинг қабул қилиниши ва ғазначиликда рўйхатдан ўтказилиши;
- молиявий мажбуриятларни қабул қилиш ва ижро этиш. Харажатларни тўлаш тартиботи бюджет маблағларини сарфлашдан иборат бўлиб, қуйидагиларни ўз ичига олувчи изчил амалга ошириладиган ҳаракатларни ўзида намоён этади:
- харажатларни амалга ошириш учун рухсат;
- тўловни амалга ошириш.

Харажатларни тўлашни Ғазначилик органлари амалга оширади ва касса харажатлари бюджетдан маблағ олувчиларнинг шахсий ҳисобвақларида акс эттирилади. Марказий ва вилоят ғазначилиги тўлов жараёнлари ҳам шу чизмага асосан амалга оширилади. Худудларда жойлашган республика ва вилоят аҳамиятига эга бўлган бюджет муассасалари ҳамда ташкилотларининг иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлардан ташқари гурух

тўловлари, юқори ғазначилик органлари томонидан, улар берган ваколатларга асосан худудий органлар томонидан керакли ҳужжатлар (сметалар, мажбуриятлар ва қабул қилингандан сўнг амалга оширилади. Иш ҳақи ва қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа харажатларни тўлашга нақд пул маблағларини бериш учун Ғазначилик худудлар банк муассасаларида транзит ҳисобвараклар очади. Худудий ғазначилик органлари ўз ваколатлари доирасида тўловларни амалга оширади ва белгиланган тартибда ҳисобваракларни «нолга келтиради», яъни фойдаланилмаган пул маблағлари қолдиги ғазна ҳисобварагига қайтарилади.

Шундай қилиб, бюджет ташкилотлари ва бюджетдан маблағ олувчи муассасаларнинг харажатлар сметасини такомиллаштириш борасидаги амалга оширилаётган кенг миқёсдаги ислоҳотлар бюджет маблағларидан фойдаланишнинг шаффоғлиги, самарадорлиги ва тежамкорликка эришишга қаратилгандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ти фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28 декабрь 2020 йил. www.xs.uz
3. Солонина С.В. Место казначейства в системе государственного регулирования экономики России. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук.
4. Гусев С.И. Развитие федерального казначейства в системе управления государственными финансами. Автореферат дисс. на соискание ученой степени доктора экономических наук.
5. Акперов И.Г., Коноплева И.А., Головач И.А. и др. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации. / Учеб. пособие. – М.: «Финансы и статистика», 2002. –С. 196. 4. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси.
6. Бюджетнома 2020.

МЕХМОНХОНА ИНДУСТРИЯСИНИ РИВОЈЛАНТИРИШНИНГ О'ЗИГА ХОС ХУСУСИYATLARI

D.Xudayberganov

UrDU Turizm va mehmonxona xo'jaligini
boshqarish kafedrasi dotsenti

D.Umirova

TDIU Turizm va servis kafedrasi
katta o'qituvchisi

X.O'rungoyeva

UrDU Turizm (faoliyat turlari bo'yicha)
mutaxassisligi I-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmonxona industriyasini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari jahon va respublikamizdagi hisobga olgan holda yoritilgan.

Kalit so'zlar. Turizm, mehmonxona, mehmonxona industriyasi, mehmondo'stlik, biznes, sayyoh, sayyohlik.

Bugungi kunda turizm iqtisodiyotning eng dinamik sohalaridan biri hisoblanadi. Uning tez sur'atlarda o'sishi katta hajmdagi valyuta tushumlari iqtisodiyotning turli sohalariga faol ta'sir ko'rsatadi. Bu esa turizm sanoatining shakllanishiga imkon beradi. Turizm sohasi hisobiga jahon yalpi mahsulotining 6 foizi, investitsiyalarning 7 foizi va har 16 ish o'mining bittasi to'g'ri keladi. Ushbu holatlar turizm sohasining o'zgarishlarini aks ettirib, bularni amalga oshirishga mehmonxonalar va ulardag'i boshqaruv jarayonlari sabab bo'ladi. Xususan, g'arb davlatlarida mehmonxona korxonalarini boshqarish bo'yicha ko'p yillik tajribalar to'plangan.

Mehmonxona sanoati korxonalarini faoliyatini xorij tajribasini o'rganish mehmonlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashda katta rol o'ynaydi. Bu borada O'zbekistondagi mehmondo'stlik sanoati o'ziga xos sharoitda faoliyat ko'rsatishini e'tiborga olish kerak. Mamlakatda turizm sohasining rivojlanishida sayyohlik biznesining o'rni muhimdir. Natijada, sayyohlik sohasining rivojlanishi valyuta tushumlarini ko'paytiradi va iqtisodiyot sektorlariga faol ta'sir ko'rsatadi va sayyohlik industriyasini shakllantiradi. Buning uchun bugungi kunda mehmondo'stlik sanoatini keng taraqqiy qildirish lozim bo'lib, bu borada mehmondo'stlik munosabatlarini samarali amalga oshirish talab qilinadi.

Turizm sohasida mehmondo'stlik munosabatlarini amalga oshirishda mehmondo'stlik industriyasi muhim o'rinni egallaydi. Mehmonxona industriyasi iqtisodiy faoliyatning bir turi sifatida muayyan haq evaziga mehmonxona, motel, kemping, pansionat va boshqa joylashtirish vositalarida qisqa muddatli joylashtirishni tashkillashtirish amalga oshiriladi. Joylashtirish vositasi kishilarning biror-bir maqsadini amalga oshirish maqsadida vaqtinchalik yashashi uchun mo'ljallangan ixtiyoriy ob'ekt hisoblanadi.

Mehmondo'stlik industriyasi turli mehmonxona korxonalarini, ya'ni joylashtirish xizmatlarini ko'rsatuvchi tarmoqlarda shakllangan. Mehmondo'stlik industriyasi jahon miqyosida rivojlanib, turizm sohasining rivojlanishiga muhim zamin bo'lib xizmat qilmoqda. Bu borada Butunjahon turizm tashkiloti tomonidan sayohat va turizmning dunyoning 185 ta mamlakati va 25 ta geografik yoki iqtisodiy mintaqalari uchun iqtisodiy va ish bilan ta'siri to'g'risidagi hisobotlar tayyorlangan. Unga asosan, tashkilotning so'nggi yillik tadqiqotlarida sayohat va turizm sektorining 2019-yilda 3,5 % o'sishga erishganini, to'qqizinchi yil ketma-ket dunyo iqtisodiyoti o'sishidan 2,5 % ni ortda qoldirganligini ko'rsatiladi.

So'nggi besh yil ichida sektor tomonidan har to'rtinchi yangi ish o'rnlari yaratildi. Hududlarni keng qamrab olish va mehnat bozorining tez o'sishi bilan birga mehmondo'stlik sanoati yuqori daromad keltiradi. 2019-yilda sayohat va turizmga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadigan ta'sirlar quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- jahon YaIMda turizm sohasining hajmi 8,9 trln. dollarni tashkil etdi;
- turizm sohasining ulushi jahon YaIMning 10,3 %ini tashkil qildi;
- turizm orqali 330 mln. ish o'rnlari yaratildi va bu dunyo bo'ylab har 10 ishdan bittasiga to'g'ri keladi;
- turistik eksport hajmi 1,7 trln. dollarga teng bo'ldi va bu jami eksportning 6,8 % va global

xizmat eksportining 28,3 % ini tashkil qiladi;

- kapital qo'yilmalarning hajmi 948 mlrd. dollarga teng bo'ldi va bu jami investitsiyalarning 4,3 % ini tashkil etadi.

Har yili 1 mlrd. nafardan kishi boshqa mamlakatlarga tashrif buyuradi. 2030-yilga kelib, bu raqam 1,8 mlrd. nafarga ko'payadi. Sayyohlar soni bilan bir qatorda ish o'rinnlarining soni ham ko'paydi. 2026-yilga kelib, mehmondo'stlik sanoatida 370 mln. mutaxassis yoki dunyoda har 9 kishidan bittasi ishlaydi. 2022-yilga kelib, turizmdan olinadigan jami daromad 4,2 foizga o'sadi.

Respublikamizda mehmondo'stlik industriyasining rivojlanishi o'ziga xos xususiyat kasb etadi. 2019-yilda O'zbekistonga jami 6748500 nafar sayyohlar tashrif buyurgan. Ularning tarkibida 51,3 foizini 31-55 yoshdagi kishilarni, 20,2 foizini 55 yosh va undan yuqori yoshdagilarni, 19,5 foizini 19-30 yoshdagilar va 9,1 foizini 0-18 yoshdalilar tashkil qiladi. Eng ko'p sayyoh Markaziy Osiyo mintaqasidan tashrif buyurgan bo'lib, ularning soni 5764500 nafar kishiga etgan. MDH mamlakatlardan kelganlar soni 495600 kishini tashkil qilgan. Uzoq xorijiy mamlakatlardan tashrif buyurgan mehmonlar soni 488400 ming nafar kishidan iborat.

Sayyohlarning aksariyati Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Rossiya Federatsiyasi, Turkiya, Afg'oniston, Xitoy, Koreya Respublikasi va Hindiston kabi davlatlardan tashrif buyurgan. O'zbekistonga tashrif buyurganlar orasida qarindosh-urug' va do'stlarini ko'rishga kelganlar ulushi 81,8 foiz va dam olish uchun kelganlar ulushi 15,5 foizni tashkil etadi. Boshqa sabablar, ya'ni davolanish, xarid va biznes uchrashuvlarda ishtiroy etish hamda ta'lif olish maqsadida kelgan xorijiy turistlar soni 2,7 foizni tashkil qiladi. 2019 yilning yakuniga ko'ra, turistik xizmatlar eksporti ko'rsatkichi 1 mlrd. 313 mln. AQSh dollarini tashkil qiladi.

Umuman olganda, mehmondo'stlik menejmenti mehmondo'stlik sohasidagi menejment hisoblanib, bunga barcha darajada va sohalardagi tadbirkor va rahbarlar: mehmonxonalar va restoran menejerlari, savdo va marketing bo'yicha rahbar, oshpaz, brend menejer va moliya bo'yicha mutaxassislar kiradi. Mehmondo'stlik industriyasining jadal rivojlanishida menejerlarga yuqori sifatli ta'lif, ish tajriba, chet tillarini bilishi va yaxshi aloqalar qilish kabi talablar qo'yiladi. Hamda mehmondo'stlik sanoati kishi faoliyatining turizm, mehmonxona va restoran biznesi, umumiy ovqatlanish, dam olish va ko'ngil ochish, konferentsiya, seminar va ko'rgazmalarni tashkil etish, sport, muzey, ko'rgazma, ekskursiya faoliyati, kasbiy ta'lif sohasi kabi professional sohalarini birlashtiradi.

Foydalaniman adabiyotlar ro'yxati:

1. "Turizm to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. O'zbekistonning yangi qonunlari. Toshkent sh., 2019-yil 18-iyul, O'RQ-549-son.
2. Tuxliev I.S., Hayitboyev R., Safarov B.Sh., Tursunova G.R. Turizm asoslari. Darslik. – T., 2014. – 388 b.
3. <https://uzbektourism.uz/uz/newnews>

ТАШАББУСЛИ БЮДЖЕТЛАШТИРИШНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ҲОЗИРГИ ХОЛАТИ.

Абдурахмонов Дониёрбек Дилюдович
Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия
Академияси ДМБ 1 гурӯҳ тингловчиси

Давлат ўз вазифасини тўлиқ бажариш мақсадида бюджет харажатлари ҳисобидан аҳоли учун маълум бир шарт-шароитлар яратадиган бўлсада аммо ушбу харажатлар хаммон са-марали эмас. Шу сабали ҳозирги кунда ривожланган ва ривожланадиган давлатларда аҳолини турли хил ижтимоий-иктисодий муаммоларни хал қилишга жалб этиш амали-ёти тобора ривожланиб бормоқда. Ушбу жараёнга парралел равишда дунё давлатлари ўз фуқароларини бюджет харажатлари қарорларни чиқаришда бевосита иштирок этиш амали-ёти, яъни Ташабbusli бюджетлаштириш (Participation budget) методи фаол ривожланмоқда.

Ташабbusli бюджетлаштириш (Participation budget) дастлаб 1989 йилда Бразилияниг Порту-Алегри шаҳрида пайдо бўлди, кейинчалик ушбу бюджетлаштириш методи бутун Бразилия муниципалтиетлари ҳамда қўшни давлатларда ва бутун жанубий Америка қиттасидаги мамлакатларида ҳам амалга тадбиқ қилина бошланди. 2000 йилга келиб Ташабbusli бюджетлаштириш (Participation budget) Осиё қитасига ҳам етиб келди. Биринчиларда бўлиб ушбу бюджет усули Японияниг Ичикава шаҳрида Ичикава 1 фоизлик қўллаб-кувватлаш схемаси (Ichikawa 1 % Support scheme) методи пайдо бўлди. Ташабbusli бюджетлаштириш (Participation budget) нинг Ичикава 1 фоизлик қўллаб-кувватлаш схемаси Ичикава шаҳрида амалга оширилгандан сўнг ушбу методнинг самарали эканлигини кўрган бошқа префектуралар ўз худуди ва аҳолисига мос Ичикава 1 фоизлик қўллаб-кувватлаш схемасининг нусхасини шаклларни жорий этдилар.

2007-2008 йилларда янги тред билан биргаликда қайд қилинган Бразилия, Колумбия, Аргентина, Испания ва Германияда Ташабbusli бюджетлаштириш (Participation budget) соҳасида прафиссионал жамоалар юзага келди. Ташабbusli бюджетлаштириш (Participation budget) бўйича Чилия форми, Португалияниг ташшабbusli бюджет лойиҳаси, Британия ПБ юнит (PB Unit), АҚШнинг ташабbusli бюджетлаштириш лойиҳаси ва бошқалар юзага келди.

Ўзбекистон Республикасида ижтимоий-иктисодий соҳаларда чукур ўзгартиришларни амалга ошириш ҳозирги давр учун долзарбдир ва келажакнинг муҳим талабидир. Айниқса, ижтимоий йўналтирилган бозор иктиносидига ўтиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, ислоҳатларни «ижтимоий ларзаларсиз» якунлаш бевосита ижтимоий-иктисодий соҳага жиддий ёндашишни талаб этди. Чунки, ижтимоий-иктисодий йўналтирилган бозор иктиносидига бозор механизмининг самарали ишлашини, аҳоли турмуш даражасининг юқори бўлишини ва кучли ижтимоий кафолатларни назарда тутади. Зоро, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича харакатлар стратегияси, маъмурий ислоҳотлар концепсиясида бу борада алоҳида қайд этилган. Шунингдек, Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек “Биз янги Ўзбекистонни ҳалқимиз билан биргаликда барпо этамиз, деган улуғвор мақсадни ўз олдимизга қўйганмиз. Буборада Жамият – ислоҳотлар ташабbusкори деган янги ғоя кундалик фаолиятимизга тобора чукур кириб бормоқда.

Ислоҳотларнинг амалий натижадорлигини оширишда, жойларда янги ташабbusларни илгари суришда аҳолимизнинг янада фаолрок, янада ташабbusкор бўлишига эришмогимиз лозим”¹ Юкоридаги максадларни самарали амалга ошириш учун Ўзбекистонда ташабbusli бюджетлаштириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 22.08.2018 йилдаги “Бюджет маълумотларининг очиқлигини ва бюджет жараёнда фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3917-сонли қарорига асосан 2019 йилдан бошлаб жамоатчилик фикри асосида ташкил этилган тадбирларни молиялаштириш учун Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларига туман(шаҳар)лар маҳаллий бюджетларининг қўшимча манбааларидан

¹ Ш.М.Мирзиёев 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2020 йилда ривожланишининг энг муҳим устивор йуналишлари тугрисидаги Мурожатномаси”.

камида 10 фоизини жамоатчилик фикри асосида белгиланган тадбирларни молиялаштиришга йўналтиришни таъминлаш вазифаси юклатилган. Юқоридаги қарор ва чора-тадбирларга асосан юртимизда қўшимча манбаалар ҳисобидан 10 фоизини Ташаббусли бюджетлаштириш (Participation budget) га йўналтириш жорий қилинди.

Шунингдек 2021 йилдан бошлаб туманинг тасдикланган харажатларининг 5 фоиз микдорида республика бюджетидан туман бюджетига йилда бир маротаба маблаглар ажратилиши кузда тутилмоқда. Ушбу ажратилган 5 фоиз хамда туманинг кушимча маблагининг 10 фоизи учун “Фуқаролик ташаббуси” жамгармаси хар бир туман бюджетлари даражасида маҳсус ҳисоб-китоблар очиши фикри ташкил килинмоқда.

Юқоридаги молиялаштириш тадбирларни ташкил этиш ва назорат килиш учун маҳсус комиссия ташкил этилади, хамда ушбу олдида ташаббускор фуқаролар гурухлари ва айrim фаол фуқаролар томонидан тасдикланган мезонларга мувоффик тайёрланган ва илгари сурилган таклифларни танлаш, танловдан утмаган ариза ва ло йихалар учун рад этиш сабаблари курсатилган холда тегишли билдиришнома юбориш кузда тутилган. Комиссиядан утган таклифлар “Очик бюджет” портали орқали овозга куйлади, шу билан бир каторда айrim худудларга оффлайн тарзда овоз беришга рухсат бериш куздада тутилмоқда (тогли ва бошка шу каби худудларга). Овоз бериш жараёнлари 10 май кунига кадар давом этади, шундан сунг комиссия овоз бериш натижаларини ҳисоблаб чикади ва голиб булган лойихалар руйхатини эълон киласди. Голиб булган лойихалар эълон килингандан сунг лойхаларни амалга ошириш учун тедерлар утказилиб пудратчилар танлаб олинади, голиб булган лойхаларни амалга ошириштагани буйича оммавий ахборот воситалари ва “Очик бюджет” портали орқали ёритиб борилади. Йил охирида молиялаштирилган маблагларни сарф этилиши буйича туман ва шахарлар халк депутатлари кенгашига ҳисоботлар тақдим этилади. Шунингдек ушбу ҳисоботлар “Очик бюджет” порталига жойлаштирилади.

2021 йилгача юртимиздаги холатда қўшимча маблағлар аҳоли фикри асосида бир неча йўналишларга молиялаштириш амалга оширилди, ушбу йўналишда мисол учун ички йўлларни таъмирлаш, аҳолини коммунал хизматлар билан таъминлаш, таълим муассасаларни қуриш ва таъмирлаш, соғлиқни сақлаш муассасаларни қуриш ва таъмирлаш, аҳоли дам олиш масканларни қуриш ва таъмирлаш, масжид ва қабиристонларни ободонлаштириш, болалар ўйингоҳлари қуриш, кам тъаминланганларга моддий ёрдам кўрсатиш, спорт мажмуаларини қуриш ва бошқа масалаларга бюджет маблағларни йўналтириш ташабbusлари билан аҳоли чиқиши мумкин ва ушбу йўналишларнинг энг кўп овоз олгани ташаббусли бюджетлаштириш методи орқали ютган ҳисобланади ва ушбу йўналиш қўшимча маблағнинг энг камида 10 фоизи ҳисобидан молиялаштирилди. Ушбу овоз беришда қатнашиш учун маҳсус “Open budget”.uz интернет портал очилган. Фуқаро ушбу парталда овоз бериш учун шу партал сахифасига кириб рўйхатдан ўтиши ва ўз худуди учун муҳим ҳисоблаган йўналишларга ўз овозини бериши мумкин.

“Open budget”.uz интернет порталида республика аҳолисининг ушбу портал орқали овоз бериши натижалари тўғрисида 1-жадвал.

(1-жадвал)

**Туман ва шаҳар бюджетларида 2020 йил 1-чорак якунларига кўра ҳосил бўлган
қўшимча маблагларни тадбирларга овоз бериш учун йўналтирилган қисми ва овоз
бериш натижалари тўғрисида**

МАЪЛУМОТ

№	Вилоят номи	Туман (шаҳар) ларнинг қўшимча манблағлари (млрд.сўмда)	10 % учун назарда тутилган манбалар (млрд.сўм)	Жами таклифлар сони
	Республика бўйича жами:	221,9	23,1	11262
1	Тошкент вилояти	15,2	2,1	242
2	Қашқадарё	24,9	2,5	343
3	Андижон	11,7	1,2	1 268
4	Сирдарё	2,4	0,3	599

5	Хоразм	10	1	551
6	Жиззах	6	0,6	121
7	Бухоро	6,2	0,6	2 220
8	Самарқанд	14,2	1,5	470
9	Сурхондарё	22,9	2,3	263
10	Тошкент шаҳар	61,8	6,4	603
11	Фарғона	12,8	1,3	662
12	Қорақалпоғистон Республикаси	7,4	0,7	842
13	Наманган	10,7	1,1	723
14	Навоий	15,5	1,6	2355

Республика бўйича жами қўшимча маблағ 221,9 млрд.сўм бўлган бўлса шундан 10 % ташаббусли бюджетлаштириш учун назарда тутилган маблағ республика бўйича 23,1 млрд. сўмни ташкил этди. Таклифлар сони республика миқиёсида 11262 тани ташкил қилди. 2020 йилнинг 1-чорагида Навоий вилоятида аҳоли томонидан таклифлар сони 2355 та ташкил этган бўлса, вилоятнинг қўшимча маблағининг 10 % ташаббусли бюджетлаштиришга йўналтирилган маблағи 1,6 млрд.сўмни ташкил этди. Бухоро вилоятида таклифлар сони 2220 тани ташкил қилган бўлса 10 % ташаббусли бюджет учун йўналтирилган маблағлар 0,6 млрд.сўмни ташкил қилди. Андижон вилоятида аҳоли таклифлари сони 1268 тани ташкил қилган бир вақтда 10 % ташаббусли бюджетга йўналтирилган маблағлар 1,2 млрд.сўмни ташкил этган. Бу маълумотдан шуни кўриш мумкинки республикада ва вилоятларда аҳоли сонига нисбатан берилаётган ташаббусли таклифлар сони аҳоли сонига нисбатан пастлигини кўришимиз мумкин. Мисол учун Андижон вилоятида аҳоли сони 2021 йил 1 январ кунга 3,2 млн нафарни ташкил қилган бўлса ташаббусли бюджетлаштиришда иштириок этганлар сони 1268 кишини ташкил қилди. Яъни Андижон вилоят аҳолисининг 0,04 фозни ташкил эди. Республика бўйича жами аҳоли сони 2021 йил 1 январ кунга 34,6 млн нафар кишини ташкил қилган бўлсада ташаббусли бюджетлаштиришда иштирок этганлар сони 11262 киши ташаббусли бюджетлаштиришда иштирокини кўришимиз мумкин. Бу республика аҳолисининг 0,03 фоизни ташкил этади.

Хулоса ва таклифлар

Ушбу қисқача таҳлилдан шуни хулоса қилиш мумкинки юртимизда ташаббусли бюджетлаштиришни самарли ишлаши ва маҳаллий муаммоларни ечимини топиш учун аҳолининг молиявий саводхонлгини кўтариш ҳамда уларни хокимият вакиллари билан маҳаллий муаммони хал этишда хамроликда ишлашни йўлга қўйиш керак. Шунингдек хокимият вакилларни ҳам аҳоли билан биргаликда ишлашга ўргатиш лозим. Аҳоли ва хокимият вакиллари ўртасидаги бундай хамкорлик ҳалқнинг давлатга бўлган ишончини оширади.¹ Бунинг учун ривожланган давлатлар ташаббусли бюджетлаштириш йўналшидаги тажрибалари ҳамда амалиётидан самарали фойдаланиш ва уларнинг метод ва усусларни маҳаллийлаштириш. Республикамиз худидидаги барча худудларга мос тушадиган ташаббусли бюджетлаштириш методларини жорий қилиш орқали давлат ва аҳоли ўртасидаги муносабатларни янги босқичларга олиб чиқиш, бюджет шафоғлигини таъминлаш ва аҳолини ўз юртига дахилдорлик хисини пайдо қилиш ҳамда ҳар бир фукарода тўланаётган солиқларнинг ортган қисми самарали ишаётганлигини қўрсатиш орқали уларни солиқ тўловчилик маъсулитини ошириш.

Ташаббусли бюджетлаштириш юртимизда кенг ривожлантириш ҳамда аҳоли ва хокимият вакилларини тажрибасини ошириш ва уларни ушбу бюджет методига янада кенг жалб этиш учун қуйидагиларни таклиф киламан.

¹ Вагин В.В “Инициативное бюджетирование качество жизни” Народнаселение № 3-2016 -99 с.

1. Республикасизда жаҳон хамжамиятининг ташаббусли бюджетлаштириш соҳасида эришган ва биз учун энг мақбулларни ўрганиш ва уларни тажрибасидан ўзимизда фойдаланиш.
2. Ташаббусли бюджетлаштириш методини янада самарали бўлиши учун республикамиздаги барча ҳудудларда шу ҳудудга мос келадиган ташаббусли бюджетлаштириш методларини ишлаб чикиш.
3. Ташаббусли бюджетлаштиришни самарадорлигини янада ошириш учун маҳаллий аҳолини молиявий соводхонлигини шакллантириш.
4. Республикасиз аҳолиси асосан қишлоқларда истиқомат қилишини ҳисобга олган холда ташаббусли бюджетлаштиришнинг қишлоқ ҳудудларига мос усусларини яратиш.
5. Ташаббусли бюджетлаштиришни қеажакда самарали бўлиши учун ушбу методни мактаб давридан бошлаб ўргатиб бориш.
6. Ташаббусли бюджетлаштиришни республикамиз ҳудудидаги туманинг қўшимча маблағларидан камида 20 фоизни ташаббусли бюджетлаштиришни молиялаштиришга йўналтириш.
7. Ташаббусли бюджетлаштиришдаги хозирда мавжуд таклифлардан ташқари аҳолини ўзидан ҳам онлайн ёки оффлайн тарзда таклифлар олиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони 07.02.2017 й. ПФ-4947.
2. Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси 2013-й 26-декабр.
3. Ш.М.Мирзиёев 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2020 йилда ривожланишининг энг муҳим устивор йуналишлари тугрисидаги Мурожатномаси”
4. Ш.М.Мирзиёев “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”. Т- “Ўзбекистон”,.
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 14-модда. Тошкент, Ўзбекистон, 1992. 11 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 22.08.2018 йилдаги “Бюджет маълумотларининг очиқлигини ва бюджет жараённинг фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори
7. Темур тузуклари. Т.: Адолат, 2010. 141-б.
8. www.gov.uz
9. www.mf.uz
10. www.stat.uz

ОЗИҚ-ОВҚАТ ТОВАРЛАРИ В2В БОЗОРИДА СОТИШ ТИЗИМИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИННОВАЦИОН МАРКЕТИНГ

Аминова М.С.

Урганч давлат университети
“Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчи

Аннотация: Мақолада Ўзбекистоннинг озиқ-овқат маҳсулотлари В2В бозорининг ривожланиш тенденциялари ва истеъмол бозорида талаб ва таклиф мувозанатини таъминлаш механизми таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: озиқ-овқат маҳсулотлари, талаб, таклиф ишлаб чиқариш, истеъмолчилар, механизм, ўсиб бориш тенденцияси.

В2В соҳасида озиқ-овқат маҳсулотлари улгуржи савдо корхоналари инновациялардан ўз имкониятлари доирасида фойдаланиш ҳам аввало улар билан фаолият юритувчи интеграциялашган корхоналарга боғлиқдир.

Маълумки, компаниялар янгисини сотиб олишдан кўра, мавжуд мижозларини сақлаб қолишига интилиши керак бу, айниқса, В2В бозорларида тўғри келади, шунинг учун В2В мижозларига шахсий таклифлар ва рағбатлантиришлар билан мурожаат қилиш муҳимдир ва катта маълумотлар таҳлиллари мижозларга кўпроқ мослаштирилган тажрибаларни тақдим этиш учун янги имкониятларни очиб беради. Мижозлар деярли бир зумда кўпроқ ва кўпроқ маълумотларга эга бўлишади. В2В маркетинг ташкилотлари янги ва яхшиланган бизнес мижозларига яхшироқ хизмат кўрсатиш учун инновацион маркетингдан фойдаланиши зарур бўлади. Бугунги кунда мижозлар билан муносабатларни бошқариш, яъни ўзаро муносабатлар яхшилашда инновацион маркетингни амалга ошириш учун ахборот технологияларидан фойдаланиш керак. Кўпгина илмий тадқиқотлар маҳсулот ва жараён инновацияларини ўрганишга қаратилган, маркетинг ва ташкилий жихатлар бўйича тадқиқотлар нисбатан кам, бу икки жихат ракобатдошлигини ошириш учун жуда энг аҳамиятли инновациялардир. Инновациялар маҳсулотларга тааллуклидир, жараёнлар техник масалаларга тегишли бўлса, бозор ва ташкилот билан боғлиқ инновациялар кўпроқ техник бўлмаган бозорни ривожлантиришга қаратилган инновациялардир, бироқ иккала йўналишда ҳам инновацияларни амалга ошириш компаниянинг рақобатдошлигини оширишда энг муҳимдир.

Инновацияларнинг умумий таърифини Богота ва Осло қўлланмаси-ОЕСД томонидан белгиланган таснифлашга асосантуртсубкомпонентлар габбулишмумкин, хусусан: 1) маҳсулот инновацияси: янги ёки сезиларли даражада яхшиланган товарлар ёки хизматларни жорий қилиш; 2) технологик инновациялар: ишлаб чиқаришнинг янги ёки таомиллаштирилган усуллари; 3) маркетинг инновацияси: маҳсулот ёки қадоқлаш дизайнода, маҳсулотни илгари суришда, нархлаштириш ва х.к., 4) ташкилий инновацияларни ўз ичига оловчи янги маркетинг усулларини яратишёки иш амалиётини ўзгаририш, иш жойини ташкил қилиш ёки истеъмолчилар билан ташки ва ички самарали алоқаларни яратишга қаратилади.¹

Озиқ-овқат саноатида инновацияларни туркумлашга қаратилган тадқиқотлар X.Харди, А.Хермаванлар томонидан амалга оширилган бўлиб, ушбу тадқиқотларда 2010-2017 йиллардаги илмий адабиётларда ўрганилган инновацияларнинг 4 та туркуми бўйича мамлакатлар қиёсий тахлил қилинган. Ушбу тадқиқотнинг аҳамиятли жихати озиқ-овқат саноатида маркетинг инновацилари бўйича асосан Евropa мамлакатлари олимлари томонидан ўрганилганлигианиқланган. Амалга оширилган тадқиқотда озиқ-овқат саноати томонидан олиб бориладиган инновацилар бўйича 40 та илмий журналга асосланган ўрганишларда маҳсулот инновацияси 87,5%, технологик инновациялар 65%, маркетинг инновациялари 42,5% ва ташкилий инновациялар 45% ни ташкил этган. Ушбу рақамлар

¹ S. Soltani, and S.J.F. Hosseini, Key factors influencing organizational innovation in smallrural food industries: casestudy of Iran, African Journal of Business Management, 6(9), 2012, 3553-3561

озиқ-овқат саноати учун устувор бўлган инновацион типология маҳсулот ва технологик инновациялар эканлигини кўрсатади.¹

Маркетинг инновацияси - бу маҳсулотёки қадоқлаш дизайнини, маҳсулотни илгари суриш ёки нархларни белгилашда жиддий ўзгаришларни ўз ичига оладиган янги маркетинг усулларини амалга оширишдир. Маркетинг фаолияти савдо улушкини оширишга йўналтирилган янги бозор сегментларини яратиш орқали бозор улушкини кенгайтириш, шунингдек компаниянинг фаолият жараёнлари билан боғлиқдир. Маркетинг инновацияси ўзига хос хусусиятларга эга, чунки мижозлар эҳтиёжини қондириш даражасини ошириб, компаниялар учун савдо ҳажмини ошириш, янада фойдали янги бозорларни яратишга имконият яратади. Бозор янгиликлари маҳсулотга талабнинг ортиши ҳисобига сотишни кўпайтиради, бу эса ўз навбатида компания учун қўшимча даромад келтиради ва иш фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади. Маркетинг инновацияси бозор эҳтиёжларини қондиришда ва бозор имкониятларига жавоб беришда муҳим рол ўйнайди, бунда бозор инновацияси истеъмолчилар талаб ва эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилиши керак.

Қхан томонидан ўтказилган тадқиқотда Янги Зеландиянинг озиқ-овқат секторидаги инновациялар ўрганилган бўлиб, жами амалга оширилган 90 та инновацияларнинг 31% маркетинг инновацияларини, 29% маҳсулотга йўналтирилган инновацияларни, 23% жараёнларга йўналтирилган инновацияларни ва 17% ташкилий йўналтирилган инновациялар эканлиги аниқланган. Бу шуни кўрсатадики, амалга оширилаётган инновациялар туридан қатъи назар, озиқ-овқат саноати одатда мавжуд ресурслар ва имкониятлар асосида ишлайди. Айниқса янги маҳсулотлар, янги операцион жараёнлар, янги бошқарув жараёнлари, янги бозорлар ва янги ресурслар учун инновациялар натижасида сезиларли ижобий таъсирлар мавжуд. Европа сут саноатида амалга оширилган тадқиқотлардан маълумки маркетинг инновациялари 26 фоизни ташкил этган². Маркетинг қобилияти ва корпоратив инновациялар ўртасида ижобий боғлиқлик мавжудлиги тадқиқотда асосланади. Таъминот занжири ва озиқ-овқат маҳсулотларини B2B бозоридаги сотиш фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган маркетинг инновациялари бўйича илмий тадқиқотларни чукур ва кенг миқёсда ўрганиш талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги ПФ-4848-сон «Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик мухитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5813-сон «Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги ҳисоб-китоблар тизимига замонавий ахборот технологияларини жорий қилиш ҳамда ушбу соҳада жамоатчилик назоратини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 январдаги ПФ-5443-сон “Инвестиция ва ташки савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони.
4. Roberts K., Varki S., Brodie R. Measuring the quality of relationships in consumer services: an empirical study. European Journal of Marketing 2003; 37 (1/2): 169-196.
5. S. Soltani, and S.J.F. Hosseini, Key factors influencing organizational innovation in smallrural food industries: case study of Iran, African Journal of Business Management, 6(9), 2012, 3553-3561
6. З.А.Хакимов. Маркетингда B2B ва B2C бозорларининг таснифи ва қиёсий таҳлили. Илм-фан бўлими (электрон журнал). Uza.uz. 2-сон. 2020 йил.
7. Айфичер, Э. Цифровая обработка сигналов. Практический подход / Э. Айфичер, Б. Джервис. - М., «Вильямс». 2004. – 992С

¹ HumirasHardiPurba, Aji Hermawan. Innovation Typology in Food Industry Sector: A Literature Review. International Journal of Modern Research in Engineering and Technology (IJMRET)

www.ijmret.org Volume 3, Issue 2. February 2018

² G.M.L. Tacken, A. Batowska, C. Gardebroek, K.N. Turi, M. Banse, J.H.M. Wijnands, and K.J. Poppe,Competitiveness of the EU dairy industry, LEI Wageningen, 2009.

МАРКАЗЛАШГАН МОЛИЯ-БУХГАЛТЕРИЯ ХИЗМАТИДА ХАРАЖАТЛАРНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Бердиев Ўқтам Анарқулович
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
mr.uktam.777@gmail.com
+998932133773

Аннотация: Мақолада марказлашган молия бухгалтерия хизматида харажатларни назорат қилишни такомиллаштиришга қаратилган хамда молиявий назоратнинг зарурлиги, унинг моҳияти ва аҳамияти ёритилган.

Таянч сўз ва иборалар: бюджет, давлат сиёсати, инновация, молия тизими, марказлашган-молия бухгалтерия, бюджет харажатлари, хукуқий асослар, давлат харажатлари.

Кириш

Мамлакатимизда эркин бозор муносабатларини юзага келиши шароитида, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш жараёнида, глобаллашувида рақобатнинг кескин кучайиб бораётгани давлатимизни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантиришга бўлган янгича ёндашув хамда тамойилларни ишлаб чиқиш ва ҳаётга тадбиқ этишини тақозо этмоқда.

Марказлаштирилган бухгалтерияда молиявий ҳисоботлар у ташкил этилган бошқарув идораси ёки ташкилот раҳбари томонидан хамда марказлаштирилган бухгалтериянинг бош ҳисобчиси томонидан имзоланади. Бунда, ғазна ижросига ўтилган ташкилотларнинг тегишли молиявий ҳисоботлари, жумладан, харажатлар сметасининг ижроси ҳақида ҳисбот (2-шакл) хамда бюджетдан ташқари маблағларнинг ҳаракати тўғрисида ҳисоботлар Фазначилик бўлинмалари томонидан белгиланган тартибда тасдиқланади. Вазирликлар, идоралар ва ҳокимликлар бошқармалари (бўлимлари)нинг Молия вазирлиги хамда худудий молия органларига тақдим этиладиган жамлама молиявий ҳисоботлари тегишли равишда мазкур бошқарув идораларининг ваколатли раҳбари ва ушбу идораларнинг бухгалтерия хизматлари раҳбарлари (ҳисобчилари) томонидан имзоланади.

Бугунги кунда бюджет тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар жараёнида бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ўрни ва аҳамияти ошиб бормоқда.

Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритиш орқали даромадлар ва харажатлар сметалари ижроси жараёнида маблағлар ва уларнинг ташкил бўлиш манбаалари ҳаракатини акс эттириб ижроси натижалари бўйича тегишли тартибда бухгалтерия ва молиявий ахборотлар шакллантирилади. Унинг ёрдамида сметалар ижроси жараёни бўйича маълумотлар тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги қонунига мувофиқ Давлат бюджетидан харажатлар тасдиқланган бюджетдан ажратилган маблағлар доирасида ва ташкилотларнинг харажатлар сметасида кўрсатилган мақсадлар учун амалга оширилиши лозим. Юридик шахс мақомига эга бўлган ва харажатларни қоплаш учун бюджетдан ажратилган маблағлардан ташқари бошқа даромад манбалари мавжуд бўлган бюджет ташкилотлари бюджетдан ташқари маблағлар бўйича харажатлар ва даромадлар сметаларини тузишлари зарур.

Молиявий муносабатларнинг мухим таркибий қисми бюджет муносабатлари ҳисобланади. Бюджет муносабатлари деб республика ва махаллий давлат органларининг хўжалик субъектлари, шунингдек аҳоли билан марказлашган пул фондларини шакллантириш ва ишлатиш билан боғлиқ бўлган молиявий муносабатларга айтилади. Ўзбекистон Республикаси “Бюджет тизими тўғрисида”ги қонун лойихасида давлат бюджетига шундай таъриф берилади:

Давлат бюджети - даромад манбалари ва улардан тушадиган тушумларни кўзда тутадиган, шунингдек харажат ҳажми ва йўналиши қайси мақсадларга ажратилиши ва муддатини кўрсатувчи давлатнинг молиявий ресурсларни бюджет орқали бирлаштириш давлат молия сиёсатини муваффақиятли амалга ошириш имконини беради. Бюджет орқали марказлашган пул ресурсларини тўплаш ва давлат органлари томонидан белгиланган

мақсадларга харажатлар амалга оширилади.

Давлат бюджети молия тизимиning мухим бўғини сифатида мамлакатнинг асосий молия режасини ташкил этувчи ва фойдаланувчи умумдавлат пул фондидир. У мамлакатни бошқаришда иштирок этадиган бошқа молиявий дастаклар ичida энг мухим ўринни эгаллади. Аҳамиятли томони шундаки, ўзида жамият даромадининг маълум қисмини мужассамлаштиради.

Бюджет ташкилотларида бюджет маблағлари бўйича харажатлар сметаси ҳамда бюджетдан ташқари маблағлар бўйича даромадлар ва харажатлар сметаси, шунингдек штатлар жадвалини тузиш жараёни бевосита ҳисбот йили учун давлат бюджети лойиҳасини тузиш ва тасдиқланган бюджет параметрларини бюджет ташкилотларига етказиш жараёни билан чамбарчас боғлиқдир. Давлат бюджети харажатларининг вазифа жихатидан таснифи давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат хокимияти органлари, шунингдек бошқа бюджет ташкилотлари томонидан ижро этиладиган асосий вазифалар бўйича харажатларни гурӯхлашдан иборат бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни таъкидлаш жоизки, эндиликда, республикамизда бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги илгор халқаро тажриба асосида такомиллаштирилади ва бунда бюджет ташкилотларида ички аудит ва молиявий назорат тизимида алоҳида эътибор қаратилади. Ички аудит ташкилот томонидан сметаларни тузиш ҳамда ижросини амалга оширишни қонунчилик хужжатларига риоя қилинишини текшириш ҳамда мониторинг олиб бориш йўли билан назорат қилиш, молиявий ҳисбот маълумотларини ишончлилигини таъминлаш, бюджет смета интизомига риоя қилиш, маблағларини мақсадли ва оқилона сарфланишига йўналтирилган фаолиятдир". Ушбу таърифда ички аудитнинг бюджет ташкилотларидағи роли ва функциялари аниқ кўрсатиб берилган. Бироқ, ички аудитнинг ташкилот бошқаруви самарадорлигини аниқлаш ва яхшилашга қаратилган таклиф ҳамда тавсиялар ишлаб чиқиш вазифаси эътиборга олинмаган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, давлат секторида ички аудитнинг мақсади, аҳамияти ва вазифаларини қуйидагича акс эттиришни мақсаддга мувофиқ деб ҳисобладик. Бизнинг фикримизча, бюджет ташкилотларида ички аудит деганда, бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши, молиявий жараёнларнинг қонунийлиги ва молиявий назорат тизимида холисона баҳо берувчи, ташкилот харажатларининг асосли режалаштирилиши ва сарфланиши, бошқарув қарорларининг самарадорлиги юзасидан профессионал маслаҳатлар беришга ихтисослашган тизим тушунилади.

Хулоса

Мамлакатимиздаги барча бюджет ташкилотларида марказлашган бухгалтерия хизмати кенгайтириш борасидаги назарий ва амалий асосларини урганиш натижасида қуйидаги хулосаларни шакллантирдим:

— бюджет ташкилотларида марказлашган бухгалтерия хизматини жорий этиш асосида туман (шахар) тибиёт муассасалари, умумий урта таълим мактаблари ва мактабгача таълим муассасаларидан иборат эканлиги ташкилий жихатдан урганилди.

— марказлашган бухгалтерия хизматини ташкил этишда бош ҳисобчиларнинг маълумоти мухим аҳдмиятга эга. Бозор иктисолиёти шароитида меҳнат бозорида юкори малакали кадрларга талаб ошиб бормокда, айникса олий маълумотли ва камида 3 йил иш тажрибасига эга булиши талаб этмоқда.

— бюджет ташкилотларида марказлашган бухгалтерия хизматини такомиллаштириш уларнинг тулиқ электрон тизимга утиши билан боғлиқдир.

— бюджет ташкилотларида асосий воситалар ва товар моддий захираларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим.

— бюджет ташкилотларида марказлашган бухгалтерия хизматини, уларнинг тугри ва аниқ ишлашини имкониятини оширади.

— республикамиз бюджет ташкилотларида марказлашган бухгалтерия хизматини такомиллаштириш бюджет ташкилотлари бюджет маблагларини асосий харажатларни молиялаштиришга, бунда асосий эътибор уларнинг вазифаси жихатидан ва дастур асосида маблаглар олишга қаратилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й. №6 (766)-сон.

2. “Натижага йўналтирилган бюджетлаштириш” ўқув қўлланма / И.А. Азизова. – Тошкент, 2010. – 152 б.

3. Срожидинова З.Х., Вахобов А.В., Сидиков Ж.Р. Государственный бюджет Республики Узбекистан. Учебное пособие. –Т.: ТФИ,

Интернет сайтлари:

1. www.stat.uz

2. www.cbu.uz

ЖАХОН ТАЖРИБАСИДА ТАШАББУСЛИ БЮДЖЕТЛАШТИРИШНИНГ РИВОЖЛАНИШИ.

Абдурахмонов Дониёрбек Дилшодович
Муаллиф Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия
Академияси ДМБ 1 гурух тингловчиси

Дунёда бугунги кунда ижтимоий-иктисодий ривожланишнинг турли босқичларида молиявий оқимларни бошқаришнинг замонавий шаклларидан фойдаланиш зарурати юзага келди. Давлат бюджети ва бошқарув даражалари бюджетлар ижроси таъминланиши, давлат маблағларидан мақсадли фойдаланиш назоратини кучайтириш ва бу жараёнда аҳолини иштирокини таъминлаш уларга ҳам давлат функцияларни маълум бир қисмин бериш хозирда Жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари Бразилия, АҚШ, Уругвай, Колумбия, Аргентина, Испания, Буюк Британия каби мамлакатларида ривожланиб бораётган молиялаштириш яъни ташабbusli бюджетлаштириш методи орқали молиялаштириш ривожланди ва хозирги давргача турли хил шаклларда янада такомиллаштирилмоқда.

Ташабbusli бюджетлаштириш дастлабки кўринишлари 1989 ва 1997 йилларда Порту-Алегри Бразилия ҳамда Монтевидео Уругвайдага пайдо бўлган. Шу даврда Бразилияning 30 ортик муниципал ҳудудларида ушбу тажриба ишга тушди. 2007-2008 йиллардан бошлаб янги молиялаштириш усулининг янги йуналишининг бир неча кўринишлари Бразилияда, Колумбия, Аргентина, Испания ва Германияда шаклланди. Шунингдек Партугалияда, Буюк Британияда «PB Unit», АҚШда «Participatory Budgeting Project» ва бошқалар ташкил этилди.¹ Ташабbusli бюджетлаштириш Европа мамлакатларида ҳам тез ривожланди бунга сабаб 2001 йилда Порту-Алегрида ўтказилган халқаро ижтимоий форум бўлди. 1999 йилда ташабbusli бюджетлаштириш европада саноқли бўлган бўлса 2005 йилга келиб уларни сони 55 тага етди. Бу ривожланиш тенденцияси кейинчалик сақланиб қолди ва 2009 йилга келиб бутун европада ташабbusli бюджетлаштиришларнинг турли хил методлари сони 200 тадан ошиб кетди, асосан Италия шунингдек Испания ва Партугалия. 548,0 млн аҳолиси бўлган Партугалия Лиссабон пойтахти европа пойтахтларини ичидаги биринчи бўлиб электрон овоз бериш орқали ташабbusli бюджетлаштиришни тадбиқ этди. 2008 йилдан бошлаб ташабbusli бюджетлаштириш Шимолий евпропа мамлакатлари яъни Швеция ва Норвегия, сўнгра 2010 йилда Исландия ва ниҳоят 2012 йилда Финландияда фаол тарза шаклланди.² Шимолий Америка мамлакатларида ташабbusli бюджетлаштиришнинг дастлабки кўринишида асосан маҳаллий тажрибаларга асосланди, шунингдек Порту-Алегри тажрибаси ҳам инобатга олинган ҳолда шакллантирилди. Биринчи бўлиб 1999 йилда Канаданинг Гелф шахрида сўнгра Монреал округида «Плато Мон-Руаяль» ҳамда Торонто шахрида ташаббули бюджетлаштириш кўринишлари амалга оширилди.³

(Torcal and Montero, 2006) ларнинг фикрича ташабbusli бюджетлаштириш деганда оддий аҳолини давлат бюджет ресурсларини тақсимлашдаги ишроқи тушунилади. Ушбу тизим 20 ёки 30 йил давомида давлат бюджет маблағларини тақсимлашда аҳоли иштирокини таъминлайдиган энг самарали модел ҳисобланади. 2000 йилларнинг бошларида ушбу усул билан қизиқмаган ташкилот ёки ҳудудий бирлашма бўлмаган бўлса керак. Гарбий демократик давлатларда аҳолининг бюджет тақсимотидаги иштироки демократия учун “дори” вазифасини бажармоқда. Ўз ҳудудларни ривожлантиришда дунёдаги кўплаб ривожланайтган давлатлар Ташабbusli бюджетлаштиришнинг турли хил усулларни кўллаб келмоқда. Ушбу кўллаб келинаётган усулларни янада фаолроқ ўрганиш вақти келди. (В.В.Вагин 2017)

Хозирги кунда ушбу мавзу билан дунёни бир неча иирик ташкилотлари шуғуланмоқда булардан бир Жаҳон банк. Жаҳон банкининг фаолияти ҳукумат ва фуқаролар ўртасидаги ўзаро муносабатларга қаратилган шунинг учун ҳукумат туғридан-туғри ёки воситачи фуқаролик ташкилотлари орқали ёки интранет гурухлари ёрдами билан фуқароларни жалб этади. Жалб этиш деганда аҳолини сиёсий жараёнларга, ёки расмий давлат ишларига ёки шу

¹ Всероссийская конференция по инициативному бюджетированию 39-40 беттлар, Москва-2015

² Всероссийская конференция по инициативному бюджетированию 52-53 беттлар, Москва-2015

³ Всероссийская конференция по инициативному бюджетированию 61-62 беттлар, Москва-2015

каби жамоат ишларига жалб қилишни назарда тутади. Жаҳон банки учун аҳолини жамоат ва қисман давлат ишларга жалб этиш бу иктиносидий ривожланишни, давлат маблағларини янада адолатли тақсимланишини ҳамда камбағалиқдан йироқлашишни таъминлайди. (*Tanaka 2007*)

Хозирги кунда дунёнинг бошқа қисмларида, ташаббусли бюджетлаштириш халқаро миқёсидаги ривожлантириш дастурлари ва ташаббуслар бўйича ҳам кекнг кўланилмоқда. 1999 йилга келиб ушбу тизимнинг кўланилиши «фуқаролик комиссияси», «либерал сўрвномалар», «туман фондлари» ҳамда турли хил жамоат тузилмаларини ривожланишига олиб келди. (*Smith 2009*)

Осненинг энг ривожланган давлатлардан бирида ҳам ташаббусли бюджетлаштиришнинг турли хил кўринишлари шаклланди. 2003 йил Япониянинг Ичикава шаҳрида мамлакатдаги биринчи ташаббусли бюджетлаштириш усулининг маҳаллий кўриниши амалга тадбиқ этилди. (Ичикава 1 % ёрдам схемаси) Бунинг натижасида бюджет тақсимотида очиқлик, аҳолии томонидан турли хил тадбирларга молиялаштириш манбаларини ўз томонларидан ажратилиши, ресурсларни жамият эҳтиёжи учун сарф қилиш ҳамда бюджет маблағларини аҳоли томонидан сарф этилишини ўз ичига олади. Шундай қилиб Ичикава солик йиғимларидан тушган даромаднинг 1 % ушбу тадбирларни молиялаштиришга йўналтириди. Бутизим Япониянинг бошқа шаҳарларида ҳам илиқ кутиб олинди. 2009 йилга ўз тажрибасини ўртоклашиш ва уни ривожлантириш учун Ичикава шаҳрида «1 %» саммитни ўтказилди. (*Matsubara 2013*)

Ташаббусли бюджетлаштиришни ривожлантириш ва унга аҳолини жалб килиш солик йиғимларнинг янада яхширок туланишига сабаб булди. (*Laratta 2014*)

Ташаббусли бюджетлаштириш маҳаллий аҳолини безовта қилаётган муаммоларни ечиш шунингдек турли хил аҳоли ҳудудидаги ўта оғир ҳолатдаги инфраструктурани ечим йўлларни топиш учун йўналтирилади. (*Вагин В.В 2018*)

Маҳаллий ташаббусларни қўллаб-куватлаш учун Жаҳон банки 2007 йилдан бошлаб «Community Driven Development» лойиҳаси асосида Россияда ҳудудларида ушбу лойихани куллаб-куватлашни бошлади. (*Вагин В.В 2018*)

Россияда 2007 йилдан бошланган ташаббусли бюджетлаштириш Россиянинг саккизта ҳудудини ўз ичига қамраб олди. Булар Ставраполь ўлкаси, Кировский, Тверский, Нижнийгородский вилоятлар, Северний Осетия-Алания республикаси, Башқиристон республикаси, Хабаровский ўлкаси ва Яхудий автоном вилоятлариридир. Кейинчалик Россиянинг бошқа ҳудудларида ҳам ушбу методни ўрганишди ва натижада Карелия республикаси, Ульновск ва бошқа вилоят ва ҳудудларида ташаббусли бюджетлаштиришни қўллаб-куватлашининг ўзларга мос шаклларни жорий қилишди. Буларга мисол «Халқ ташаббуслари» Иркутск вилояти, «Халқ бюджети» ва бошқалар.

Халқаро тикланиш ва тарроқиёт банкининг маълумотларига кўра 2007-2014 йилларда Россия федератциясида ташаббусли бюджетлаштириш орқали молиялаштириладиган йўналишларда энг катта улуш йўл ва тратуарларни таъмирлаш йўналиши етакчилик қилмоқда.

(1-жадвал)

2007-2014 йилларда РФ ҳудудида ташаббусли бюджет бўйича амалга оширилган ишлар тўғисида¹ МАЪУЛУМОТ

№	Инфраструктура обьекти	Умумий харажатлар қисмидаги %
1	Йўллар ва тратуарлар	29
2	Коммунал обьектлари	22
3	Маъданият марказлари	14
4	Ҳудуднинг ободонлиги	10
5	Дам олиш ва болалар ўйингохлари	7
6	Кўча ёритгичлари	4
7	Қабиристонлар	2

¹ «Народонаселение» № 3-2016 Инициативное бюджетирование и качество жизни /. В.В.Вагин. 96-бет

8	Ёнгин хавфсизлиги объектлари	2
9	Маданий мерослар	1
10	Бошқалар	3

2007-2014 йилларда РФ худудида ташаббусли бюджетлаштириш орқали молиялаштириладиган соҳалар 10 та йўналишда бўлган бўлса 2016 йилга келиб РФ худудида соҳалар сони 15 тага етди.

(2-жадвал)

**2016 йилда РФ худудида ташаббусли бюджет бўйича амалга оширилган ишлар
тўғисида¹
МАЪЛУМОТ**

№	Соҳалар тури	Соҳалар сони	Фоизда
1	Умумий дамолиш масканлари	1673	18,1
2	Автомабил йўллари	1344	14,5
3	Таълим ва маданият муассасалари	1035	11,2
4	Сув таъминоти ва дренаж иншоатлари	1016	11,0
5	Ўйингохларни таъмирлаш	819	8,8
6	Кўча чироқлари	805	8,7
7	Қаттиқ ва майиший чиқидилар туплаш жойлари	491	5,3
8	Умумий спорт объектлари	425	4,6
9	Тадбирлар учун (байрам ва фестивал)	425	4,6
10	Қабиристонлар	341	3,7
11	Бирламчи ёнгин ҳавфсизлигини таъминлаш чоралари обьекти	257	2,8
12	Маданий мерос обьектлари	191	2,1
13	Аҳолини кутубхона хизматлари билан таъминлаш обьектлари	47	0,5
14	Аҳолини майиший хизмат билан учун қулайликлар	19	0,2
15	Бошқалар	372	4,0

Хунос

Ташаббусли бюджетлаштириш 1989 йили Бразилияда дастлабки кўриниши яратилган бўлсада, 32 йил ичida бутун Жаҳон ҳам жамиятида ва ХТТБ да ҳам қизиқиши уйғотди. Бунинг натижасида ушбу бюджетлаштириш усусли худудга қараб турли хил шаклларда ривожланди ва хозирда ҳам такомиллашмоқда.

Халқаро тикланиш ва таррақиёти банки хомийлигига ушбу молиялаштириш методи айрим мамлакатларда ўз ривожини топди. Ушбу ташкилотнинг ташаббусли бюджетлаштириш методга эътибор қаратишнинг сабаби бутун дунёда камбағалликни пасайтириш ва аҳоли саводхонлигини оширишнинг яна бир чораси сифатида қарашидадир.

Шунингдек давлатлар ҳам ўз худудларида ушуб усульнинг ўзига хос шаклларини ривожлантиришга харакат қилишмоқда сабаби бу метод орқали давлат ўз аҳолиси билан ўзаро ишончни янада мустаҳкамлаш, бюджет маблағларнинг сарфини янада шаффоғлигини ҳамда самарали сарфланишини назорат қилишга эришиш, солиқ тўловчиларни ишончини қозониш ва бошқа мақсадлардан иборатdir.

¹ Российский опыт в области участия граждан в решении вопросов местного значения./ И.Е.Шулга, В.В.Вагин, Г.Н.Хачатрян, А.С. Сухова, Л.А.Шилов, Н.В. Гаврилов, Н.А.Шаповалова, 25-бет

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Всероссийская конференция по инициативному бюджетированию Москва-2015
2. Torcal va Montero. (2006). Political Disaffection in Contemporary Democracies: Social Capital, Institutions and Politics. New York: Routledge
3. V.V.Vagin (2017) "25 Questions on Initiative Budgeting". Moscow.
4. Susan Tanaka (2007) "Engaging the Public in national budgeting: A Non-governmental Perspective", Istanbul.
5. Smith, Graham (2009). Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation. New York: Cambridge University Press.
6. MATSUBARA, A. (2015) Participatory Budgeting in Japan: Ichikawa's Experience. SOCDEM Asia Quarterly. Vol 4, Issue 1, pp. 11-13
7. LARATTA, R. (2014) The 1% Support Scheme in Ichikawa. Governance International.
8. V.V.Vagin (2018) "50 Questions on Initiative Budgeting". Moscow.
9. Всероссийская конференция по инициативному бюджетированию Москва-2015
10. Российский опыт в области участия граждан в решении вопросов местного значения./ И.Е.Шулга, В.В.Вагин, Г.Н.Хачатрян, А.С. Сухова, Л.А.Шилов, Н.В. Гаврилов, Н.А.Шаповалова.

АНАЛИЗ РИСКОВ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Максудов Вильдан Равильевич

Банковско-финансовая академия

Республики Узбекистан

maksudov.535@mail.com

+998976549898

Аннотация: Рассмотрена проблема анализа рисков инвестиционных проектов и методам их оценки и снижения. В современных условиях степень риска возрастает по мере нарастания неопределенности, а также в связи с быстрой изменчивостью экономической ситуации в стране в целом и на инвестиционном рынке в частности. Серьезной ошибкой при реализации инвестиционных проектов может стать недостаточная проработка рисков, которые могут повлиять на доходность проектов.

Ключевые слова: инвестиционный проект, зона риска, проект, анализ рисков, классификация рисков, экономический ущерб, эксплуатация инвестиционного проекта, оценка рисков.

Инвестиционный проект определяется как комплекс действий, направленных на достижение сформулированной цели и требующих для своей реализации осуществления инвестиций. Инвестиционные проекты условно подразделяются на реальные и финансовые. Реальные проекты предусматривают инвестиции в реальные активы (здания, сооружения, оборудование и т.п.), финансовые — вложения в инструменты финансового рынка (акции, облигации, опционы и т.п.). Под участниками инвестиционного проекта понимаются субъекты, осуществляющие действия, предусмотренные инвестиционным проектом. Одним из участников инвестиционного проекта является инвестор (участников-инвесторов может быть несколько). Кроме того, в необходимых случаях и в зависимости от типа проекта в число участников могут включаться поставщики, подрядчики, кредиторы, а также государство и общество. Эффективность инвестиционного проекта представляет собой категорию, отражающую соответствие проекта целям и интересам его участников и выражается соответствующей системой показателей.

В расчетах эффективности необходимо учитывать неопределенность, т.е. неполноту и неточность информации об условиях реализации проекта, и риск, т.е.

Поскольку риск является вероятностной категорией, его оценка предполагает расчет вероятностных показателей на основе классических принципов статистической вероятности с использованием стохастических моделей. Подобные расчеты рекомендуется выполнять на основе частоты и частоты рисковых событий и их последствий, для чего необходимо наличие большого объема исходной информации для анализа. Как правило, получение требуемых массивов первичной информации в сжатые сроки представляется трудновыполнимой задачей, тем более с учетом большого количества разнообразных рисков в среде реализации инвестиционного проекта и еще большего числа разнонаправлено действующих факторов.

Поэтому для количественной оценки рисков реализации инвестиционного проекта мы предлагаем использовать относительно простую модель последовательных расчетов с применением статистических методов и экспертных данных, где каждый последующий расчет детализирует предыдущий результат. Изменение индикаторов отслеживается по комплексу сигнальных показателей, которые позволяют проводить раннее обнаружение потенциальных угроз и оценивать изменения рисков по сравнению с установленными расчетными величинами - маркерами. Если область показателей-индикаторов выходит за границы области показателей-маркеров, это означает, что фактический уровень рисков реализации инвестиционного проекта превышает установленный оценочный, зафиксированный соответствующим показателем-маркером, и требуются срочные управленические действия. Таким образом, предлагаемая триада показателей риск-контроллинга позволяет решать две основных взаимосвязанных задачи: обеспечить панорамный мониторинг фактического состояния рисков, их оценку и контроль соответствия установленным допустимым значениям, а также обнаружить и идентифицировать потенциальные риски и угрозы для ранней диагностики проблем в сфере реализации проекта. Профиль объектов риск-контроллинга реализации инвестиционного проекта (номера рисков соответствуют данным табл. принятия управленческих решений, обеспечивающих эффективную реализацию

инвестиционного проекта и деятельность компании в целом.

Методы оценки инвестиционных рисков

Для оценки факторов инвестиционного риска используются все имеющиеся данные об условиях реализации проекта. При этом применяют методы:

- количественной оценки рисков,
- качественной оценки рисков.

Целью качественной оценки является выявление потенциально возможных неопределенностей и анализ причин, их вызывающих. Для этого часто используют особые логические карты, которые представляют из себя перечень вопросов, помогающих определить возможные риски проекта. Выявленные инвестиционные риски ранжируют по степени значимости и уровню предполагаемых потерь. Наиболее опасные риски далее подвергаются количественному анализу.

Качественная оценка инвестиционных рисков проводится следующими методами:

1. Экспертным, заключающимся в сборе и анализе оценок специалистов по каждому типу рисков. Подвидом данного метода оценки считается метод Делфи, запрещающий совместные обсуждения экспертов – рассматривают только индивидуальные мнения специалистов.

2. Анализа уместности затрат, ориентированным на выявление возможных рисковых ниш. Данный метод предполагает, что причинами завышения стоимости проекта могут быть:

- ✓ изначальная недооценка общей проектной стоимости (или его отдельных этапов и составляющих);
- ✓ непредвиденные обстоятельства;
- ✓ несоответствие реальной производительности ее запланированной величине;
- ✓ инфляция, изменения законодательства и другие внешние и внутренние причины.

3. Аналогий - данный метод оценки заключается в анализе рисков аналогичных проектов и расчете на их основе рисковых величин для текущего проекта. Метод аналогий, как правило, применяется, если другие методы оценки невозможно использовать.

Качественная оценка рисков инвестиционного проекта позволяет понять, как именно основные рисковые факторы способны повлиять на его показатели эффективности. Количественный анализ проводится следующими методами:

1. Предельной степени устойчивости проекта, при этом определяется тот объем выпускаемой продукции, выручка от реализации которого равна общей сумме производственных издержек, т.е. определяется «точка безубыточности». Метод часто используется при создании предприятия или его модернизации, внедрении новых видов продукции.

2. Чувствительности проекта, при котором рассчитываются показатели эффективности при различных изменениях исходных данных.

3. Сценариев проектного развития заключается в влияния одновременного изменения наиболее значимых параметров проекта на показатели его эффективности. В основном, рассматриваются следующие сценарии: оптимистический, пессимистический и наиболее вероятный.

4. Моделирования рисков (так называемый метод Монте-Карло). Такие расчеты очень трудоемки и чаще всего применяются для определения величин валютных и процентных рисков.

Список литературы

1. Послание Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева Олий Мажлису, 24 января 2020 год.
2. Вахабов А.В., Ишонкулов Н.Ф., Ибрагимов А.Т. Экономический анализ и аудит. - Т.: Экономика и финансы, 2015. – 298с.
3. Мирзиёев Ш.М. Мы все вместе построим свободное, демократическое и процветающее государство Узбекистан. Доклад на расширенном заседании Кабинета Министров по итогам 2016 года. - Ташкент: ИПТД “Узбекистан”, 2019. – 38 с.
4. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. Ташкент, Узбекистан. 28 декабря 2020 г.

BYUDJET TASHKIOTLARIDA PUL MABLAG'LARI NAZORATINI
TAKOMILLASHTIRISH

Maxkamov Xusniddin
O'zbekiston Respublikasi bank-moliya
akademiyasi Tinglovchisi:
x.maxkamov@mail.ru
+998 90 7200007

Annotasiya: Maqolada byudjet tashkilotlarida pul mablag'lari nazoratini tashkil etish va ularning tahlilini amalga oshirish, yo'llarini ko'rsatish borasida fikrlar bayon etilgan

Kalitli so'zlar: byudjet, pul, moliyalashtirish, tashkilot, investitsiya, loyiha.

Kirish

Byudjet tashkilotlarida pul mablag'lari hisobini tashkil etish va ularning tahlilini amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tashkilot uzuksiz ravishda faoliyat olib borishida pul mablag'lari asosiy omil sifatida ishtirok etadi. Pul mablag'lari yetishmasligi natijasida byudjet tashkilotlarida da zarur xom-ashyo bilan ta'minlash imkonini yo'qoladi va korxona faoliyatida uzilish yuzaga keladi.

"Investitsiya va uni moliyalashtirish faoliyatidan tushgan pul oqimlarini o'rganish orqali biz ushbu o'zgaruvchilar xususiyatlariga bog'liq holda ma'lumotlar modellarini qo'llash orqali ushbu turli pul oqimlarining qattiq qiymatga ta'sirini o'rganamiz. Natijalar shuki, firmalar sarmoyalarni byudjetlashtirish loyihalari uchun mablag' to'plash uchun o'zlarining mustahkam qiymatini kuchaytirishi mumkin, natijada moliyaviy faoliyatdan pul tushishlari va pul oqimlari bizning tushunchalarimizga muvofiq investitsiya faoliyatiga olib keladi"¹

Byudjet tashkilotlarida pul mablag'lari hisobini yuritish uchun 5000-schotdan 5900 schotgacha bo'lган schotlar mavjud. Ushbu schytotlarda pul mablag'lari bilan bog'liq xo'jalik operatsiyalari hisobi pul mablag'lari harakati moddalari bo'yicha olib boriladi.

5000 - klassadagi pul mablag'lari;

5100 – hisob-kitob schotidagi pul mablag'lari;

5200 – chet el valyutasidagi pul mablag'lari;

5500 – bankdagi maxsus schotlardagi pul mablag'lari

5600 – pul ekvivalentlarini hisobga oluvchi schotlar;

5700 – yo'ldagi pul mablag'larini hisobga oluvchi schotlar;

5800 – qisqa muddatli investitsiyalarni hisobga oluvchi schotlar;

5900 – kamomadlar va qiymatliklarning buzulishidan yo'qotishlar va boshqa joriy aktivlarni hisobga oluvchi schotlar.

Byudjet tashkilotlarida har qanday muomala, har qanday jarayon bevosita pul mablag'lari bilan bevosita bog'liq holda amalga oshiriladi. Shunday ekan xo'jalik yurituvchi subyektlarda pul mab'lag'lari hisobini yuritish va ularni tahlilini amalga oshirish hamda takomillashtirish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Byudjet tashkilotlaridagi pul mablag'lari hisobi bevosita mamlakatning monetar va valyuta siyosatiga bog'liq. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Iqtisodiyot sohasida oldimizda turgan vazifalar haqida gapirganda, avvalo keng qamrovli iqtisodiy islohotlar negizida quyidagi maqsadlar mujassam ekanini qayd etish lozim, bulardan biri - valyutani erkinlashtirish siyosatini izchil davom ettirish, barqaror monetar siyosatni amalga oshirish"².

Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik darajasi yuqori bo'lib, korxonalar o'tasida debitor-kreditor qarzdorlik muammosi mavjud emas. Shu uchun debitor-kreditor qarzdorlikni qisqartirish tashkilotlarning umumiy pul oqimiga ta'sir ko'rsatadi. Pul

¹ Yensen Ni, Paoyu Huang, Pinhui Chiang, Yulu Liao "Cash flow statements and firm value: Evidence from Taiwan" - The Quarterly Review of Economics and Finance. February 2019, Volume 71, Pages 280-290 - <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1062976917303058>

² Mirziyoyev SH. M. 2019 yil uchun mo'ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 26.12.2019 y.

oqimi barqarorligini baholashda pul mablag'lariga bo'lgan minimal talabni aniqlash lozim.

Rivojlangan mamlakatlar amaliyotida pul mablag'lariga bo'lgan minimal talab quyidagicha aniqlanadi:

$$PM_{min} = PM_q + \frac{TA_r - TA_h}{PMAT} \quad (1)^1$$

Bu verda:

PM_{min} - pul mablag'lariga bo'lgan minimal talab;

PM_q - pul mablag'larining joriy davr oxiridagi qoldig'i;

TA_r - to'lov aylanmasining rejalashtirilgan hajmi;

TA_h - to'lov aylanmasining haqiqatdagi hajmi;

$PMAT$ - pul mablag'larining aylanish tezligi.

Byudjet tashkilotlarining valyutaviy holati uning moliyaviy barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi. Byudjet tashkilotlarining valyutaviy holati deganda unin xorijiy valyutadagi majburiyatlar yuzasidan to'lovlarni to'lay olish imkoniyati, xorijiy valyutadagi aktiv va passivlarini qayta baholash natijasida olgan foyda yoki zarari hamda xorijiy valyutada amalga oshirilgan moliyaviy operatsiyalari bo'yicha foyda yoki zararning mavjudligi tushuniladi.

Byudjet tashkilotlarda pul mablag'ları hisobining to'g'ri tashkil etilishi:

-pul mablag'larining bugalteriya ma'lumotlaridan maqsadli foydalanilayotganini nazorat qilish;

-tashkilotlarda yuzaga keladigan likvidlik muammosini paydo bo'lish sabablarini aniqlash;

-pul oqimining barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash imkonini beradi.

Tashkilot faoliyatida doim pul mablag'ları va ularning ekvivalentlariga zaruriyat sezildi. Chunki barcha munosabatlar ushbu oqim harakati bilan boshlanadi va tugaydi. Barcha moliyaviy munosabatlar ham ushbu birlik orqali tartiblanadi.

Pul oqimlarining shakllanishi va ularning ishlatalishidagi umumiyligi jihatlar bilan bir qatorda albatta har bitta korxonaning ularning harakati, tezligi yuzasidan o'ziga xos jixatlari mavjud. Masalan: pul va pul ekvivalentlarining xarakati savdodada, umumiyligi ovqatlanishda, qurilishda, sanoatda, qishloq xo'jaligida bir biridan tubdan farq qiladi. Bu tarmoq va bo'g'inning, tashkilot faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Pul mablag'laridan samarali foydalanishni tashkil etish tashkilotlarda pul mablag'larining harakatini optimal boshqarishni tashkil etilanligiga va ular ustidan nazoratni yo'lga qo'yilganlik darajasiga bog'liq. Ammo, ko'plab korxonalarda pul mablag'ları va pul ekvivalentlarini boshqarish va doimiy nazorat qilishdagi kamchiliklar tufayli moliyaviy natijaviylikdagi ijobiy holat, debitorlik majburiyatlarining oshirib yuborish, undirilmagan qarzdorlikning ko'payishi hisobiga moliyaviy holat yomonlashganligini ko'rish mumkin. To'g'ri bu holat keyingi faoliyatlar uchun manba sifatida qaralishi mumkin, lekin ularning doimiy aylanishdan chetlanishlari tufayli korxona ish faolligi, likvidligi sustlashadi, moliyaviy ahvoli qiyinlashadi. Shuning uchun, pul mablag'larini boshqarishda har bir tashkilotning pul mablag'ları va pul ekvivalentlarining faoliyat uzluksizligini ta'minlash, majburiyatlarning ortib ketishiga yo'l qo'ymaydigan taktik boshqaruvini yo'lga qo'yish choralarini ko'rish zarur bo'ladi.

Xulosa va takliflar:

Pul mablag'ları aylanma aktivlarning eng likvid qismi hisoblanadi. Xo'jalik faoliyati, moliya munosabatlari pul mablag'larini turli aktivlarga ishlatalish va uning yakunida oldingi jarayonlarning yutug'i hisoblangan foydaga ega bo'lishni nazarda tutadi. Jarayonlar qachonki yakuniga etadi ishlab chiqarilgan mahsulotlar (ish, xizmatlar) o'z egalari tomonidan tan olingan va tassaruf etishga qabul qilingan holda ularga tegishli bo'lgan qiymatliklar sotuvchiga to'la to'lab berilsa.

Bu esa jarayonning yangi siklini boshlash uchun ham manba sifatida

qaraladi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot, boshqa moliyaviy hisobotlar bilan birlashtirilganda, foydalanuvchilarga tadbirkorlik subyektining sof aktivlaridagi o'zgarishlarni, ularning moliyaviy strukturasi (likvidligi va to'lov qobiliyati)ni, o'zgarayotgan imkoniyatlar hamda sharoitlarga moslashish maqsadida o'zining pul oqimlari summasi va muddatlariga ta'sir ko'rsata olish qobiliyatini baholash uchun ma'lumot bilan ta'minlaydi. Bundan tashqari, turli xil tadbirkor-

¹ Бригхэм Ю., Эрхардт М. Финансовый менеджмент. Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2009. – С. 233.

lik subyektlarining operatsion faoliyati ko'rsatkichlari haqidagi hisobotlarining qiyoslanuvchagini oshiradi, chunki u bir xil operatsiya va hodisalarning turlicha hisobga olinishi oqibatlarini bartaraf qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019 yil 28 dekabr Olivia Majlisga Respublikasi bo'ldi va etgan hamrohligini topshirdi.
2. O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi 2000-2020 yillardagn bo'sh ish o'rnlari uchun tanlov e'lon qiladi.
3. Presidentting 2017 o'zbekiston Respublikasining yil 7 fevral tumanı "yandadada rivozhlantiriha strategiyasi harakatlanuvchi O'zbekiston Respublikasi" gi PF-4947-sonli buyruq"
5. Kuljanov O.M, Xusinov I.I, Jumanazarov S.A "Buxgalteriya hisobi nazariyasi" O'quv qo'llanma. – T.: "Iqtisod-Moliya", 2018, 240 b.

ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ- ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мирзаев Умиджон
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
u.mirzayev@mail.ru
+998976452565

Аннотация : Ушбу мақолада давлат молиявий назоратини ташкил этишнинг назарий хуқуқий асосларини такомиллаштиришда халқаро стандартларидан фойдаланишининг ахамияти хамда илмий-услубий жиҳатларига эътибор қаратилган.

Таянч сўзлар: Молиявий актив, ички аудит, бюджет хисоби, давлат сектори, молиявий назорат, ички назорат, молиявий хисобот, мажбурият, хисоблаш усули, соф активлар.

Кириш

Республикамида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш ва макроиктисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш мақсадида давлат молиявий назорати тизимини мазмун ва сифат жиҳатдан замон талаблари асосида такомиллаштириш зарурати келиб чиқмоқда. Буни 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича харакатлар стратегияси"нинг учинчи йўналишида келтириб ўтилган харажатларнинг ижтимоий йўналтирилганини сақлаб қолган холда

Давлат молиявий назоратини кучайтириш ва самарали ишлашини таъминлашга қаратилган қатор чора-тадбирлар амалга оширилаётганлиги ва меъёрий- хуцуций хужжатлар қабул қилинаётганлигига қарамай бюджет ташкилотларида маблағлардан са - марали фойдаланишда хато-камчиликлар ва хуқуқбузарликларга йўл қўйилмоқда. Бироқ, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 августда қабул қилинган "Таълим ва тиббиёт муассасаларини молиялаштириш механизмини хамда давлат молиявий назорати тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида" ги П-3231-сон Қарори бюджет маблағлари ижросини назорат қилиш ва унинг шаффофлигини таъминлаш хамда давлат молиявий назорати тизимида кескин ижобий ўзгартиришлар қилишни тақозо этмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, давлат секторида ички аудитнинг мақсади, ахамияти ва вазифаларини куйидагича акс эттиришни мақсадга мувофиқ деб хисобладик. Бизнинг фикримизча, бюджет ташкилотларида ички аудит деганда, бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши, молиявий жараёнларнинг қонунийлиги ва молиявий назорат тизимига холисона баҳо берувчи, ташкилот харажатларининг асосли режалаштирилиши ва сарфланиши, бошқарув қарорларининг самарадорлиги юзасидан профессионал маслаҳатлар беришга ихтинослашган тизим тушунилади.

Хорижий тажриба шуну курсатадики, давлат молиявий назорати механизмларининг самарали фаолият кўрсатиши бюджетдан молиялаштириладиган ташкилотларда ички аудит функциясининг нечоғлиқ даражада амалга оширилаётганлигига бевосита боғлиқдир. Зеро, ривожланган мамлакатлар, жумладан, АҚШ, Буюк Британия, Япония, Германия каби давлатлар аллақачон давлат секторида ички аудитни самарали йўлга қўйишган.

Ички аудитни цулланиш соҳаси ва амалга оширадиган функцияларига кўра таснифлаш мумкин. Халқаро тажрибага кўра қўлланиш соҳаси бўйича ички аудит иккига бўлинади: давлат секторида ички аудит ва хусусий секторда ички аудит.

Ички аудитнинг ватани хисобланган АҚШда ички аудиторлар институти ташкил этилган бўлиб, унда дунёning 170 дан ортиқ мамлакат худудларидан 190000 нафардан ортиқ аъзоларни бирлаштиради.

Республикамида хам бюджет ташкилотларида ички аудит тизими замонавий талаблар асосида шакллантирилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПК-3231-сон Қарорига мувофиқ ушбу тизим дастлаб, Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлигининг ўрта маҳсус, касб-хунар таълими маркази хамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасида ташкил

этилмокда. Эндиликда, юқоридаги вазирликлар таркибида З штатдан иборат республика даражасидаги ички аудит ва молиявий назорат хизмати ташкил этилади ва уларнинг асосий вазифалари этиб қуидагилар белгиланади:

-республика даражасидаги хамда худудий ички аудит ва молиявий назорат хизматлари-нинг — бюджет маблағларининг ноқонуний сарфланиши ва талон-торож қилиниши холатларининг қуидаги йўллар билан профилактикасини таъминлаш ва уларнинг олдини олиш;

-бўйсунувидаги муассасаларда харажатлар сметасини режалаштириш ва унинг ижроси, бюджет хисобининг юритилиши, тендер (танлов) савдоларининг ўтказилиши ва шартномалар тузилиши устидан мониторинг қилиш;

-бўйсунувидаги муассасалар ва марказлаштирилган молия-бухгалтерия хизматлари раҳбарларига бюджет хисоби ва хисоботи тизимини такомиллаштириш, асосиз дебитор ва кредитор қарздорликларга йўл қўймаслик, бюджет интизомини мустахкамлаш, бюджет маблағларидан фойдаланиш, шу жумладан товарлар, иш ва хизматларни харид қилиш самародорлигини ошириш, шунингдек, марказлаштирилган молия-бухгалтерия хизматларининг ходимлари таркибини мустахкамлаш масалалари бўйича тавсиялар тайёрлаш;

-қонунни бузиш холатларини, уларни содир этишга имконият яратувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида қуидаги муассасаларга бажарилиши мажбурий бўлган тақдимномалар киритиш.

Давлат молиявий назоратида ички аудитнинг роли, ахамияти ва уни амалга ошириш йўналишлари хусусида сўз юритишдан олдин, ушбу тушунчанинг мазмун моҳиятини ёритиш мақсадга мувофик деб хисоблаймиз.

Мамлакатимизда давлат молиявий назоратини амалга оширувчи, бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши устидан мунтазам мониторинг олиб борувчи ташкилот Ўзбекистон Республикаси Хисоб палатаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Назорат-тафтиш бош бошқармаси хисобланар эди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3231-сон қарори билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Назорат-тафтиш бош бошқармаси Ўзбекистон Республикасининг Давлат молиявий назорати бош бошқармаси этиб қайта ташкил қилинди ва унга қуидаги қўшимча вазифалар юклатилди:

- бюджет ташкилотларида бюджет маблағларини бошқариш ва бюджет хисобини юритиш бўйича маҳсус автоматлаштирилган дастурий маҳсулотлар воситасида бюджет ташкилотларининг молиявий фаолиятини доимий мониторинг қилиш;

- бюджет қонунчилигига риоя этиш бўйича бюджет ташкилотлари билан тизимли асосда профилактика ишларини олиб бориш;

- бюджет ташкилотларида аниқданаётган пул маблағлари ва моддий бойликларни талон-торож қилиш, камомадларга йўл қўйиш, харажатлар сметаси ва штатлар жадвалларини тузиш, тасдиқлаш хамда ижро этиш тартибини бузиш ва бюджет қонунчилигини бошқача тарзда бузиш холатларини чукур тахлил қилиш ва уларни содир этиш шарт-шароитларини бартараф қилиш бўйича аник чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

-масофавий назоратни кенг қўллаш, замонавий ахборот технологиялари ва маълумотлар базаси воситасида текшириш обьектлари ва мақсадларини аниглаш йўли билан кам самарали тафтишларни қисқартириш билан бир вақтда бюджет ташкилотларини текшириш самародорлигини ошириш.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоиз, бизнинг фикримизча, бюджет ташкилотларида ички аудит ва молиявий назорат хизмати тизими давлат молиявий назоратининг янгича йўналиши хисобланар экан, уни ташкил этиш бўйича турли хил ёндашувлар бўлиши табиий хол хисобланади. Шу боисдан, ушбу тизимни жорий қилишда халқаро тажрибадан келиб чиқсан холда қуидаги таклифларни бериш мумкин.

Сертификатли ички аудит ва молиявий назорат хизмати ходимларининг малака ошириш курсларини мунтазам ташкил этиш. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, аудит тизимида-ги сертификациялаш жараёни икки босқичда, яъни сертификатни олгунгача ўкув дастури ва сертификатга эга бўлгандан сўнг малака ошириш бўйича ўкув дастури шаклида амалга оширилади.

Ички аудит ва молиявий назорат хизматини ташкил этишда аудитнинг умум эътироф этилган тамойилларидан бири хисобланган мустақилликка алоҳида эътибор қаратиш лозим. Зоро, ички аудит ва молиявий назорат хизмати ходимларининг мустақиллигини таъминламас эканмиз, уларнинг фаолияти натижасида юқори самарага эриша олмаймиз. Бу-

нинг учун вазирлик ва идораларнинг худудий бўлинмаларида ички аудит ва молиявий назорат хизмати ходимларини фақатгина тегишли вазирлик тасарруфидаги Ички аудит ва молиявий назорат бошқармаси бошлигига бўйсунишини меъёрий-хукуқий жихатдан тартибга солинади хамда ички аудит ва молиявий назорат хизмати ходимларининг шахсий жавобгарлигини кучайтириш ва халқаро талаблардан келиб чиқсан холда ўз вазирлик ва идораларининг юқори органларида хисобот бериш тизимини хукукий тартибга солинади бу эса ички аудит ва молиявий назорат хизмати ходимлари иш самарадорлигини баҳолашда "Scoring" тизимини жорий этишга асос бўлади. Бу тизим орқали ҳар бир ходимнинг фаолияти ташкилотга келтирган манфаатига кўра балл бериш орқали баҳоланади хамда тўплаган балларига мутаносиб равишда қўшимча мукофотлар билан рағбатлантиришни тамиnlайди.

Юқоридагилардан келиб чиқсан холда, бюджет ташкилотларида ички аудит хизматининг ташкил этилиши маблағлар сарфини режалаштириш, улар сарфи хисобини юритиш ва фаолият самарадорлигини баҳолашга хизмат қиласди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3946-сонли қарори. қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.09.2018 й., 07/18/3946/1955-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ- 4947-сонли —Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича харакатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда.

3. Мехмонов С.У. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия хисоби ва ички аудит методологиясини такомиллаштириш. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореф. - Т.: 2018. - 74 б.

4. <https://global.theia.org>-Ички аудиторлар институти расмий веб сайти.

5. https://en.wikipedia.org/wiki/Institute_of_Internal_Auditors

ИНВЕСТИЦИОН КРЕДИТЛАШ МЕХАНИЗМИ АСОСИДА ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИХАЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мўминов Хуршид Юлдашбаевич
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси Тингловчиси:
+998909002348

Аннотация: Мақолада инвестицион кредитлаш механизми асосида инвестиция лойихаларини молиялаштиришни такомиллаштириш юзасидан қатор таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: инвестицион лойиҳа, риск, даромад, «Фавқулоддаги риск», сифат кўрсаткичлари, риск-менежмент, лойиҳа мониторинги.

Кириш

Ҳозирги кунда мамлакатимизда иқтисодиёт тармоқларини жадал ривожлантиришни таъминлашга қаратилган инвестиция лойихаларини самарали ва ўз вақтида амалга ошириш мақсадида халқаро молия институтлари ва донор мамлакатлар маблағларини фаол жалб этиш бўйича изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шундан келиб чиқсан ҳолда, мазкур чора-тадбирлар доирасида «иктисодий жиҳатдан асослантирилган инвестиция лойихаларини уларнинг молиялаштириш манбалари аниқ белгиланган ҳолда самарали амалга оширилишини таъминлайдиган, шунингдек, уларни амалга ошириш бўйича маблағларнинг нооқилона сарфланишини истисно этадиган, мамлакатни ривожлантириш давлат дастурларини шакллантириш ва молиялаштиришнинг сифат жиҳатдан янги тартиби жорий этилди».

Инвестицион лойиҳа – корхона томонидан қўйилган мақсадга эришиш учун унга молия капиталини самарали қўйишни амалга ошириш мақсадида ташкил этилаётган ташкилий-иктисодий қарорлар тизимиdir. Лойиҳаларнинг шакли ва мазмуни турли хил бўлиши мумкин – яъни, янги корхонани қуришдан қўчмас мулкни харид қилишгача. Ҳозирги кунда халқаро миқёсда шаклланган тенденциялар Ўзбекистон банклари учун янги, замонавий-инновацион имкониятлар бериши баробарида муайян рискларни юзага келишига ҳам олиб келади. Инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш риск омилларининг юзага келиши мумкинлиги билан, яъни лойиҳа олдига қўйилган мақсадларга тўлиқ ёки қисман эриша олмаслик мумкин бўлган риск билан боғлиқдир. Жумладан, қуидагилар инвестицион кредитлаш амалиётини ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатувчи асосий омиллар ҳисобланади: □ корхоналарнинг кредитни тўлай олиш қобилияти етарли даражада эмаслиги, бу эса кўпинча амалдаги бошқарув тизимининг сифати талаб даражасида эмаслиги билан изоҳланади;

- мамлакатдаги валюта курси сиёсатининг жорий ҳолати. Валюта курси режимиининг талаб ва таклиф асосида курс шаклланишига асосланганлиги;
- мамлакатдаги инфляцион кутилмалар даражасининг мақсадли кўрсаткичлар доирасида бўлишини таъминлаш мақсадида қайта молиялаш ставкасининг ўзгартирилиши;
- тижорат банкларида корхоналарнинг инвестицион лойиҳаларини молиялаштириш бўйича замонавий, ишончли механизмларнинг йўқлиги;
- инвестицион кредитлашдаги рисклар даражасининг юқорилиги;
- саноат корхоналари мутахассисларида инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда сифатли бизнес-режаларни тайёрлаш қўнималарининг мавжуд эмаслиги;
- маҳаллий корхоналар томонидан ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматларга бўлган талабнинг етарли даражада эмаслиги;
- инфляция суръати ва бошқа салбий ҳолатларни тўлиқ ҳисобга олишга тўсқинлик қилувчи қонунчилик базасидаги камчиликлар. Банкнинг инвестицион молиялаш фаолияти обьекти
- иқтисодиётнинг реал сектори корхоналаридаги ишлаб чиқаришни диверсификациялаш ёки модернизациялаш, ишлаб чиқаришни кенгайтириш ёки ишлаб чиқариш хавфсизлигини ошириш ҳамда қўшимча ишлаб чиқариш қувватларини харид қилиш билан боғлиқ инвестицион лойиҳалардир.

Тижорат банклари томонидан асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг алоҳида иқтисодий фаолият турлари бўйича тақсимоти.

Бугунги кунда тижорат банкларининг иқтисодиёт тармоқларига инвестицион маблағларни йўналтириш фаолиятини янада ривожлантириш ва самарадорлигини оширишда қуйидаги жиҳатлар муҳим аҳамият касб этади:

- республика иқтисодиёти тармоқлари ва худудларига инвестициялар киритиш ҳажмини кенгайтиришни рағбатлантириш, республикада инвестиция муҳитини янада такомиллаштириш, хорижий капитал иштирокидаги корхоналарни ривожлантиришни қўллаб-кувватлашга йўналтирилган хорижий инвестициялар жалб қилиш сиёсатини амалга ошириш борасидаги чора-тадбирларнинг рағбатлантирилиши;
- тижорат банкларининг Ўзбекистон Республикасининг Йиллик Инвестиция дастурлари ва ҳудудий инвестиция дастурларини, жумладан, хорижий инвестициялар иштирокидаги лойиҳаларни молиялашда, молиялашдан кейинги жараёнлар мониторингида иштирок этишда, хорижий инвестициялар, кредитлар ва молиявийтехник қўмаклашишга қаратилган маблағларни жалб этишда фаоллик қилиши ва ташабbus кўрсатиши;
- инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилишини тизимли назорат қилиш, шунингдек, инвесторлар томонидан инвестиция мажбуриятлари қандай бажарилаётганини таҳлил қилиш, хорижий инвестициялар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларининг ўз вақтида ва самарали амалга оширилишига тўскенилик қилаётган омилларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш бўйича тезкор чоралар кўриш асосида мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этилаётган хорижий инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш.

Хуоса ва таклифлар

Тижорат банкларининг инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. Инвестицион лойиҳани молиялашга келиб тушган ариза бўйича тизимли ёндашув, яъни инвестицион маблағлардан фойдаланиш устидан дастлабки назоратни тўғри ва мукаммал амалга ошириш, бунда биринчи навбатда, мижознинг характерига, унинг молиявий аҳволига, ушбу соҳадаги тажрибасига ҳамда лойиҳанинг сифат қўрсаткичлари ҳолатига алоҳида эътибор бериш лозим.

2. Инвестицион лойиҳаларни молиялашда юзага келадиган банк рискларини бошқаришни микродаража ва макродаражада кўриб чиқиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Банк рисклари бошқарувининг микродаражадаги аҳамияти сифатида тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминланганлиги, банкларнинг аҳоли ва мижозлар олдидаги мажбуриятларини тўлиқ бажариш имкониятини бериши ва уларнинг ишончи мустаҳкамланганлигини, банкларнинг иқтисодий жиҳатдан тегишли иқтисодий манфаатдорликни олиши ва кўплаб бошқа жиҳатларни келтириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 июндаги «Халқаро молия институтлари ва донор мамлакатлар иштирокидаги инвестиция лойиҳаларини бошқариш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3796- сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги қонуни. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.07.2018 й.,
3. Игамбердиев С.Х. Инвестицион банклар фаолиятини бошқаришни такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертация автореферати. Тошкент 2018 й. 26-б.
4. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий веб-сайти (www.stat.uz)

БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИДА АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИННИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Нўмонов Мухаммадқодир
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси тингловчиси
+998909533553

Аннотация: Мақолада бюджет ташкилотларида асосий воситалар ҳаракатланиши ҳисобини юритиш, уларнинг балансга олиниши, балансдан чиқарилиши, инвентаризация жараёнида амалга ошириладиган ишлар, уларни қайси счёtlарда ва қандай акс эттирилиши алоҳида мисоллар мисоллар ёрдамида ёритилган.

Таянч иборалар: бюджет ташкилоти, асосий воситалар, ҳисоб, счёtlар, балансга олиш, балансдан чиқариш, инвентаризация, камомад.

Кириш

Бюджет ташкилотлари мулки бўлмиш асосий воситаларнинг ташкилотга кириб келиши ва ҳисобидан чиқарилиши, унинг жисмоний ва маънавий эскириши жуда муҳим иқтисодий жараён бўлиб, улардан самарали фойдаланишни ташкиллаштириш уларнинг тўғри ҳисобини юритиш ва иқтисодий таҳлилиниг ташкил қилиниши билан боғлиқ долзарб масаладир.

Бюджет ташкилотлари асосий воситалари ҳаракатланиши ҳисобини юритиш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2010 йил 17 декабрдаги 105-сон буйруғига илова бўлмиш, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2010 йил 22 декабрда 2169-рақам билан рўйхатга олинган «Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги йўриқнома»га асосланиб юритилади. Ушбу йўриқномага кўра асосий воситалар қўйидагилар натижасида ташкилот балансидан чиқарилади:

- тугатиш;
- сотиш;
- беғараз бериш;
- камомад ёки йўқотишнинг аниқланиши;
- қонунчиликда назарда тутилган бошқа ҳоллар.

Асосий воситалар қисман тугатилган ҳолда унинг дастлабки (тиглаш) қиймати ва жамланган эскириш суммаси тегишлигича объектнинг тугатилган қисмининг дастлабки (тиглаш) қиймати ва жамланган эскириш суммасига камайтирилади. Ташкилотлар балансидан асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш, шунингдек асосий воситалар ва бошқа моддий қимматликларни сотишдан тушган маблағларни тақсимлаш тартиби қонунчиликда белгиланган тартибда амалга оширилади. Асосий воситаларни уларнинг тугатилиши сабабли ҳисобдан чиқариш тўғрисида комиссия томонидан қабул қилинган қарор натижалари «Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги йўриқнома»нинг 31-иловасига асосан, бюджет ташкилотларида асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш тўғрисидаги далолатнома би лан (АВ-4-сон шакл, бюджет.), шу жумладан, 32-иловасига асосан бюджет ташкилотларида транспорт воситаларини ҳисобдан чиқариш тўғрисидаги далолатнома (АВ-4асон шакл, бюджет.) билан, кутубхонадаги мавжуд адабиётларни ҳисобдан чиқариш эса йўриқноманинг 33-иловасига мувофиқ бюджет ташкилотлари кутубхонасида мавжуд бўлган адабиётларни ҳисобдан чиқариш бўйича далолатнома (444-сон шакл) билан расмийлаштирилади.

Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш ва жойдан-жойга кўчириш операцияларининг ҳисоби 438-сон шаклдаги жамланма қайдномада (9-мемориал ордерда) олиб борилади. Жамланма қайдномага ёзув лар ҳар бир хужжат бўйича ёзилади. Бунда «Жами» устунида (тик қаторида) ёзиладиган ҳисобдан чиқарилган ва жойдан-жойга кўчирилган моддий ашёлар суммаси субсчёtnинг дебет бўйича суммасига тенг бўлиши керак. Ойнинг охирида субсчёт бўйича натижалар «Бош-журнал китоби»га ёзилади. Асосий воситаларнинг аналитик ҳисоби АВ-6-сон шаклдаги ва АВ-8-сон шаклдаги инвентар карточкаларда юритилади. Карточкалар ҳар бир инвентар объект (предмет) бўйича юритилади. Бир турдаги предметлар АВ-9-сон шаклдаги карточкаларда ҳисобга олинади. АВ-6, АВ-8 ва АВ-9-сон шаклдаги инвентар карточкалари АВ-10-сон шаклдаги асосий воситалар ҳисоби бўйича инвентар карточкалар рўйхатида хатлашдан ўtkазилади. Ушбу рўйхат бир нусхада юритилади. Ундаги ёзувлар асосий воситаларни гурухларга бўлиб, карточкалар

очилган йилни кўрсатиб амалга оширилади. Ҳар бир гурух учун тегишли миқдорда саҳифа ажратиласди. Рақамлаш ҳар бир гурух бўйича 1 дан бошланади. Асосий воситалар хисобдан чиқарилганда ва жойдан-жойга кўчирилганда хатлаш рўйхатининг «Изоҳ» графасида мемориал ордернинг санаси (кун, ой, йил) ҳамда рақами кўрсатилади Инвентар карточкалар картотекаларда сақланади. Улар тегишли субсчёtlар ва гурухлар бўйича ҳамда ўз ичидаги моддий жавобгар шахсларга бўлинган ҳолда жойлаштирилади. Асосий воситалар обьектига илова қилинадиган ҳужжатларга мувофиқ инвентар карточкада обьектнинг белгилари, яъни обьектнинг инвентар рақами, чизмаси, лойиҳаси, модели, хили, маркаси, завод (ёки бошқа) рақами, чиқарилган (тайёрланган) санаси, қабул қилиш далолатномасининг санаси ва рақами, дастлабки (тиклаш) қиймати, харид ва қайта баҳолаш ҳужжатлари бўйича эскириши тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилади.

Бошқа юридик ва жисмоний шахслардан беғараз олинган асосий воситалар бухгалтерия хисобига кирим қилиш вақтида белгиланган тартибда аниқланган жорий бозор қиймати бўйича (072) «Асосий воситаларга бошқа харажатлар» субсчётининг дебетига ва (262) «Бюджет ташкилотини ривожлантириш жамғармаси маблағлари бўйича даромадлар» субсчётининг кредитига ёзилади. Агарда, ушбу асосий восита бўйича етказиб бериш ва ишчи ҳолатга келтириш билан боғлиқ бошқа харажатлар амалга оширилса, у ҳолда ушбу харажатлар мазкур асосий воситанинг дастлабки қийматини оширади ва хисобда (072) «Асосий воситаларга бошқа харажатлар» субсчётининг дебетига ва амалга оширилган операциянинг мазмунидан келиб чиқсан ҳолда (15) «Турли дебитор ва кредиторлар билан хисоб-китоблар» ёки бошқа тегишли счёtlарнинг субсчёtlари кредитига ёзилади. Асосий воситанинг дастлабки қиймати бўйича кирим қилиниши (01) «Асосий воситалар» счётининг тегишли субсчёtlари дебетига ва (072) «Асосий воситаларга бошқа харажатлар» субсчётининг кредитига ёзилади. Ташкилотнинг ўзи томонидан, шунингдек, пудрат шартномасига асосан қурилган асосий восита обьектларининг кирим қилиниши (01) «Асосий воситалар» счётининг тегишли субсчёtlари дебетига ва (071) «Тугалланмаган қурилиш» субсчётининг кредитига акс эттирилади. Тугатилиши муносабати билан асосий воситаларнинг дастлабки (тикланиш) қийматининг хисобдан чиқарилиши (01) счёtnинг тегишли субсчёtlари кредитига, қолдиқ қийматининг хисобдан чиқарилиши асосий воситанинг кирим қилиш манбасидан келиб чиқсан ҳолда ҳақиқий харажатларни хисобга олувчи (231), (241), (251), (261) ёки (271) субсчёtlарнинг дебетига, хисобланган эскириш суммасининг хисобдан чиқарилиши эса (02) счёtnинг тегишли субсчёtlари дебетига ёзиш ўйли билан акс эттирилади.

Асосий воситаларнинг четэлвалютаси хисобига сотиб олинишида сотиб олинаётган асосий воситаларнинг қиймати операция содир этилган (божхона юк декларация сини тўлдириш ёки етказиб берилганлигини тасдиқловчи тегишли ҳужжатлар расмийлаштирилган) санадаги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки курси бўйича чет эл валютасини сўмга хисоблаб ўтказиш йўли билан белгиланади. Ташкилотлар томонидан вақтинча фойдаланилмаётган биноларни ва давлатнинг бошқа мол-мулкларини бошқа ташкилотларга ижарага бериш, шунингдек, ижарадан тушган маблағларни хисобда акс эттириш қонунчиликка мувофиқ тартибга солинади. Ижарага берилган асосий воситалар ижарага берувчи ташкилотларда балансдан (хисобдан) чиқарилмайди, ижарага олувчиларда эса мазкур асосий воситалар 01 «Ижарага олинган асосий воситалар» номли балансдан ташқари счёtdа хисобга олинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 30 августдаги «Бухгалтерия хисоби тўғрисида»ги 279-1-сонли қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2010 йил 17 декабрдаги 105-сонли буйруғи билан тасдиқланган ва Адлия вазирлигига 2010 йил 22 декабрда 2169-тартиб рақам билан рўйхатдан ўтказилган «Бюджет ташкилотларида бухгалтерия хисоби тўғрисида»ги Йўриқнома.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ- 4947-сонли —Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича харакатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда, 23-сон, 448-модда.
4. Мехмонов С.У. Бюджет ташкилотларида бухгалтерия хисоби ва ички аудит методологиясини такомиллаштириш. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дис. автореф. - Т.: 2018. - 74 б.

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

Бўтабоев М.Ш., ф.-м.ф.н., БМА доценти
Рахмонов В.А., БМА тингловчиси
+998949897224

Аннотация. Жаҳон иқтисодиётида юз бераётган глобал ўзгаришлар Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётини тузилмавий трансформация қилиш, чукур диверсификация қилиш ва ҳалқаро меҳнат тақсимотидаги ўрнини қайта кўриб чиқишни таъқазо қилмоқда. Ушбу вазифани самарали бажариш учун инновацияларга асосланган билимлар иқтисодиётини қуриш, бунинг учун эса республикада илгари кўрилмаган кўламда инвестицион жараёнларни ривожлантириш керак. Республикада қўлланилаётган молиявий технологиялар миллий иқтисодиётнинг ўсиб борувчи эҳтиёжларини қондирмаяпти. Шунинг учун, салоҳияти ҳозирча ишлатилмаган янги усул ва воситалар ҳисобига миллий иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнларини молиялаштиришни кенгайтириш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Калит сўзлар: иқтисодиётнинг тармоқий тузилмаси, ЯИМ тузилмасини диверсификация қилиш, инновацион молиялаштириш воситалари.

Кириш. XXI-аср бошига келиб иқтисодий ривожланишнинг айrim асосларидан воз кечиши таъқазо қилинаётганига тушуниб етилди. Хусусан:

1. Ананавий ишлаб чиқаришлар ўзини бундан кейинги ўсиши имкониятлари ресурсларининг поёнига етибди. Яъни, углеродга асосланган энергетика, гидроэнергетика, углерод ёқилғи хом ашёсини қазиб чиқариш, бошқа турдаги минерал ер ости бойликларини қазиб чиқариш, ананавий агротехникага асосланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмлари тўйиниш даражасига етиб, эндиликда мамлакатлар ЯИМлари шаклланиши учун муҳим аҳамиятини йўқотмасада унинг ўсиши учун ҳисса қўша олмайдилар.

2. Ер юзидағи жами инсон истеъмоли ҳажми тобора ўсиб бориши натижасида моддий ресурслар ва энергетик манбалари танқислигига олиб келмоқда. Шу билан бирга, Ер шарининг технологик ифлослантирилиши натижасида глобал экологик муаммолар пайдо бўлмоқда. Атроф-мухитнинг моддий ва энергетик ифлонтирилишини чеклаш ва камайтириш учун материалсигимкор ва энергиясигимкор иқтисодиётдан воз кечиш ва тежамкорлик инновацияларини ривожлантириш талаб қилинмоқда.

3. Жаҳон пандемияси ҳам глобал иқтисодиёт ҳам миллий иқтисодиётлар олдига илгари мисли кўрилмаган кўламда ва мазмунда шундай янги талабларни қўймоқдаки, уларни қондириш учун иқтисодий тизимларни тубдан қайта кўриб чиқиш ва тузилмавий ўзгартириш керак бўлади. Гап тинчлик замонларда жуда харидогир бўлган ва миллий иқтисодиётларнинг муҳим таянчларидан бири бўлган туризм, ҳалқаро йўловчи ташиш, умумий овқатланиш каби оммавий тарзда одамларга бевосита хизмат кўрсатиш индустрисининг карантин шароитида таназзулга юз тутиши, ва шу билан бирга тиббий хизматлар ва фармацевтик товарларга талаб кескин ортиб кетгани тўғрисида кетмоқда. Ушбу ҳолат юз беришини олдиндан прогноз қилиш қийин эди. Шунинг учун, иккинчи тур товар ва хизмат ишлаб чиқарувчиларининг рентабеллиги беҳад ошиб кетди, ва ўз вақтида ушбу секторларни ривожлантириш учун мақсадли инвестиция киритилган ва ривожлантирилган мамлакатларда ЯИМ сезиларли пасайишга дуч келмадилар. Аслида, инсоният тарихида юз берган турли инқироз даврларида айrim иқтисодий секторларда пасайиш бўлгани ҳолда бошқа секторларда барқарорлик таъминланганини кўришимиз мумкин. Шунинг учун, бир томонлама ривожланишда қолмасдан, янги секторларни ривожлантириш, яъни иқтисодиётни диверсификация қилиш ҳар қандай инқирозли ҳолатларнинг вужудга келиши билан боғлиқ рискларни пасайтириши мумкин. Энергия манбалари, турли ресурслар, фаолият турлари, иқтисодий ҳамкорлик мамлакатлари ва бошқа жиҳатлар бўйича чукур диверсификацияланган иқтисодиёт келажакда юз бериши мумкин бўлган инқирозлардан, ша жумладан илгари ҳеч қачон дуч келинмаган янги омиллар сабабли пайдо бўладиган инқирозлардан минимал йўқотишлар билан ўтиб олишга имконият беради. Бунда ҳар қандай диверсификация эмас, балки жон

бошига ЯИМнинг ошишига олиб келадиган диверсификация қўлланилиши керак.

Жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг бош концепцияси билимларга асосланган иқтисодиётни ривожлантиришга таянади. Шунинг учун, ишлаб чиқаришни диверсификация килмасдан туриб, ташқи бозорларга чикиш ва маҳсулотларимизни сотиш борасидаги экспорт дастурини амалга ошириш, валюта даромадлари тушумини таъминлаш, юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришни ва иш ўринларини ташкил этиш, ҳақида сўз юритиши мумкин эмас.

Ўзбекистон табиий ресурсларга бой мамлакат бўлгани учун унинг иқтисодий салоҳияти катта. Бироқ, Ўзбекистон жаҳон бозорида хомашё ресурсларининг, масалан, пахта ва бошқа турдаги хомашёларнинг нархи кескин тушиб кетган ҳолатларни кўп маротаба бошидан кечирган (1-расм). Ваҳолангки, тўқимачилик ва енгил саноатнинг бошқа тармоқларида ана шу пахта хомашёсини янада чуқур қайта ишлашни таъминлаш, бўялган ип-калава, трикотаж полотноси ва матолар каби тайёр маҳсулотларни хорижий мамлакатларга экспорт қилиш, кейинчалик, замонавий технология ва дизайнни фаол ўзлаштириш асосида, тайёр тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш орқали мамлакат ЯИМ маҳсулотини, ва демакки, аҳоли жон бошига шахсий даромад даражасини сезиларли даражада оширишга эришиш мумкин.

Шу билан бирга, тиббий хизматлар ва фармацевтика каби табиий хом ашё ресурсларининг мавжудлигига умуман боғлиқ бўлмаган кўплаб соҳалар топиладики, ушбу йўналишларни ривожлантириш ҳисобига иқтисодиётни диверсификация қилиш учун инновацияларни ривожлантириш керак. Бу ўринда гап, аввало, дастлабки хомашёни ва ярим тайёр маҳсулотларни янада чуқур қайта ишлаш технологияларини жорий этиш, бунинг учун нефть-газ, нефть-кимё ва кимё, енгил саноат ва электротехника тармоқларида янги комплекс ва корхоналар ташкил этиш, шунингдек, жаҳон ва минтақа бозорларида, ички бозоримизда харидоргир бўлган тайёр тўқимачилик, чарм-пойабзal, озиқ-овқат, фармацевтика саноати, электроника ва майший электр техника маҳсулотлари, майший кимё товарлари, курилиш ва пардозлаш материаллари ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ҳақида бормоқда. Бироқ, республиканинг инновацион ривожланишининг зарур суръатларини таъминлаш учун мувофиқ инвестициялаш манбалари мавжуд бўлиши керак.

1-расм. Пахта толасининг жаҳон бозоридаги нархи динамикаси, АҚШ долл./100 фунтга¹. [1]

Республика иқтисодиётини диверсификация қилиш йўналишларини қидирад эканмиз ушбу масалада ҳалқаро тажрибага таяниш мумкин. 2-расмдан кўриниб турибидики, жон бошига ЯИМ маҳсулоти нисбатан катта бўлган мамлакатларда ЯИМнинг тузилмасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг улуши нисбатан камроқ, хизматлар улуши эса нисбатан кўпроқ қийматни ташкил қиласди. Агар 2-расмда келтирилган мамлакатлар мисолида жон бошига ЯИМнинг ундаги қишлоқ хўжалининг улушига бошғланиши моделини тузадиган

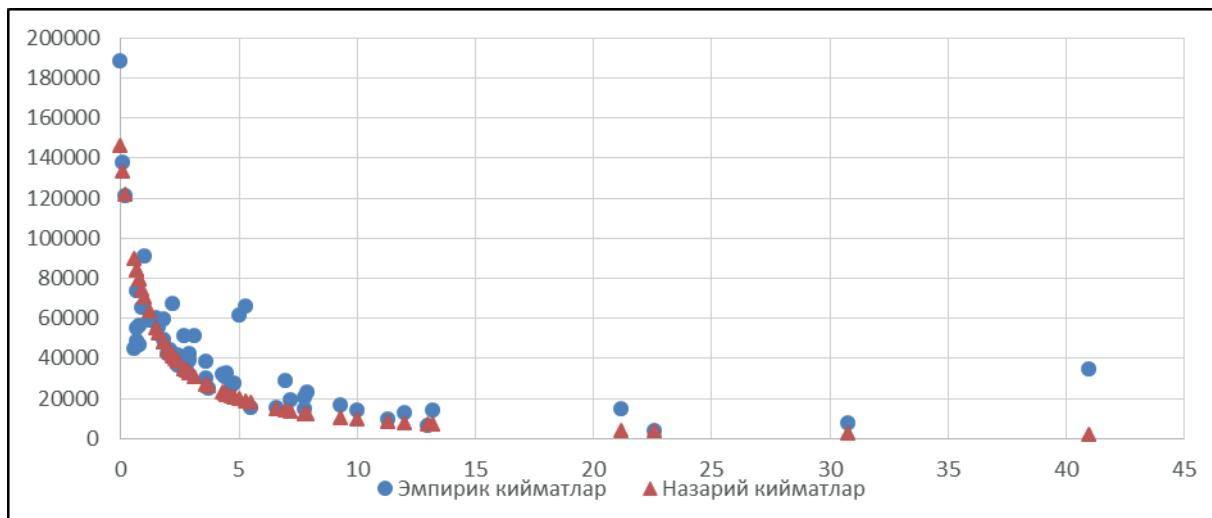
¹ 100 фунт = 45,4 кг (<https://www.metric-conversions.org/ru/weight/pounds-to-kilograms.htm>).

бўлсак тахминан 3-расмдаги корреляцияни кузатишими мумкин экан. Ушбу модель бўйича мамлакат жон бошига ЯИМ қуидагига тенг бўлади:

$$\text{Жон бошига ЯИМ} = 201000 / (\text{Қиши.хўж.ЯИМ улуши} + 1,285)^{1,27}$$

Юқорида келтирилган таҳлилдан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ҳажмларини пасайтириш керак деган хулоса келиб чиқмайди, албатта, Ўзбекистон ЯИМни сезиларли ошириш учун республика саноати учун муҳим ҳом ашёси базаларидан бири бўлган ва озиқ-овқат ҳавфсизлигини таъминлайдиган қишлоқ хўжалигини мустаҳкамлаган ҳолда хизмат кўрсатиш соҳасининг ишлаб чиқариш ҳажмларини ошириш лозим бўлар экан.

Ўзбекистон Республикаси Мустақилликка эришгандан бугунги кунга қадар миллий иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнларини молиялаштириш ва модернизация қилиш турли иқтисодий воситалар ёрдамида амалга оширилиб келинмоқда. Мазкур, иқтисодий воситаларнинг энг муҳимларидан бири инвестициялардир. Зоро, инвестициялар жалб қилиниши учун молия бозорида қулай инвестиция муҳитини шакллантириш, солик юкини пасайтириш, молия ва банк секторини ислоҳ қилиш ҳамда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш учун қулай имкониятлар яратилиши керак.

3-расм. 2-расмда келтирилган мамлакатлар асосида жон бошига ЯИМнинг ундаги қишлоқ хўжалиги улушига боғланиши модели ([2] маълумотлари асосида ишлаб чиқилган).

“2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси ривожлантишининг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига асосан кейинги йиллардаги давлат дастурида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш йўналишида корхоналарнинг маблағлари, тижорат банклари кредити, хорижий инвестиция ва кредитлар ҳисобига 2017–2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурлари режалаштирилган ва амалга оширилган.

Шу билан бирга, 2020 йил охирига келиб миллий иқтисодиётни инвестицион таъминлаш эҳтиёjlари янада ошиди ва миллий банк тизимининг республикада амалга оширилиши лозим бўлган навбатдаги инвестицион дастурларни молиялаштиришга имконияти етишмаслиги аён бўлди. Бунга асосий сабаблардан бири - банк секторида давлатнинг юқори даражадаги аралашуви, давлат иштирокидаги банкларда менежмент ва таваккалчиликларни бошқариш сифатининг етарли эмаслиги, иқтисодиётда молиявий воситачиликнинг паст даражаси каби банк секторини иқтисодий янгиланишлар ва жамият эҳтиёjlарига мос равища ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган қатор тизимли муаммолар мавжудлигидир. Шунингдек, жаҳон пандемияси шароитида жаҳон молия бозоридаги конъюнктура ўзгаришлари юз берди. Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони билан 2020 — 2025 йилларга мўлжалланган банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси қабул қилинди [3].

Ушбу Фармонда қатор вазифалар белгиланган бўлиб, уларни амалда бажарилиши юзасидан ишлаб чиқилган қуйидаги таклифлар Ўзбекистон иқтисодиётини диверсификация қилиш жараёнларини молиялаштиришнинг долзарб муаммоларини ҳал қилишга ёрдам беради деб умид қилиш мумкин:

1. Фармоннинг 1-иловаси бўлган 2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш Стратегиясининг 1-бандига биноан тижорат банкларининг жамғармаларни инвестицияларга сафарбар қилиш ҳамда уларни молиявий ва иқтисодий нуқтаи назардан энг самарали соҳаларни молиялаштиришга йўналтиришни таъминловчи молиявий воситачи сифатидаги ролини ошириш назарда тутилган. Ушбу вазифани бажаришда миллий иқтисодиёт учун энг истиқболли бўлган хизмат кўрсатиш соҳаларига устуворлик берилиши таклиф қилинади.

2. Жаҳон амалиётидан келиб чиқиб, тижорат банклари инвестиция ва кредит сиёсаларида қуйидаги мутаносиблиқда иқтисодиёт реал секторларини молиялаштириш учун активлар тузилмасини мустахкамлаб қўйиш таклиф қилинади:

Саноат – 20 фоиз;

Қишлоқ хўжалиги – 10 фоиз;

Хизмат кўрсатиш – 70 фоиз.

3. Фармоннинг 2-иловасида тасдиқланган йўл харитасига биноан қимматли қоғозлар бозоридаги банк операциялари бўйича қонунчилликни соддалаштириш учун банкларнинг қимматли қоғозлар бозоридаги андеррайтерлик фаолиятини олиб бориш ва уни тартибга солиш меъёрий асосларини мустахкамлаш. Хизмат кўрсатиш соҳасидаги эмитентларнинг қимматли қоғозларини республика ва фонд бозорларида жойлаштириш бўйича андеррайтинг хизматидан олинадиган даромадларини 10 йилгacha соликдан озод қилиш.

Фойдаланилган адабиётлар

1. <https://ru.investing.com/commodities/us-cotton-no.2>.

2. <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=7>.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси қабул қилинди тўғрисида” ПФ-5992-сонли 12.05.2020 йилдаги Фармони.

ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЯРАТИШДА СУБЪЕКТЛАР УЛУШИНИ СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

Холмуротов Фозил Сарибаевич

УрДУ "Иқтисодиёт" кафедраси ўқитувчи

+998937536633

fozilholmurotov@gmail.com

fozil.xolmuratov@urdu.uz

Аннотация: Ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда субъектлар улушкини қиёсий таҳилили амалга оширилди ва уларнинг мавжуд ресурслари хусусан ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги асосида номутаносибликлар аниқланди.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, дехқон хўжалиги, фермер хўжалиги, ер ресурси, ишчи кучи.

Мамлакатимиз ва унинг ҳудудларида қишлоқ хўжалиги иқтисодиётнинг таянч тармоқларидан бири бўлиб, аҳоли бандлигини таъминлаш, даромадларини шакллантириш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, экспорт салоҳиятини ошириш каби қатор муаммолар ечимини ўзидаги жамлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга мурожаатномасида "камбағалликни қискартириш ва қишлоқ аҳолиси даромадларини кўпайтиришда энг тез натижа берадиган омил бу – қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик ва самарадорликни кескин оширишдир" деб таъкидлаб ўтдилар [1].

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда кейинги йилларда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, хусусан соҳада давлат бошқарув тизимини такомиллаштириш, бозор муносабатларини кенг жорий қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи, қайта ишловчи ва сотувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг ҳукуқий асосини мустаҳкамлаш, соҳага инвестицияларни жалб қилиш, ресурс тежамкор технологияларни жорий этиш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни замонавий техникалар билан таъминлаш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда [2].

Натижада мамлакатимизда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштирувчи субъектлар фаолиятини бозор қонунлари асосида ташкил қилиш, уларни маҳсулот етиштириш жараёнидаги иштироқини янада кучайтириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилиб келинмоқда. Буни инобатга олган ҳолда қишлоқ хўжалиги муҳим аҳамиятга эга, соҳанинг иқтисодиётдаги улushi нисбатан юқори бўлган Хоразм вилоятида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар фаолияти, уларнинг маҳсулот етиштиришдаги улишини кейинги 10 йилдаги ўзгаришини статистик таҳлилини амалга ошириб ўтамиш.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштирувчи субъектлар сифатида фермер ва дехқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлар ҳамда қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар майдонга чиқади. Бироқ уларни фаолиятини ташкил қилиш ва маҳсулот етиштиришдаги улushiда номутаносиблик мавжудлиги бозор қонунлари етарли даражада ишламаётганлигини кўрсатади. Бу эса субъектларнинг маҳсулот етиштиришдаги роли ва ўзгариш динамикасини таҳлил қилган ҳолда танқидий қараб чиқиши талаб қилади.

Жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштиришда субъектлар улushi динамикасини 2010-2020 йиллар маълумотлари асосида кўриб чиқамиз (1-расм).

1-расм. Хоразм вилояти қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни асосий субъектлар улуши бўйича тақсимоти[3].

Келтирилган статистик маълумотлардан кўринадики, вилоядта ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштиришда деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлар юқори улушга эга бўлмоқда, шунингдек умумий тенденцияда ушбу кўрсаткичнинг ўсиши кузатилмоқда. Кейинги ўн йилда мазкур кўрсаткич 64.9 фоиздан 77.8 фоизга ошган бўлиб, ўзгариш фермер хўжаликларининг япли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришдаги улушкини камайиши эвазига таъминлаган. Натижада фермер хўжаликлари улуши мос равищда 33.8 фоиздан 20.7 фоизгача пасайган. Қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар улуши эса ўз навбатида 1.3 фоиздан 1.5 фоизгача ошиши кузатилган. Бу ердаги муҳим муаммолардан бири сифатида шуни кўрсатиш мумкинки, фермер хўжаликлари катта миқдордаги ер ҳажмига эгалик қилишига қарамасдан маҳсулот етиштиришда анча паст улушга эгалигича қолмоқда. Тадқиқотларимиз натижаларига кўра айнан фермер хўжаликларида ердан фойдаланиш самарадорлиги анча пастлигича қолмоқда.

Юқорида амалга оширилган таҳлилнинг қишлоқ хўжалигининг таркибий қисми ҳисобланган деҳқончилик ва чорвачилик мисолида қараб чиқамиз. Чунки таҳлилар мазкур соҳаларда субъектлар улушида кескин фарқни мавжудлигини кўрсатмоқда (2-жадвал).

2-жадвал

Хоразм вилояти қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни асосий субъектлар улуши бўйича тақсимоти [3].

	Деҳқончилик			Чорвачилик		
	Фермер хўжаликлари	Деҳқон (шахси ёрдамчи) хўжаликлари	Кишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар	Фермер хўжаликлари	Деҳқон (шахси ёрдамчи) хўжаликлари	Кишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар
2010	61.7	37.2	1.1	4.0	94.5	1.5
2011	56.6	42.6	0.8	4.1	94.4	1.5
2012	58.2	40.6	1.2	4.0	94.3	1.7
2013	58.1	40.9	1.0	4.3	93.9	1.8
2014	57.2	41.7	1.1	4.2	94.1	1.7
2015	57.0	42.0	1.0	4.3	94.0	1.7
2016	53.5	45.6	0.9	4.3	94.1	1.6
2017	48.1	51.3	0.6	3.6	95.0	1.4
2018	42.4	56.6	1.0	3.4	95.1	1.5
2019	50.0	48.9	1.1	4.1	94.5	1.4
2020	47.0	51.6	1.4	3.6	94.8	1.6

Деҳқончилик маҳсулотлари етиштиришда субъектлар улушига эътибор қаратадиган бўлсак, фермер хўжаликлари улуши кейинги 10 йилда 61.7 фоиздан 47.0 фоизгача камайган, натижада деҳқон хўжаликлари улуши 37.2 фоиздан 51.6 фоизгача ошган. Қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларда эса сезиларли ўзгариш кузатилмаган. Аммо, чорвачилик маҳсулотлари етиштиришда асосий маҳсулот етиштирувчи сифатида деҳқон хўжаликларини кўрсатиш мумкин. Чунки айнан деҳқон хўжаликлари улуши деярли 95 фоиз маҳсулотни яратади натижада қолган иккала субъект улуши эса 6 фоизга ҳам етмайди. Эътиборли жиҳати шундаки айнан деҳқон хўжаликлари улуши кейинги 10 йилда ўзгаришсиз қолган дейиш мумкин. Яъни 2010 йилган нисбатан 0.3 фоизга ошган бўлса, мазкур даврдаги умумий тебранишни ифодалаш мақсадида вариацион кенгликтин келтирадиган бўлсак, у ҳам 1.1 фоизни ташкил қилмоқда. Бу ўз навбатида чорвачилик маҳсулотлари етиштиришдаги қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Чунки, деҳқон хўжаликларида етарли даражада ер фондининг йўқлиги ем-хашиб етиштириш муаммосини келтириб чиқармоқда. Натижада, маҳсулот таннархи ва бозорда чорвачилик маҳсулотлари нархини юқори бўлишига сабаб бўлмоқда. Бошқа томондан эса самарадорликни паст бўлиши маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга тўсқинлик қилиб келмоқда.

Фикримизча вилоятда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришда субъектлар улушидаги мутаносибликни таъминлаш, мавжуд ресурслар хусусан ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Таҳлиллар натижаларига таянган ҳолда шуни таъкидлашимиз мумкинки, фермер хўжаликларида ер ва ишчи кучидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда янги имкониятларни очиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 29.12.2020. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 — 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сон Фармони
3. www.stat.uz (Ўзбекистон Республикаси Статистика Кўмитаси расмий сайти)

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 27-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(9-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.04.2021

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000